

**T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ İLE
HARZEMŞAHLAR DEVLETİ MÜNASEBETLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
PROF. DR. AHMET TURAN YÜKSEL**

**HAZIRLAYAN
BUKET YAŞA ŞAHİN**

KONYA 2008

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖNSÖZ.....	III
KISALTMALAR.....	V
GİRİŞ.....	VI
I- KAYNAKLAR VE DEĞERLENDİRMELER.....	1
A- Yayınlanmış Belgeler.....	1
B- Vekayinameler.....	1
C- Seyahatnameler.....	2
D- Araştırmalar.....	2
II- ALAADDİN KEYKUBAD'A KADAR ANADOLU SELÇUKLULARI.....	3
III- I. ALAADDİN KEYKUBAD DÖNEMİ (1219-1237).....	11
IV- CELALEDDİN HARZEMŞAH'A KADAR HARZEMŞAHLAR.....	17
V- CELALEDDİN MENGÜBERDİ DÖNEMİ (1220-1231).....	24
VI- HARZEMŞAHLARDA TEŞKİLAT, KÜLTÜR VE MEDENİYET.....	29

BİRİNCİ BÖLÜM

YASSIÇEMEN ÖNCESİ HARZEMŞAHLAR VE DİĞER DEVLETLERİN MÜNASEBETLERİ

I- HARZEMŞAHLARIN ABBASİ HALİFESİ NASIR İLE OLAN İLİŞKİLERİ.....	32
II- HARZEMŞAHLARIN MOĞOLLARLA OLAN İLİŞKİLERİ.....	38
A- Otrar Olayı.....	41
III- HARZEMŞAHLARIN ANADOLU SELÇUKLULARIYLA OLAN İLİŞKİLERİ.....	44
A- Celaleddin Harzemşah ile Alaaddin Keykubad Arasındaki İlişkiler.....	44
1- Mektuplaşmalar.....	44
2- İlişkilerin Gerginleşmesi.....	49
IV- CELALEDDİN HAREZMŞAH'IN İSMAİLİLERLE OLAN İLİŞKİLERİ.....	53

İKİNCİ BÖLÜM

YASSIÇEMEN SAVAŞI VE SONRASI

I-YASSIÇEMEN SAVAŞI (10 Ağustos 1230).....	55
II- MOĞOL İSTİLASI ÖNCESİ YAKINDOĞU VE ANADOLU'NUN SİYASİ DURUMU.....	58
III- ANADOLU'DA MOĞOL TEHDİDİNİN ARTIŞI.....	60
IV- BABAI İSYANI VE HARZEMŞAHLAR.....	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HARZEMŞAHLARIN ANADOLU SELÇUKLU HİZMETİNE ALINMALARI

I- HARZEMŞAHLARIN ANADOLU SELÇUKLU HİZMETİNE ALINMALARI.....	67
A- Selçuklulardan Ayrılan Harezmîlerin Eyyubilerden El-Cezire Hükümdarı Melik Salih'in Hizmetine Girmeleri.....	74

B- Urfa Civarındaki Harzemlilerin Tekrar Anadolu Selçuklu Hizmetine Bağlanmaları.....	75
C- Şam Meliklerinin Sultan Gıyaseddinden Yardım İstemeleri.....	77
D- Urfa ve Harran'ın Halep Eyyubilerinden Alınması ve Mecdel Savaşı.....	79
E- Harzemlilerin 1246 ve Sonrasında Yakınoğudaki Faaliyetleri.....	81
F- Anadolu'daki Harzem İzleri.....	86
SONUÇ.....	101
BİBLİYOGRAFYA.....	103

ÖNSÖZ

Harzemşahlar Devleti (1097–1220), Büyük Selçuklu Devleti'nin mirasçısı gibi ortaya çıkmış ve Batı Türkistan, Horasan, İran ve Azerbaycan'a kadar uzanan geniş ülkelere hâkim olmuş idi. XII. yüzyıl başların da Türk-İslam Devleti olarak çok parlak bir devir yaşamıştır. Ancak daha sonra Moğol hücumları ve istilası (1218- 1220) sonucu yıkılmıştır.

Harzemşahlar Devleti'nin yıkılışından sonra, Celaleddin Harzemşah Anadolu'ya geldi. Burada, Anadolu Selçuklu Sultanı ve diğer Türk hükümdarlarına Moğollara karşı birlik çağrısında bulundu. Ancak, Anadolu Selçuklu Sultanıyla araların da çıkan anlaşmazlıklar neticesinde yapılan Yassıçemen savaşında yenilgiye uğradı. Bu yenilgiyle artık toparlanamayan Celaleddin, 1231'de Meyyafarikin taraflarında, Moğollardan kaçarken öldürüldü.

Böylece, ayakta durmaya çalışan Harzemşahlar dağılma sürecine giriyor. Dağılan askerlerden bir kısmı Harran- Urfa civarına yerleşti. Zamanla, Eyyubi, Selçuklu ve diğer Türk hükümdarlarına ücretle hizmet sunmaya başladılar.

Harzemşahlar Devleti ile Türkiye Selçuklu Devleti ilişkilerine dair bu çalışmayı yapmamızın sebebi, bu devlete ait yapılan çalışmalarda Harzemşahlar'ın Anadolu'ya gelişlerinden sonra ki yaşantıları ve bunun, bu günkü izleri hususunda yapılan çalışmaların yok denecek kadar az olmasıdır. İslam dünyasını büyük yıkıma uğratan Moğollar ile içinde buldukları münasebetler göz önüne alındığında, Moğol istilası sonrasında Harzem havalisinden göç eden kimselerin civar ülkelerde ve özellikle Anadolu'da oluşturdukları kültürel hareketlenme düşünüldüğünde, Harzem imparatorluğuna hak ettiği önemin verilmediği, yapılan çalışmalara bakılarak anlaşılmaktadır. Bu bakımdan, Harzemşahlar Devleti'nin tarihi ile ilgili çalışmalara katkı sağlamak için bu tezi hazırladık.

Tez yazımı esnasında mümkün olduğunca Türk Dil Kurumu Kılavuzunu esas aldık. Bazı yer adlarında ise İbrahim Kafesoğlu, Fuad Köprülü ve Osman Turan gibi hocaların ittifak ettiği yazım tarzını benimsemeye çalıştık.

Elden geldiğince titizlikle hazırladığımız bu çalışmada hatalarımızın olma ihtimali de göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtiyor yinede verilmiş emeğin karşılığı olarak Harzemşahlar Devleti tarihi hakkında yaptığımız bu çalışmanın mevcut boşluğu bir nebze de olsa katkıda olmasını ümit ediyoruz.

Tezin hazırlanmasında büyük yardımını gördüğüm değerli hocam Prof. Dr. Ahmet Turan Yüksel'e ve bu konuyu belirlememde yardımcı olan ve bilgilerinden faydalanma

imkânı bulduğum kıymetli hocalarım Sefer Solmaz'a, Hacı Gökmen'e ve Mustafa Demirci Beye ve değerli hocam Prof. Dr. Mikail Bayram'a teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Buket Yaşa Şahin
(İstanbul 2008)

KISALTMALAR

b.	: bin
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt.
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı.
s.	: Sayfa.
S.	: Sayı (Sadece dip notlarda bu anlamda kullanılmıştır).
ss.	: Sayfalar arası.
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TTK	: Türk Tarih Kurumu.

GİRİŞ

I- KAYNAKLAR VE DEĞERLENDİRMESİ

Harezmşahlar'ın siyasi tarihi hakkında çalışmalar yapılmış olmasına rağmen, Anadolu'ya geldikten sonra ki siyasi-sosyal tarihleri hakkında çok fazla çalışma yapılmamıştır. Osman Turan'ın Selçuklular Zamanında Türkiye ve İbrahim Kafesoğlu'nun Harezmşahlar Devleti Tarihi adlı eserleri dışında belli başlı çalışmalar sınırlı kalmıştır.

A) Yayınlanmış Belgeler

Türkiye Cumhuriyeti İç İşleri Bakanlığı Köylerimiz, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Belgeleri, Cevdet Türkay'ın Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak Ve Cemaatler adlı çalışmalarında Anadolu'da XIII. yüzyıl sonlarında, Anadolu'ya yerleştirilmiş Harezmliler'in izlerine Şahıs ve yer adları da rastlamamız mümkündür.

B) Vekayinameler

Çalışmamızda elimizden geldiğince çağdaş kaynaklardan yararlanmaya çalıştık. Kaynaklarımızın müellifleri ya bizzat görgü tanığıdır ya da görgü tanıklarının ifadesine başvurmuştur.

Özel Vekayinameler içerisinde, İlhanlı Tarihçisi Ata Melik Cüveyni'nin Tarih-i Cihangüşası,¹ Moğollar, Harezmliler'in son dönemleri Moğolların yakın doğuda ki hâkimiyetlerini öğrenmemiz açısından çok değerlidir. Çok eski ve meşhur bir aileye mensup olan Cüveyni'nin aile fertlerinden bazıları Büyük Selçuklular ve Harezmşahlarla ilhanlılar(İran Moğolları) devrinde önemli resmi görevlerde bulunmuşlardır. Nesevi'nin Siratü's- Sultan Celaleddin Mengüberti² adlı eseri döneminde hem tarihçi hem bürokrat olması açısından önemli bir kaynaktır. Genel vekayinamelerden ise dünya tarihi niteliğinde önemli bir kaynak olan, İbnü'l Esir'in El-Kamil'i³ XIII. yüzyılın ilk dönemlerine kadar Harezm Moğol istilası bakımından oldukça önemli bir yere sahiptir. Ayrıca bu kıymetli eser, Harezmşahlar ve Gurlular Tarihi, Atabekliler ve Anadolu Selçukluları ve Gurlular tarihi, Anadolu Selçukluları, Suriye Eyyubileri, İslam dünyasının genel durumu ve Celaleddin Harezmşah'ın ortaya çıkışı, mücadeleleri ve Moğollarla savaşları gibi

¹ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, C.II, Çeviren: Mursel Öztürk, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988

² Nesevi, *Siratü's Sultan Celaleddin Mengüberti*, Tercüme Necip Asım, İstanbul 1934.

³ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi El-Kâmil Fi't Tarih*, C.XII, Çev. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özeydin, İstanbul 1987.

konularda da önemli kaynaklardandır. İbn Bibi'nin, *El-Evamirü'l Alaiye*⁴ adlı eseri Türkiye Selçuklular'ı Harezmi ve Moğol istilası açısından, ayrıca Aksarayi'nin, *Müsameretü'l Ahbar*⁵ adlı eseri Türkiye Selçuklular'ı Harezmliler ilhanlılar ve Anadolu'da ki Moğollar hakkında başvurduğumuz önemli eserlerdendir. Bu eserlerden Mürsel Öztürk'ün ve Necip Asım'ın tercümelemleri sayesinde yararlandık.

C) Seyahatnameler

Faydalandığımız seyahatnamelerden, İbn Batuta'nın *Seyahatnamesi*⁶ ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaptığımız benzetme ve tasvirlerle bu dönemle ilgili şahıs ve yer adlar, topluluklar ve onların nüfus yapıları hakkında az da olsa önemli bilgiler sunmaktadır.

D) Araştırmalar

Ortaçağ tarihindeki araştırmalar ne yazık ki fakirdir. Bunda o dönemden bize yeterince kaynak gelmemiş olması etkilidir tabii. Ancak bize o dönemi aydınlatacak olan çalışmalar çokta az sayılmamaktadır.

Bunlardan ilki, Osman Turan'dır. Turan'ın *Selçuklular Zamanında Türkiye, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, Türkiye Selçuklular'ı Hakkında Resmi Vesikalar* adlı eserleri ve Faruk Sümer'in *Oğuzlar(Türkmenler) adlı eserleri ile "Ahlat Şehri Ve Ahlatşah'lar", "Anadolu'da Moğollar", "Azerbaycan'ın Türkleşmesi Tarihine Umumi Bir Bakış"* adlı makaleleri bu alanda ki araştırmaların başında gelmektedir.

Barthold'un " Moğol İstilasına Kadar Türkistan", " Cengiz Han", " Orta Asya Türk Tarihi Dersleri ile " Harezmsahlar" adlı çalışmalarıyla, Aydın Taneri'nin *Harezmsahlar Devleti* adlı eserleri konumuz açısından zikre değer çalışmalardır. Ayrıca Hasan Geyikoğlu'nun " Harezmsahlar ve Doğu Anadolu", " Harezmsah Celaleddin Mengüberti'nin Şahsiyeti", "Anadolu'da Kalan Harezmliler", " Harezmlilerin Türkiye Selçuklu Devleti Himaye Ve Hizmetine Alınmaları", "Celaleddin Harezmsah ve Ahlat" i,le "Harezmsah ve Doğu Anadolu'da Moğol Hakimiyeti, " Harezmliler Türklere Anadolu Ve Yakınoğu da ki Roller ve Tesirleri" adlı çalışmaları, faydalandığımız önemli eserlerdir. Bu eserlerde, bu dönemi aydınlatacak önemli bilgiler mevcuttur.

⁴ İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'iyeye*, C.I, Çeviren: Komisyon, Uzluk Basımevi, Ankara 1941.; İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'iyeye*, C.II, Çeviren: Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

⁵ Kerimüdin Mahmud Aksarayi, *Müsameretü'l Ahbar*, Çeviren: Mürsel Öztürk, TTK Basımevi, Ankara 2000.

⁶ İbn Batuta, *İbn Batuta'nın Seyahatnamesi*, Çeviren: A. Said Aykut, YKY İstanbul Yayınları, İstanbul 2004.

II- ALAADDİN KEYKUBAD'A KADAR ANADOLU SELÇUKLULARI

Oğuzlar'ın Anadolu'ya yaptıkları akınlar 1071'de Malazgirt Meydan muharebesinden sonra artık şekil değiştirdi. Bu tarihten sonra Türkler Anadolu'ya yerleşmeye başladılar. Alparslan'ın kumandanlarından Emir Danişmend, Mengücek, Saltuk Pont ve Kapodokya taraflarına ve Selçuk Kutalmış'ın oğlu Mansur da Likaonya, Filikya havalisine yerleşmeye başlamışlardı.⁷

Anadolu Selçukluları'nın ilk hükümdarı Emir Süleyman b. Kutalmış b. İsrail b. Selçuk b. Dukak'tır (1064-1068). Yeminüddeve Mahmud'un, Kutalmış'ın babası İsrail'i yakalayıp hapsetmesinden⁸ sonra onun adamlarının çoğu Süleyman'ın babası Kutalmış'a itaat etmişlerdi. Kutalmış, Gürcü, Bizans, şehirlerine gaza yaptı. Bizans'tan birçok kale aldı. Malı ve adamlarını arttırdı. Babası İsrail'in hapisten çıkma ümidini kesen bütün kabileleri etrafında topladı. Türkmenleri de etrafında toplayarak güçlenen Kutalmış, 456'da (1063–1064) Sultan Alp Arslan b. Davud'a karşı ayaklandı ve saltanatı elinden alınmak istedi. Bu maksatla iki taraf arasında yapılan savaşta Kutalmış yenildi ve öldü. Kutalmış'ın ölümü üzerine çok üzülen Alp Arslan onun ülkesini oğlu Emir Süleyman'a bıraktı. Kendisine iyi şekilde itaat edeceğine, bağlı kalacağına, muhalefeti ve inadı terk edeceğine dair ondan yemin aldı.⁹ Süleyman Şah 456 (1063/1064) yılı içinde gidip babasının ülkesine hâkim oldu. Akıllı, cesur ve gayretli bir kişi olan Süleyman ülkesini genişletti.

Süleyman, Bizans İmparatorluğu içinde ki saltanat kavgalarından faydalanarak işine gelen tarafa yardım etti. Bu dönemde Anadolu'nun siyasi coğrafyası çok karışıkta. Bizans içinde de taht kavgaları yaşanmaktaydı. Nikeferos Botaniates taht kavgalarında Türk kuvvetlerini de yardıma çağırmişti. (1078) Kısa bir süre sonra Süleyman'ın ağabeyi Mansur'un ölümüyle Bizans Süleyman'ı sultan olarak tanımaya başladı.¹⁰ . Bu sayede de sınırlarını genişleterek kuzeye doğru ilerledi ve İznik'i aldı ve merkezini oraya taşıdı. Marmara ve Ege Denizlerine kadar dayanan Süleyman'ın amacı İstanbul'u alabilmektir. Daha sonra İstanbul'da bir süre yeni İmparator'un davetlisi olarak kalan Süleyman

⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, TTK Yayınları, Ankara 1988, s.XX.

⁸ Gazneli Hükümdarı Yeminüddeve Mahmud, İsrail'in (Arslan Yabgu) b. Selçuk'u bir takım vaatlerde bulunarak yanına çağırması, İsrail'in kendi kuvveti hakkında verdiği bilgiden kendisi için büyük bir rakip olabileceğini sezip onu tutuklatıp, Hindistan'da Keşmir'e giden geçitte bulunan Kalincar kalesinde hapsettirmiş. Geniş bilgi için bakınız. M.A. Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1993, ss.31–34.

⁹ Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Camii'd- Düvel*, Selçuklu Tarihi II, Yayınlayan: Ali Öngöl, Akademi Kitapevi, İzmir 2001, s.5.

¹⁰ Donald Edgar Pitcheher, *Osmanlı İmparatorluğunun Tarihsel Coğrafyası*, Çeviren Bahar Tırnakçı, YKY Yayınları, İstanbul 1999, s.48.

İstanbul'u tanıma fırsatı elde etti. Bu sırada sınırlarını Marmara Karadeniz ve Akdeniz yönlerine doğru genişleterek Bursa civarını, Kocaeli yarımadasını ele geçirerek Üsküdar ve Kadıköy'e doğru ilerledi.¹¹

Kutalmışoğlu Bizans içinde ki taht karışıklıklardan da faydalanarak Antakya'yı kuşattı, sonrada burayı haraca bağladı ve asıl gayesi olan Anadolu'ya yöneldi. Antakya 353 (964) yılından beri Bizans'ın elinde bulunuyordu. Bu başarısını Melikşah'ta tebrik etti.¹²

Süleyman Şah'ın Anadolu Selçuklu Devletini kurarak başarılı fetihler yapması buraya kalabalık Türk kitlelerinin kitleler halinde göç etmesine sebep oldu. (1080) Bu sayede Anadolu nüfusu da hızla atmış oluyordu. Aslında bu durum yerleşik Bizans halkının da işine geliyordu. Çünkü artık Bizans'ın baskılarından bıkmışlardı ve Türkleri bir kurtarıcı olarak görüyorlardı. Böylece topraklarına kavuşan halk birkaç sene vergiden muaf tutuluyor ve toprakların yeniden işlenmesi sağlanıyordu. Yani Anadolu'da "Miri toprak rejimi" doğuyordu.

Türkmenler ise Artuk'un da Anadolu'dan ayrılışıyla başıboş kalmışlardı bu sebepten Kutalmışoğulları'nın etrafında toplanmaya başladılar. Bu Türkmenler daha çok merkezle arası iyi olmayan Türkmenlerdi. Bundan sonra Türkiye Selçuklularının dayandığı asıl askeri kuvvet Türkmenler oldu. Türkmenler artık göçebeliği bırakarak terkedilmiş sakin yerlere gitmek suretiyle yerleşik hayata geçmeye başlıyorlardı.¹³ Süleyman bu Türkmenleri yeni fethettiği yerlere yerleştirerek bir bakıma bu yeni toprakları hem Türkleştiriyordu hem de kontrolü altına alıyordu.

Süleyman şah daha da güçlenmişti; ancak İmparatorla arası açıldı artık taht iddiasında bulunan Melissenos'u destekliyordu. 1080'de Bizans'ı yenilgiye uğrattı. Hatta Anadolu sahillerini işgal ettiler. Sonuçta Türkler deniz kıyısından uzaklaştırılabildi. Küçük Dragos çayı sınır olarak belirlendi. Ancak Bizans Marmara Denizine kadar olan Anadolu topraklarının fiilen Süleyman Şah'a ait olduğunu kabul ediyordu.¹⁴

Süleyman şah on yılda "Boğazlardan Suriye'ye kadar boyu bir ay ve eni on gün genişliğinde büyük bir ülkeyi hâkimiyeti altına almıştı." Bizans'tan nefret eden Ermeniler, Süryaniler ve Rafizi Pavlakiler aradıkları din hürriyetini Süleyman'ın idaresinde buldular.

¹¹ Zeki Atçeken, Yaşar Bedirhan, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi*, Eğitim Kitapevi, Konya 2004, s.113.

¹² Müneccimbaşı, *Camiu'd- Düvel*, s.6.

¹³ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999, s.158.

¹⁴ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I, (1300–1451)*, Çeviren: Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s.104.

Böylece Süleyman şah yerli halkı kendine bağlayarak tutundu. Ancak Halep hâkimiyeti için Tutuş ile giriştiği savaşta 6 Haziran 1086'da hayatını ve ordusunu kaybetti.¹⁵

Süleyman şah'ın mezarı, Halep yakınlarında Caber kalesindedir. Lozan anlaşmasına göre bu mezarın bekçiliğini Türk askerleri yapmaktadır.

Süleyman şah'ın vefatıyla, Anadolu'da onun emri altında ki kumandanlar başıboş kaldılar. Bunların içinde en önemli meşhur Çaka Bey idi; bu 1095'de Foça, Urla ile Midilli, Sakız, Sisam adalarını zapt ederek bu havaliye hâkim olmuştur.¹⁶

Süleyman Şah'ın vefatıyla, oğlu Kılıç Arslan I.'in hükümdar olmasına kadar geçen süre içinde Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde beyler kurulmuştu, müstakil devlet kurma yoluna giren Bizans'ta İznik'e karşı taarruzlara geçiyordu. Bu beylikler; yukarıda da adı geçen Çaka Beyliği Efes'te, Sivas'ta Danişmendliler, Erzincan'da Mengücekoğulları, Erzurum'da Saltuklular kurulmuşlardı.¹⁷ Bizans'a karşı kurulan ve sınırlarını genişleten Süleyman şah Anadolu Selçuklu Devletini kurmuştur. Melikşah, Süleyman Şah'ın oğulları I. Kılıç Arslan ve Kulan Arslan'ı esir alıp Anadolu'yu başsız bıraktığı halde yerine bıraktığı beyler sayesinde varlığını korumuştur. Bu Anadolu Selçuklu devletinin ne kadar sağlan temellere oturduğunun bir göstergesidir. Ancak yine de Büyük Selçuklu Devletinin mütevazı bir uç beyi olarak kalmıştır.

Melikşah, Süleyman şah'ın oğullarını esir aldığından Anadolu'da da birlik bozuldu ve saltanat karışıklığı yaşandı. Süleyman Şah yerine Ebu'l- Kasım'ı bırakmıştı ama beylikleri itaati altına alamadı. Bu durum I. Kılıç Arslan'ın (1092–1107) 1086'da Anadolu'ya gelişine kadar sürdü.

Süleyman şah, Ebu'l-Kasım'ın yanında Kapadokya'ya da Ebu'l-Gazi'yi vali olarak bırakmıştı. Ebu'l- Kasım Süleyman'ın yerine kendisini görüyor olmalı ki "Sultan" ünvanını kullanmaya başlamıştı. Ebu'l-Kasım'ın ilk hedefi Bizans'ı ele geçirmektir hatta bu amaçla Gemli körfezinde gemi inşaatına girişti. Daha sonra Ebu'l-Kasım İsfahan'a Sultan'ın yanına gidip sultanlığının tasdikini istemek için Melikşah'ın huzuruna çıkmak istedi. Ancak bu kabul edilmedi. Bir süre İsfahan'da kalan Ebu'l-Kasım, Emir Bozan'ın adamları tarafından yayının kirişi ile boğularak öldürüldü.

Anadolu savaşlarının birinde Bizanslılara esir düşüp İstanbul sarayında yetişen Çaka adlı Türk beyi ise, 1081'de İzmir'e kaçmış; bölgenin idaresini eline almış, burada bir

¹⁵ Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2005, s.5. Müneçimbaşı, *Camii'd-Düvel*, s.6.

¹⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s.1.

¹⁷ İbrahim Kafesoğlu, "Anadolu Selçukluları", *İslam Ansiklopedisi*, C. 10, MEB Yayınları, Ankara 1988, s.397.

devlet kurmuş idi. Sahilde yaşayan Rumlar'ı etrafına toplayarak donanma kuran ve adaları alan Çaka, Anadolu'da ki Türklerle ve Balkanlarda ki Peçeneklerle ittifak yaparak Bizans'ı yıkmak istiyordu.¹⁸ Bizans bu ittifaktan zararlı çıkacağını anladığından Kumanlarla anlaşdı ve Peçenekler'i Lebonium Muharebesi (29 Nisan 1091) ile büyük bir bozguna uğrattı. Öyle ki Peçenek kavmi yok edildi. Çaka ve Kıbrıs'ta çıkan isyanlar Çaka'ya yeni fırsatlar doğurdu.

Sultan Melikşah'ın 1092'de ölümüyle Süleyman Bey'in oğulları uzun yıllar süren esareten kurtuldular ve kaçmayı başardılar.* Büyük oğlu Kılıç Arslan babasının mirasını alabilecek güçteydi. Bizanslılar ise buna göz yummak zorunda kaldılar.¹⁹

Kılıç Arslan Anadolu'ya gelirken yanında Yabgulu Türkmenlerinden bir orduda bulunuyordu. Kılıç Arslan İznik'e gelince Ebu'l-Gazi İznik'i ona teslim etti. Böylece Kılıç Arslan "Sultan" ünvanı aldı ve İznik'i kendine payitaht yaptı. Sonrasında diğer Anadolu Beyliklerini itaati altına almaya çalıştı. Çaka Beyin kızı ile evlendi ve Çaka ile anlaşarak Bizans'a karşı müttefik oldular.

Bu sırada İmparator Mihael'in Papa'ya Haçlı seferi için müracatı ancak tamamlanamamıştı. Haçlılar İstanbul'da İmparatorla anlaşma yaparak, imparator'un yardımından faydalanacaklardı. Karşılığında da Anadolu'da zapt ettikleri yerleri Bizans'a bırakacaklardı.

Bizans, ilk Haçlı seferleriyle ayakta kalma amacına bir katkı sağlıyordu; bir zamanlar Hristiyan Roma'nın elinde bulunan bütün bölgeleri tekrar geri almak; Anadolu'da 1071 yılında Malazgirt'te kazanılan Selçuklu zaferi sonrasında devam eden Türk işgaline karşı bir misillemeydi.²⁰

Haçlı ordusu Bizans ordusuyla birleşerek İznik'i kuşattı. İznik'te ki Türkler şehri savunsalar da Malatya kuşatmasında ki Kılıç Arslan'ı bekliyorlardı. Sultan geldiğinde Haçlılarla şiddetli bir muhasaraya girişildi ancak şehre girilemedi. İznik Bizans'a teslim oldu. Böylece İznik 22 yıl sonra Orhan Gazi'nin fethine kadar Bizans'ta kalacaktır.

Bizans Türkler'in bu çekilişle Anadolu'nun kıyı kesimlerini işgal etti. Batı Anadolu ve Karadeniz sahilleri Rumlar'ın eline geçti. Kilikyada ki Türkler'in geri çekilişle Ermeniler bu bölgelere yerleşmeye başladılar.

¹⁸ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, ss.57-58.

* Melikşah'ın ölümüyle saltanat mücadelesi başlamıştı. Süleyman'ın oğlu Kılıç Arslan ise selbest bırakıldı ve 1092'de İznik'e geldi. (Turan, , *Selçuklular ve İslamiyet*, s.58.)

¹⁹ Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s.107.

²⁰ Marshall G. S.Hadgson, *İslam'ın Serüveni*, C.2, İz yayınları, İstanbul 1993, s.289.

1110 yılına gelindiğinde Kılıç Arslan, ülkesini çok daha dar bir alan üzerinde yeniden kurmaya çalıştı ve içeri bir konumda olan Konya'yı kendine merkez yaptı.²¹ Danişmendliler Saltuklular ve Mengücekler artık Kılıç Arslan'dan bağımsız hareket etmeye başladılar.

Kılıç Arslan döneminde Anadolu tekrar güvenli bir yurt haline konulmaya çalışıldı, birliğin sağlanması için Türk beylikleriyle mücadele edildi ve topraklar genişletildi. Ancak bu genişlemeyle Büyük Selçukluların hâkimiyet sahasına komşu olundu. Musul'a sahip olma konusundaki ihtilaf savaşa sebep oldu. Büyük Selçuklu emiri Çavlı'nın Artukoğlu İlgazi ve Suriye Meliki Rıdvan'ın kuvvetiyle takviyeli ordusuyla Kılıç Arslan Habur ırmağı kenarında mağlup oldu ve hayatını kaybetti.(13 Temmuz 1107)²²

Anadolu'nun bu sahipsizliğinden en çok Bizans faydalanmıştır. Akla gelmez eziyetlerle kaybettiği toprakları geri almak isteyen Bizans Akdeniz, Ege Denizi ve Karadeniz sahillerini bu şekilde almayı başarabilmiştir. Çaresiz kalan halk Kılıç Arslan'ın komutanlarından Kayseri Bey'i Hasan Beyden yardım istemiştir. Hasan Bey'de Bizansla mücadeleye girmiştir.

Hasan Bey Bizansla mücadelesini sürdürürken, annesiyle Malatya'ya çekilen Tuğrul Arslan'da burada Sultanlığını ilan etti. Mehmet Tapar ise, diğer kardeş Şahinşah'ı Malatya'ya göndererek Tuğrul Arslan'ı tahttan indirdi. Diğer rivayet ise Şahinşah'ın kaçarak Anadolu'ya geldiğidir. Sonuçta, Şahinşah kardeşini hapsedirerek sultanlığı eline almıştır. (1110–1116)

Şahinşah, yeğeni Hasan Bey'i ki, Bizansla ve Haçlılarla Anadolu için savaşıyordu. Hasan Bey'i bilinmeyen bir sebeple bertaraf etti ve arkasından Bizans'a karşı bir ordu topladı. Ancak Bizans'a karşı mağlub olunca sulh yapıldı bu barışa rağmen bazı Türkler, Emir monoluğ ve Emir Muhammed kumandasında ki Türkler, bursa, Ulubat bölgesi hatta Çanakkale boğazına doğru ilerlediler.

Şahin Şah'ın kardeşi Mesut ve Danişmend hükümdarı Melik Gazi Şahin Şah'a karşı mücadeleye karşı girişince Şahin Şah Bizans'la anlaşmak zorunda kaldı. Ancak bir süre sonra kendi adamlarının Mesud'un tarafına geçmesiyle hıyanete uğrayan Şahin Şah yakalanıp boğdurulacaktır.

²¹ Pitceher, *Osmanlı İmparatorluğunun Tarihsel Coğrafyası*, s.49. ; Münecimbaşı, *Camii'd- Dîvel*, s.9.

²² Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, ss.281-282.

Mesud (1116–1155) kayınpederi Melik Gazi'nin yardımı ile tahta çıkmıştı bu sebepten bir nevi Danişmend himayesindeydi. Sadece Konya ve çevresine hükmedebilen Mesud babasının izinden yürüyerek Selçuklu Devletini yeniden yükseltmek istiyordu.

Mesud uzun süren saltanatı süresince, Danişmend Gazi ile devamlı işbirliği içinde olmuştu. Mesud 1143'te zapt edildiği Elbistan'a büyük oğlu Kılıç Arslan'ı tayin etmiş ve haçlı işgalinde ki gök-su, Maraş bölgesine akınlar yapmış, Manuel Komnenos'un Konya'ya hücumunu püskürtüp bir çok esir almış, Musul ve Halep atabeyi İmad al-Din Zengi ile oğlu Nur al- Din Mahmud tarafından 1144-1146 yıllarında Urfa'da ki haçlı devletinin (Frank Kontluğu) ortadan kaldırılmasıyla harekete geçen II. İdaresinde ki Haçlı ordusunun büyük kısmını Ceyhan yakınlarında hezimetle uğratmış, diğer haçlı ordusunu Yalvaç yakınlarında mağlup etmişti.²³

Çok geçmeden hastalanan sultan öleceğini anlayınca Selçuklu devletini üç oğlu, Kılıç Arslan, Şahinşah, Dolat(Devlet) arasında bölüştürdü ise de seferlerinde hep yanında olan Elbistan Meliki Kılıç Arslan'ı Selçuklu tahtına oturttu ve iki oğlunu da ona tabii kıldı. Bir süre sonra da öldü.(1155)²⁴

Kılıç Arslan (1155–1192) ilk iş olarak kardeşi Dolat ve Şahinşah'ı bertaraf etti. Kılıç Arslan'ın Yağbasan ile ilk mücadelesi din adamlarının araya girmesiyle sonuçsuz kaldı. Yağbasan'ın Elbistan'a ikinci kez yönelmesiyle iki taraf tekrar karşılaştı ancak din adamlarının ikinci kez araya girmesiyle, şartları çok tartışılan bir antlaşma yapıldı. Sultan bu antlaşmayı Atabek Nuraddin Mahmud'un topraklarına girmesi üzerine kabul etmiştir.

Kılıç Arslan'ın hızlı ilerleyişi rakiplerini ve düşmanlarını aynı tarafa geçirdi. Nitekim Bizans, Nurettin Mahmudla anlaşmıştı yine Suriye'deki Franklardan, Yağbasandan, kardeşi Şahinşah'tan ve Kayseri Meliki Zunnun ve Malatya emiri Zülkarneyn'den yardım isteyen Bizans Kılıç Arslanı köşeye sıkıştırmaya hazırlanıyordu.²⁵

Sultan, Türkleri birbirine kırdırma siyaseti takip eden Bizans ile anlaşmak üzere İstanbul'a gitti ve fevkalade bir ilgi gördü. Karşılıklı yardımlaşma anlaşması imzalandı.²⁶

Kılıç Arslan İstanbul dönüşünde ilk iş olarak büyük öfke duyduğu Yağbasan üzerine sefere çıktı. Bu seferi yapmasında ki ve ona karşı büyük öfke duymasında ki sebep, Erzurum hakimi Saltuk b. Ali b. Ebu'l Kasım'ın kızı ile evlenen Kılıç Arslan'ın, gelinin ve çehiz alayının kaçırılmasıydı. Yağbasan b. Danişmend, gelin alayını basıp, eşyaları ele

²³ Kafesoğlu, "Anadolu Selçukluları", s.380.

²⁴ Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1995, s.441.

²⁵ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, ss.226–227.

²⁶ Kafesoğlu, "Anadolu Selçukluları", s.381.

geçirmiş ve gelinin de kardeşinin oğlu Zunnun ile evlendirmesiydi.²⁷ Bunu amaçla Sivas'ı işgal etti. İkinci iş olarak Kayseri ve Zamantıyı Zunnundan, Ankara ve Çankırıyı'da Şahinşah'tan aldı.

Şahinşah ve Zunnun'un Bizans'a sığınmaları Bizans'ı cesaretlendirdi. Bizans savaş bahanesi için önceden yaptıkları anlaşma gereğince teslimi gereken kaleleri geri istedi. Ayrıca Denizli, Bergama ve Edremit taraflarını işgal edip Sultanında sözünü dinlemediği Türkmenleri durdurmasını talep etti. Bu amaçla hazırlıklara başlayan Bizans, Frank, Sırp, Macar, Peçenek askerlerinden ücretli bir ordu oluşturdu. 1176 yılı ilkbaharın da Denizli yönünden yola çıkan bu ordu, uçlarda ki Türkmen kuvvetlerinin Bizans ordusunu dar ve sarp Miryolefelon (Kumanlı) vadisinde pusuya düşürmesiyle ağır bir darbe aldı. Böylece Malazgirt'ten sonra Bizans'a karşı ikinci kez büyük bir zafer kazanılmış oldu. (Eylül 1176)²⁸ O zamana kadar Hristiyan dünyasında bir nevi "Türkler'in işgali altında ki memleket" imajı yıkılarak, Anadolu'nun hakiki bir Türk yurdu olduğu ispat edilmiştir. Bizans bundan sonra Türklere taaruza cesaret edememiştir. Bu zaferin fiili neticesi olarak ise, Uluborlu, Eskişehir, Kütahya ve civarı zapt edilmiş (1182) ve Selçuklu sınırları Denizli'ye yaklaşmıştır.²⁹

Kılıç Arslan, ölümünden önce memleketi 11 oğlu arasında taksim etti. Buna göre Tokat ve ona yakın yerleri, oğlu Rükneddin Süleyman'a Konya'yı oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'e, Ankara'yı ona tabii olan yerlerle birlikte Muhyiddin Mesud'a, Malatya'yı Muizzeddin Kayserşah'a, Elbistan'ı Muğiseddin Tuğrulşah'a, Kayseri'yi Nuraddin Sultanşah'a, Sivas ve Aksaray'ı Kutbeddin Melikşah'a, Amasya'yı Nizameddin Argunşah'a, Niksar'ı Nasıreddin Berkyarukşah'a, Ereğli'yi Melik Sencer'e, Niğdeyi de Melik Arslanşah'a teslim etti. Ayrıca kardeşi Şahinşah b. Mesud'un iki oğluna da ülkesinden hisse ayırdı.³⁰ Bu taksim kardeşlerin hâkimiyet hislerini kuvvetlendirdi ve birbiriyle mücadele başladılar.

Kılıç Arslan Gıyaseddin Keyhüsrev'in yanında vefat etmişti. Uluborlu meliki meliki ve veliaht Gıyaseddin Keyhüsrev I. Melikşah'tan Konya'yı aldıktan sonra babasının ölümüyle sultan oldu. 5 yıl süren Sultanlığı zamanın da kardeşleriyle ve Bizans İmparator'u Aleksies III.'ün kuvvetlerini mağlup etti. Bu sırada Samsun civarını zapt edem kardeşi Tokat meliki Rukn al-Din Süleyman Şah'ın baskısı karşısında Konya'yı terk etti ve İstanbul'a gitti. İmparator tarafından iyi karşılanan Gıyaseddin Komnenos'un prensi ile

²⁷ Müneccimbaşı, *Camii'd- Düvel*, s.19, Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.227

²⁸ Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s.444.

²⁹ Kafesoğlu, "Anadolu Selçukluları", s.381.

³⁰ Müneccimbaşı, *Camii'd- Düvel*, s.25-26.

evlendiyse de beklediği desteği sağlayamadı. II. Rükneddin Süleyman şah ise yeni Selçuklu Sultanı olarak Konya’da tahtına oturdu.

II. Kılıçarslan’ın ölümüyle, I.Gıyaseddin Keyhüsrev (1192–1196) tahta oturdu. Gıyaseddin, daha babasının sağlığında melik olarak uç bölgelerde oturan Türkmenlerle, Bizans ve Haçlılara karşı başarılı mücadelelerde bulunmuşlardır.

Sultan Keyhüsrev’in ilk saltanatı beş yıl sürdü.(1192–1196) Bu sürede özellikle kardeşi Melik Kutbeddin Melikşah’ın da ölümüyle rekabet ve muhalefetle karşılaşmadan tahtını korudu. Bizans’ın Konya- İstanbul arasında ki ticaret kervanı işleten Selçuklu tacirlerini hapsedip mallarına el koymasıyla, askeri harekâta başlayarak Menderes ırmağına kadar olan Bizans topraklarını fethetti ve tutsak aldığı Hıristiyan halkını Akşehir’e yerleştirdi onlara toprak, ziraat aletleri ve tohumluk dağıttırarak ziraat yapmalarını sağladı.³¹

Ancak çok geçmeden, Sultan kardeşi II. Rükneddin Süleymanşah’ın Konya üzerine yürümesiyle I. Keyhüsrev’in birinci saltanatı sona erdi.

Gıyaseddin Keyhüsrev’in memleketi aralarında paylaşma teklifini reddeten Rükneddin Süleyman Şah (1196-1204) birleştirici özelliği olan Zeki bir insandı.

Kardeşlerini etkisiz hale getirdikten sonra Bizans üzerine yönelen Sultan, Bizans’ı anlaşma yapmaya mecbur etti. Süleyman şah Ermeniler’in bu faaliyetleri sonucu Toroslar’a yöneldi onları itaat altına alıp vergiye bağladı.³²Süleyman şah 1201 senesinde Erzurum taraflarını Saltuklu ailesinden alarak sınırlarını genişletti.³³ Kısa bir süre sonra bağırsak hastalığına yakalanarak vefat etti yerine III. Kılıçarslan (1204-1211) geçti. Saltanatı 8 ay süren Kılıç Arslan III bu süre zarfında Isparta’yı almış, İslam, Ermeni ve Rum hükümdarlarını haraca bağlamıştır. Küçük yaşta bulunduğu için amcası Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından tahttan indirilmiştir.

Ağabeyi Süleyman şah’ın ölüm haberini ve yerine küçük yaşta ki yeğeni III. Kılıç Arslan’ın geçtiğini haber alan Gıyaseddin tekrar Sultanlık hakkını alabilmek için Anadolu’ya yola çıktı ve Gıyaseddin Keyhüsrev (1205-1211) ikinci defa tahta oturdu.

Bu sırada Türkiye Selçuklu Devleti’nin hiçbir sahil ile alakası yoktu. Antalya Latinlerin elindeydi. Bunların Rumlar’a fena davranışları ve tacirlere zorluk çıkarmaları üzerine Antalya alındı ve Akdeniz’de bir ticari belde elde edilmiş olundu.³⁴ Mübarezeddin

³¹ Ali Sevim- Yaşar Yücel, Türkiye Tarihi, TTK Yayınları, Ankara 1989, ss.138–139.

³² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s.3.

³³ Müneçimbaşı, *Camii’ d- Düvel*, s.30.

³⁴ Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s.135.

Er-Tokuş Antalya valiliğine getirildi ve Venedik ile Türkiye Selçuklu arasında ilk ticaret antlaşması yapıldı.³⁵

Gıyaseddin, İznik İmparator'u Laskaris ile yaptığı Antiyoh muharebesinde Rum ordusunu bozguna uğrattı ise de Laskaris tarafından öldürüldü.

Gıyaseddin'in yerine devlet adamlarının kararıyla büyük oğlu Malatya valisi I. İzzeddin Keykavus (1211–1220) hükümdar ilan edildi.

Akdeniz ticaretini düzene koyan Sultan, Karadeniz ticaretinin de emniyetini sağlamak için Sinop'u almaya karar verdi. Çünkü Karadeniz'in doğusunda Trabzon Rum İmparatorluğunun batısında İznik Bizans İmparatorluğu'nun elindeydi. Krallarının esir edilmesi üzerine yinede teslim olmayan halk bir süre sonra iki taraf arasında yapılan anlaşmayla şehri teslim etti.³⁶

Kıbristan yardım alan Antalya Frankları, Türkiye Selçuklularına karşı yeniden isyan edince Antalya ikinci kez yeniden fethedildi.

Bizans'ta öğrenim gördüğü için doğu-batı kültürüne sahip olan Şeyh Mecdüddin İshak'ın öğrencisi, Selçuklu hükümdarlarının en büyükleri arasında sayılan İzzeddin Keykavus, Halep yakınlarında hastalanarak vefat etti. Sivas yakınlarında ki Darü'ş- şifa'da ki türbesine defnolundu yerine Alaaddin Keykubad geçti.

III- I. ALAADDİN KEYKUBAD DÖNEMİ (1219–1237)

Saltanatı: Alaaddin Keykubad Gıyaseddin Keyhüsrev'in ortanca oğlu ve İzzeddin Keykavus'un halefidir. 1192'de Konya'da doğmuştur.³⁷ Zamanında Anadolu'yu Türk uygarlığı ile bezeyen Alaaddin babası Gıyaseddin Keyhüsrev'le İstanbul'a gitmiş ve bir süre orada bulunmuştur. Döndülerinde ağabeyi İzzeddin Malatya'ya Alaaddin de Tokat'a gönderildi. Burada yaklaşık 6 sene kaldı. Babası vefat edip yerine ağabeyi İzzeddin Keykavus tahta çıkarılınca Alaaddin Keykubad'ta kendi saltanatı için mücadeleye girişti.

Alaaddin Keykubad bu mücadele için amcası Erzurum Meliki Mugiseddin Tuğrul şah, eski uç Beylerinden Zahiraddin ve Ermeni kralı Leon'la ittifak kurdu. Ancak yaptığı muhasarada başarısız olunca Ankara kalesine sığındı. Bu mücadeleyi kazanamadığı için Sultan değil Melik ünvanını kullanmıştır.³⁸ Alaaddin Keykubad daha sonra Malatya yakınların da ki Masara kalesine hapsedilmiştir. Sultan İzzeddin Keykavus kardeşini burada öldürmek istediye de, hocası Şeyh Mecdüddin İshak buna engel olmuştur.

³⁵ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.307.

³⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.326.

³⁷ Enver Behnan Şapolya, *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1972, s.164.

³⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.348.

Sultan'ın ani ölümü neticesinde bazı devlet adamları İzzeddin'i destekledikleri için cezalandırılacakları düşüncesiyle yeni sultanın Alaaddin Keykubad değil, Sultan'ın amcası Erzurum Meliki Mugiseddin Tuğrulşah veya küçük kardeşi Koylu-hisar meliki Celadeddin Keyferidun'u düşünüyordu. Devrin büyük devlet adamları Seyfeddin Ay-aba, Pervane Şerefeddin Muhammed, Mubarizüddin Çavlı, Emir-i Meclis Mübarizüddin Behramşah, Emir-i ahur Zeyneddin Başarı ve meşhur veziri Meceddin Ebubekir huzurunda bu meseleyi görüştiler.³⁹ Sonuçta yüksek vasıflara sahip olan ve Sultanlığa uygun görülen Alaaddin Keykubad tahta oturdu.

Alaaddin Keykubad tahta oturduğunda Moğol istilası hızla ilerliyordu. Sultan ilk iş olarak kuzeyden ve doğudan komşu olduğu güçlü Eyyubilerle arasını düzeltmesi gerektiğini biliyordu. Bu amaçla Melik Eşref'i elçi olarak gönderdi dostluk kurdu sonrada evlilikle dostluğunu kuvvetlendirdi.

Moğol istilasından kaçanlar akın akın Anadolu'ya sığınuyordu. Bunda iyi olan tek taraf büyük alim, sanatkar, şair, şeyh ve tacirlerinde Anadolu'ya gelmesiydi. Sultan, Moğollar'a karşı siyasi ve askeri tedbirlerini hızlandırdı. Sivas, Konya, Kayseri gibi şehirlerin surlarını yeniden inşa ettirdi. Yeni surlar, kapılar ve burçlar yapıldı. Bunlar üzerine yapılan kitabeler, hayranlık uyandıracak derecede güzel kabartma, şiir ve heykellerle süslendi.

Sultan, Moğollarla savaşmayı değil de onlarla dostane münasebetler kurmayı daha uygun bulunuyordu. Çünkü dünyaya ateş saçan bu ordu karşısında taze bir milletin başarılı olamayacağı kanaatindeydi. Nitekim yardım talebinde bulunan Halife'nin elçisine de bu düşüncede olduğunu bildirmiştir.

Sultan, Moğollar'a karşı tedbirlerini aldıktan sonra Alaiye seferine çıktı. Bu sırada yanında uzun süreden beri Antalya su-başılığı yapmış Mübarizüddin Er-tokuş ve Esedüddin Ayaz gibi devlet adamları bulunuyordu.⁴⁰ Alaiye kalesi ise Haçlılar'ın İstanbul'u işgal ettiği 1204 yılında Bizans imparatorluğunun mahalli hâkimlerinden Kyr Vart adlı birinin elindeydi. Sultan ordusu ve deniz kuvvetleriyle şehri kuşattı.⁴¹ Vart'ın barış teklifiyle kale teslim alındı. Sultan bu antlaşma gereğince Vart'ın kız kardeşiyle evlendi ve Akşehir beyliğini ve birkaç köyün mülkiyetini Vart'a verdi.

Alaaddin Keykubad Alaiye'yi fethedince şehri yeniden imar ettirdi ayrıca buraya birde tersane yaptırdı ki bu deniz seferlerine verilen önemin bir göstergesiydi.

³⁹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.348. ; Münecimbaşı, *Camii'd- Düvel*, s.46.

⁴⁰ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.356.

⁴¹ Münecimbaşı, *Camii'd- Düvel*, s.60.

Sultan kışı Antalya'da geçirdikten sonra Kayseri'ye döndü. Ancak yeni bir sorun gündeme gelmişti. Bu sorun beylerin güçlerinin giderek artıyor olmasıydı. Bunlar arasında Seyfeddin Ay-aba, Zeyneddin Başara, Mübarizüddin-din Behramşah ve Bahaeddin Kutluğ ça en büyükleridir⁴². Sultan bu endişede haklıydı çünkü gerçekten de bir süre sonra emirler Sultanı, Seyfeddin Ay-aba'nın köşkünde ziyafete çağırıp komployla öldürüp kardeşi Koylu-hisar meliki Celaleddin'i tahta çıkarmak için anlaşmışlardı. Ancak Sultan bu planı öğrendiğinde bir mazeretle davete gitmedi ve bunları bertaraf etmeye karar verdi. Nitekim bir süre sonra bunları ortadan kaldıracaktır.

Bu durum devletin zayıflamasına sebep olmamıştır aksine parlak bir devir açılmıştır. Bertaraf edilen emirler yerine sadık emirler atanmış böylece hâkimiyet tam olarak Sultan da toplanmıştır. Sultan bundan sonra komşu ülkelere fetihlere girişmiştir ancak hala göremediği tehlike Moğol tehlikesi hızla ilerlemektedir.

Ermeniler genellikle siyasi anlamda Sultan'a karşı gelmemişken, Kilikya krallığı en küçük fırsatları bile değerlendiriyor ve Selçuklu sınırlarına tecavüz ediyordu. Bardağı taşıran son nokta ise Halep'ten gelirken III. Leon'un memleketinden geçişi esnasında soyulan bir tüccar ile Antalya sakinlerinden Mısır'a ticaret yapmaya giden bir esnafın mallarının gasp ve kendisine eziyet edildiği hususunda ki şikâyetleridir.⁴³ Bu sebeple Sultan, Ermeni seferine çıkmaya karar verdi. Bu sırada Antakya prensi Philippe, Ermeniler tarafından hapsedilince babası Bohemond Sultan'dan yardım istedi ve anlaşma teklif etti. Bu anlaşma Sultan'ın siyasetine uygun olarak kabul edildi. Ermeniler de Halep'de Şahabeddin Atabeg'le ittifak yaptı. Böylece bir tarafta Selçuklular ve Antakya prensi, diğer tarafta Ermeniler, Kıbrıs Haçlıları ve Halep hükümdarı olmak üzere Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında ittifaklar savaşı başladı.

Ermeniler'e karşı sahilden taarruza memur edilen Mübarizüddin Er-tokuş Manavgat, Anamur ve daha başka sahilleri de Selçuklu topraklarına katarak ilerliyordu. Haçlılardan da bekledikleri yardımı bulamayan Ermeniler barış teşebbüsüne giriştiler. Kışın yaklaşmasından dolayı barış teklifi kabul edilmiştir. Buna göre, Ermeni krallığı birçok beldeyi ve kaleyi terk edecek ve tekrar Sultan'a bağlı kalacak ihtiyaç anında Selçuklu Sultanına yardım edecekti ve ödemesi gereken haracı iki katına çıkaracaktı.

Sultan Ermeniler'i mağlup ettikten sonra kışı hazırlıklarla geçirip baharda doğu seferine çıktı. Çünkü Diyarbakır Artuklular'ı Selçuklular'a bağlı iken Eyyubiler'e yaklaşmaya başlamışlardı. Nitekim Melik Mesud, artık hutbeleri Eyyubi Hükümdarı adına

⁴² Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.361.

⁴³ Ali Üremiş, *Türkiye Selçuklularda Doğu Anadolu Politikası*, Babil Yayınları, Ankara 2005, s.208.

okutuyordu. Ayrıca Artuklu hükümdarı bu sırada Azerbaycan'a gelen ve Doğu Anadolu işlerine müdahale eden Harzemşah Celaleddin Mengüberti ile ittifak yapmıştı. Bunun üzerine Sultan Diyarbakır Artuklular'ı üzerine sefere çıktı. Birçok kale alındı, yardıma gelen Eyyubi ordusu da bozguna uğratıldı. Selçuklu ordusu bu zaferler sonucunda Kâhta, Adıyaman ve Çemikezen gibi Malatya civarında ki beldeleri ülkesine kattı.⁴⁴ Melik Mesud'un barış teklifini, yaklaşan Harzemşah ve Moğol tehlikesinden dolayı kabul etti. Bu arada Celaleddin Harazmşah, Azerbaycan'a yerleşmiş, Doğu Anadolu işlerine karışıyordu. Erzurum ve Erzincan Hükümdarları da onun siyasetine alet olmaya başlamışlardı. İşte bu durum Erzincan ve Erzurum'un ilhakını zaruri kılıyordu. Erzincan Meliki Davud-şad ile hazırlanan ahnameye sadık kalacaklarına dair söz verdiği halde Erzurum Meliki Cihan-şah'a Sultan' akarışı ortaklık teklif etti. Bu amaçla da Melik Eşref'ten ve Celaleddin Harzemşah'tan yardım istedi. Celaleddin Harzemşah ise 1228 tarihli mektubunda Davud-şad'a yüz vermediğini bildiriyordu.⁴⁵

Bu gelişmeler sonucunda Sultan ordusunu Erzincan'a sevk etti. Kısa bir süre sonra Anadolu'nun fethi sırasında kurulan Mengücek devleti, Divriği kolu müstesna Sultan'a bağlandı.

Celaleddin Harzemşah'ın Doğu siyasetinde etkin rol oynamaya başlaması, Moğol istilası ve Suğdak şehrinin perişan olması bunların sonucunda Rumlar'ın yağmaya başlaması ve Selçuklular'a karşı teşebbüsleri neticesinde Alaaddin Keykubad deniz aşırı bir sefere karar verdi. İlk olarak Suğdak alındı. Burada bir camii yaptırdı. Kadı, imam ve müezzimler tayin edildi. Sinop, Samsun ve Ünye'ye kadar sahiller kurtarıldıktan sonra donanma Trabzon'a gönderildi. Kara ordusu da yola çıkmıştı. Trabzon alınmak üzereyken şiddetli yağmur neticesinde oluşan sel yüzünden askerler arasında irtibat kesildi ve Trabzon alınamadı. Trabzon hükümdarı, Alaaddin Keykubad yerine Celaleddin Harzemşah'ı metbu tanımıştır.

Sultan daha sonra 1228'de Erzincan ve Kemah'ı aldı. Buraların hâkimi, Melik Alaaddin Davud b. Melik Fahreddin Behramşah'ın elinden aldı. Bu ülke babası Fahreddin'in elinde 60 yıl kalmıştı. Ölünce yerine Melik Alaaddin geçti. Melik Alaaddin alim, fazıl bir kimseydi ancak cahildi. Çünkü ülke idaresini eline alınca emirlerden çoğunu tutuklattı ve mallarını müsadere etti. Bu emirlerden kaçıp, Sultan Alaaddin'e sığındılar ve yardım istediler. Sultan ise bu emirlere ikramda bulunup onlara ikta verdi. Bu durum Melik Davut'a ulaştınca endişelendi ve Sultan'a özürlerini bildirdi. Ancak ülkesine dönünce, kötü

⁴⁴ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.370. Münecimbaşı, *Camii'd- Düvel*, s.63.

⁴⁵ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.376.

yakınları onu, Melik el-Eşref'e, Celaleddin Harzemşah'a ve Erzurum Meliki Rükneddin Cihanşah b. Mugiseddin Tuğrulşah b. Kılıç Arslan'a müracaat etmesi için tahrik ettiler. Melik Davud bu hükümdarlardan yardım istedi.⁴⁶ Ancak bunu duyan Sultan Alaaddin Erzincan üzerine yürüdü ve şehre girdi. Bu arada hiçbir sultandan da yardım gelmemişti. Sultan Erzincan'ı alınca oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'e burayı ikta verdi.

Bu sırada Asya'yı alt üst eden Moğollar hızla batıya doğru ilerlerken Harzemşahlarla mücadeleye girmişlerdi. Sultan Kutbeddin'in Moğollardan kaçarak ölmesi neticesinde yerine geçen oğlu Celaleddin Mengüberti ise Moğollara karşı koyarak İslam dünyasında bir ümit ve saygıya sahip olmuştu. Nitekim ileride daha uzun değineceğimiz gibi Mengüberti, Sultanla ittifakta bulunmak isteyecek ve bu sebeple Sultan'a elçi gönderecektir. Alaaddin'de karşılığında kendisine hayranlığını, dostluk içinde ve milli yakınlıkla karşılık vereceğini Mengüberti'ye bildirecektir. Ancak sonraları Erzurum meliki Cihanşah ve Ahlat valisi Hacib Ali'nin davranışları neticesinde bu iyi münasebetlerde değişiklikler olur. Harzemşahlar, önce Erzurum'a akın yaparlar sonra Muş köylerini Ahlat'ı alırlar yağma ederler. Bunda bir birine gönderdikleri mektuplarında tesiri vardır elbet. Cihanşah'ın Harzemşah ile görüşmesi ve onu tanıdığını bildirmesi ona yardım toplaması, Melik Eşref'in de Alaaddin'i bunlar aleyhine kışkırtması neticesinde Sultan son olarak Ahlat muhasarasının bırakılması, bu taktirde Moğollar'a karşı yardım edileceğini bildirir. Ancak bu Harzemşah tarafından kabul edilmez. Bunun sonucunda 1230'da Yassıçemen savaşı yapılır.

İki taraf arasında yapılan mücadeleyi Alaaddin Keykubad kazandı. Celaleddin savaş meydanından kaçarak kurtulabildi. Alaaddin Keykubad ve Melik Eşref bu zaferden sonra Harzemşah ile barıştılsa da onun Moğollar'a karşı istediği yardımı yapmadılar.

Harzemşah tehlikesinin ortadan kalkmasıyla, Selçuklular, Moğollarla sınırdas oldular. Böylece Moğol taarruzları da başlamıştır. Selçuklular bu Moğol ilerleyişinde Gürcü Kraliçesinin tahriki olduğu düşüncesiyle Gürcistan'a karşı sefer yapmaya karar verdiler. Barış çabası bir sonuç vermeyince Gürcistan Selçuklular tarafından alındı.

Ahlat'ın ve etrafının Selçuklular'ın eline geçmesi, Eyyubilerle Selçuklular arasında ki dostluğu bozdu. Mısır Eyyubiler'i telaşa düştüler. Nitekim artık Halep Eyyubiler'i bile Mısır yerine Selçuklular'a bağlandı. Mısır'ı emniyete alabilmek için Melik-I Kamil, yanına katılan on altı Eyyubi meliki ile Alaaddin üzerine sefere çıktı. Amaçları Toroslar'ı ve Fırat'ın doğusunu ele geçirebilmektir.

⁴⁶ Münecimbaşı, *Camiu'd- Düvel*, s.69.

Eyyubi Selçuklu savaşları devam ederken Sultan Meşhed ovasında hem büyük bir ordu topluyor hem de Ramazan Bayramı için geçitler ve kutlamalar tertip ediyordu. Bu sırada büyük oğlu Keyhüsrev dururken küçük oğlu Kılıç Arslan'ı veliaht tayin ettiğini büyük oğlunu da tekrar Erzincan Meliki tayin ettiğini açıkladı. Sultan bu merasimde bütün devlet erkânını, isresin istemesin, veliahdta yeminle biat ettirdi. Bir süre sonra Çaşnigir Nasreddin Ali önüne pişmiş bir sancıyla Keykubadiye sarayına götürüldü. Celaleddin Karatay'a işinin bittiğini söyleyip devlet meseleleriyle ilgili söyleyecekleri olduğunu ve Kemaleddin Kamyar'ın çağrılmasını söyledi ancak o geldiğinde konuşma melekesini kaybetti işaretle anlatmak istediklerini de anlatamadı ve bir süre sonra vefat etti.(Bayramın 4.günü 634 Şevval(1 Haziran 1237 pazartesi)) iki gün sonra cenazesi Konya'ya götürülüp ecdadına ait Künbed-saray'a defnolundu.⁴⁷

Alaaddin Keykubad tam 17,5 sene tahtta kalmış, öldüğünde 45–50 yaşlarındaydı. Bazı kaynaklar onu büyük oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'in öldürdüğünü bildirirler. Sultanın Keyhüsrev dururken küçük oğlunu veliahd yapmasında onun Eyyubi melikesinden doğması değil, büyük oğlunun artık belli bulunan liyakatsizliğinin başlıca amil olduğu muhakkaktır.⁴⁸

Alaaddin Keykubad, ilim, kültür, sanat vb. mensuplarını korurdu. Kendiside yüksek kültürlü olup alim ve şairdi. Türkçe, Arapça, Farsça ve Rumcayı bilirdi. Bu sebepten dolayı Türkiye'yi emniyet ve medeniyet ülkesi haline getirdi. Hz. Mevlana'da onun davetiyle Konya'ya gelen âlimlerdendi. Dindarlığı ile tanınan sultan hür düşünce ve hoşgörüye de sahipti. Konya'nın etrafının surlarla çevrilmesi, Beyşehir'de ki Kubadabat sarayı ve Kayseri yakınlarında ki Keykubadiye sarayı, çinileriyle ve güzellikleriyle ün yapmış olup bu dönemde yapılmıştır. Döneminde birçok kale ve şehir fethedildi. Alaiye'ye ve ona bağlı yerler, Ermeni şehirlerinin çoğu, Ermeniyeye şehirlerinin tamamı, Gürcü ve Ahbaz şehirlerinden pek çok kale ve daha başkaları onun zamanın da fethedilen yerlerdendi.⁴⁹

Keykubad zamanında Türkiye Selçuklular'ı ticaret ve refah bakımından çok yüksek düzeydeydi, zarara uğrayan tüccarlara sigortası tatbik ediliyordu. Yapılan kervansaraylarda ticaretin geliştirilmesi için önemli yapıları.

⁴⁷ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.409.

⁴⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.410.

⁴⁹ Müneccimbaşı, *Camiu'd- Düvel*, s.79.

Moğollar, Sultan'ın kudretinden çekiniyorlardı. Sultanında Moğollara karşı zeki politikası neticesinde onun döneminde Anadolu Moğol istilasından korunmuştur. Ancak Sultanın ani ölümüyle huzur yerini Moğol dehşetine bırakacaktır.

Alaaddin Keykubad'ın vefatından sonra yerine büyük oğlu II: Gıyaseddin 16 yaşında tahta çıkmıştır. Ancak bu karışıklıklara sebep olacaktır.

IV- CELALEDDİN HARZEMŞAH'A KADAR HARZEMŞAHLAR

Harzem sulanabilen etrafını çevreleyen çöller sayesinde korunaklı, Volga bölgesine giden ve önemi gittikçe artan, delta toprağı olarak ta doğal açıdan elverişli bir alandı.⁵⁰ Harzem, Ceyhun nehrinin Aral gölüne döküldüğü bölümdür ve bugün buraya “Hive” denilmektedir. Harzem, Sibiry-Volga-İskandinavya havzası ve Batı Asya ve Güney Asya arasında bulunduğundan da ticari bakımdan bir kavşak konumundaydı.⁵¹ Adı geçen bölgeye hâkim olan idarecilere verilen unvan ise “Harzemşah” tır. Harizmşah unvanı Arap fütuhâtı zamanından beri mevcut olan bir unvandı.⁵² Erken Türk olduğundan şüphe edilmeyen⁵³ Harzemşahlar, sınırlarını Güney Kafkasya, Dağıstan, İran, Maveraünnehir, Harzem, Umman ve Balkaş Gölüne kadar genişletmişti. Kapladığı alan ise 5000 000 km²'dir.⁵⁴

Harzem'in Ortaçağ da ki başlıca kasaba ve şehirleri ise; Ceyhun'un sağ tarafında kalan eski başşehri Kas, sol tarafındaki yeni başşehri Gürgenç* ve bölgenin Moğollar'ın istilasından sonraki yeni başşehirleri: Hive* ve Hezaresb, Dergan, Bergan, Kerker, Zemahşer, Cigerbend, Sedver, Kerderbanhas, Zerduh, Ertehusmusen, Derhas, Beratigin, Çağmin, Hamcerd, Gevhane, Nevkefağ, Medminiye ve Git'i sayabiliriz.⁵⁵ Bu dönemde Yakın ve Orta Doğu'da yaşayıp Harzemşahların komşusu olan devletler ise şunlardır;

⁵⁰ Hadgson, *İslam'ın Serüveni*, s.284.

⁵¹ Nuri Yazıcı, *Tarihte Türkler ve Türk Devletleri*, Damla matbaası, Konya 1997, s.231.

⁵² V.V.Barthold, “Harzemşah”, *İslam Ansiklopedisi*, C, V/I, Ankara 1988, s.264.

⁵³ İbrahim Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, TTK. Basımevi, Ankara 1956, s.38.

Harzemliler'in Türk olduğuna dair bilgi veren kitaplardan ilki *Tarih-i Cihan-güşa*'dır. Bu konuda bilgi veren diğer üç kaynak ise Cüveyni'nin bir, Kazvi'nin iki eseridir. Açık olmayan husus, bunların Türklerin hangi koluna mensup olduklarıdır. (Aydın Taneri, *Harzemşahlar*, TDV yayınları, Ankara 1993, s.11)

⁵⁴ Yazıcı, *Tarihte Türkler ve Türk Devletleri*, s.231.

*Gürgenç: Harzem'in eski çağlardan beri Asya'nın kültür, ticaret ve siyaset merkezlerinden biriydi. Bugünkü haritalarda Aral Gölünün güneyinde; Özbekistan'da ve kısmen de Türkmenistan'da bulunan geniş alana Harzem deniyordu. O dönemler bölgenin idari merkezi olan Üргеç=Gürgenç tarihte Cürcaniyediye geçer. Gürgenç Ceyhun(=Amuderya) nehrinin deltası üzerine kurulmuştur. * Hive, Ceyhun nehrinin kuzey yakasında; suyunu bu nehirden alan bir kanalın kıyısında kurulan eski bir şehirdir. Arap coğrafya kitaplarında Hıyyak şeklinde kaydedilmiştir. (İbn Batuta, *İbn Batuta'nın Seyahatnamesi I*, Çeviren: A.Said Aykut, YKY İstanbul Yayınları, İstanbul 2004, ss.547-554.)

* Hive, Ceyhun nehrinin kuzey yakasında; suyunu bu nehirden alan bir kanalın kıyısında kurulan eski bir şehirdir. Arap coğrafya kitaplarında Hıyyak şeklinde kaydedilmiştir. (İbn Batuta, *Seyahatname*, s.547.)

⁵⁵ Nesimi Yazıcı, *Türk İslam Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s.351.

Abbasi halifeliği, Begteginliler, Moğol imparatorluğu, Salgurlular, İldenizliler, Gürcü krallığı, Eyyubiler, Anadolu Selçukluları'dır.⁵⁶

Ülkede Harzemşah olarak hüküm süren hanedanlar ise şunlardır;

- 1- Afrig oğullar (305- 995)
- 2- Me'mun oğulları (995- 1017)
- 3- Altuntaş* oğulları (1017- 1041)
- 4- Anuş-tigin oğulları (1097- 1231)⁵⁷

Anuş-tigin'in ve dolayısıyla Harzemşahların menşei meselesi açıklığa kavuşmamıştır. Bu sebepten tarihçilerin tartıştığı bir konu olarak kalmıştır. Biz bu konunun ayrıntılarına girmeden sadece menşeleri hakkında ki görüşleri kısaca belirtelim.

Fuad Köprülü Reşidü'd-din'in Camiü't-Tevarih'te verdiği bilgiye dayanarak Anuş-tigin oğullarının "Beğdili" boyuna mensup olduklarını bildirir.⁵⁸ Zeki Velidi Togan Harzemşahların "Yugur" (Ugur) boyundan olduğu görüşündedir.⁵⁹ Togan Anuş-tigin Gurce'nin isminden hareketle, ismin Enuşe ve Tigin gibi iki Tigen-şan bölgesi Türklerine münhasır kelimelerden oluştuğunu belirtir ve Harzemşahların maiyetinin Oğuzlardan oluşmadığını iddia ederek menşelerinin Kanglı-Kıpçak boylarından olduğunu ileri sürer.⁶⁰ İbrahim Kafesoğlu ise Harzemşahların Halaç Türklerinden olabileceğini belirtir.⁶¹ Kafesoğlu Anuş-tigin'in "Garce" lakabından Garcistan'dan Bilge bey tarafından satın alınmasından dolayı geldiği bilgisinden hareketle buraya bu Türk nereden gelmiştir? Sorusuna cevap aramış ve buradan hareketle X. yy' dan çok daha evvel Ceyhun'un yukarı bölgesinde, Gur ve Garcistan sahalarında Halaçlar'ın yaşadığını ve hatta Gazneli ordusunda da hizmet verdiğini belirterek bu sonuca ulaşmıştır.

Sonuç olarak bu konu kesin olarak bir sonuca ulaşmamıştır. Bu soruya cevap bulunabilmesi, ileride yeni kaynakların bulunmasıyla gerçekleşecektir. Bu konuyu fazla uzatmadan Harzemliler'in tarihine geri dönelim.

⁵⁶ Hasan Geyikoğlu, "Harzemşahlar ve Doğu Anadolu", *Türkler*, C.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.917.

⁵⁷ C.E. Bosworth, *İslam Devletleri Tarihi*, Oğuz Yayınları, İstanbul 1980, s.134-135; Yazıcı, *Türk İslam Devletleri Tarihi*, s.351.

⁵⁸ Fuad Köprülü, "Harzemşahlar", *İslam Ansiklopedisi.*, C. V/I, Ankara 1988, s.266; Abdülkerim Özyayın, "Harzemşahlar Devleti", *Türkler*, C.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.884.

⁵⁹ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, C.I-II, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 145,

⁶⁰ Zeki Velidi Togan, "Harizm", *İslam Ansiklopedisi.*, C. V/I, Ankara 1988, s.250.

⁶¹ İbrahim Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara 1956, ss.42-43. *Bkz. Faruk Sümer, "Gazneliler Devrinde Büyük Bir Türk Beyi, Harizm Valisi Altuntaş", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.50- 51, 1987, ss.109-115.

Harzem'e ilk İslam akınları Emeviler devletinden I.Yezid döneminde başlamıştır. Kuteybe b.Müslim'in Horasan valiliği döneminde (712) bölge İslam devletine bağlanmıştır. Abbasilerden Me'mun döneminde ise Torkasbata oğlu Harzemşah'ın İslam'ı kabulüyle onlara ve Samanilere vilayet olarak bağlanmışlardı. Me'muni hanedanının kısa süren hâkimiyetine ise Gazneli Mahmud son vermiş ve buraya Altuntaş el- Hacib'i buraya Harzemşah unvanıyla vali atamıştır.⁶²

Dandanakan savaşından sonra Cend emiri Şah Melik tarafından Harzemden uzaklaştırılan Altuntaşoğulları Horasan'a gidip Selçuklulara sığındılar. Ancak umdukları ilgiyi bulamayınca dağılmışlardı. Tuğrul Bey döneminde ise Harzem, Selçuklu hâkimiyetine girmiştir.

Alparslan Harzem'i 1065'te Mangışlak seferinden sonra oğlu Ayaz'a vermişse de (1066) burası, daha sonraki dönemlerde muhtemelen mahalli reislerin seçtiği valilerin yönetimine verilmiştir. Melikşah ise buranın yetkilerini taştarı Anuş-tigin Garcei'ye vermiş ama Anuş-tigin buranın valisi sıfatıyla bulunduğu halde aslında buranın idaresi fiilen Kıpçak Türklerinden Harzemşah Ekinci (İlkinci) ⁶³b. Koçkar'ın elindeydi. Taht kavgalarının başladığı sırada, Sultan Berkyaruk'un yanına çağırdığı Ekinci, Horasan'a doğru giderken Merv yakınlarında Kodan ve Yaruktaş tarafından öldürülmüştür.(490/1097) ⁶⁴ Bu tarihten sonra Horasan valiliğine Berkyaruk tarafından, Habeşi b. Altuntak getirildi. Altuntak'ta Harzem valiliğine Taştard Anuş-tigin oğlu Kutbettin Muhammed'i tayin etti. Böylece Harzemşah hanedanı kurulmuş oldu.(490/1097)⁶⁵ Böylece, Anuş-tigin oğullarının Harzem hâkimiyeti de başlamış oldu.

Selçuklulara 30 yıl vali olarak hizmet eden Kutbeddin Muhammed (1097-1128) mükemmel yöneticiliği, zekâsı ve adaletli yönetimiyle ulemanın desteğini almış ve Selçuklular'ın sadık bir tebaası olmuştur.Kutbeddin, Sultan Sencer'in sarayına bir sene kendisi bir sene oğlu Atsız'ı göndermiştir.⁶⁶

⁶² Yazıcı, *Türk İslam Devletleri Tarihi*, s.351–352; Abdülkerim Özeydin, “Harzemşahlar Devleti”, *Türkler*, .C.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.883.

⁶³ Fuad Köprülü, Abdü'l- Vasi' -i Cebeli' nin bir şiirine istinat ederek “İlkinci” şeklinde okumuştur. (bkz.Fuad Köprülü, “Osmanlı imparatorluğu'nun Etnik Menşei Mes'eleleri”, *Belleten*, C.VII, S.28, TTK yayınları, Ankara 1943, s.263).

⁶⁴ Aydın Taneri, “Harzemşahlar”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.16, İstanbul 1997, s.228; V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz: Hakkı Dursun Yıldız, Kervan Yayınları, İstanbul 1981, s.404.

⁶⁵ F.Köprülü, “Harzemşahlar”, s.266; Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti*, s.38; Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, C.II, Çeviren: Mursel Öztürk, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s.5.

⁶⁶ Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti*, s.44; Yazıcı, *Türk İslam Devletleri Tarihi*, s.353; Köprülü, “Harzemşahlar”, s.266.

Kutbeddin müstakil bir hükümdar değildi. Büyük Selçuklular adına ülkeyi idare eden bir valiydi. Ancak, hükümdar olmamasına rağmen sülalesinin gelecekteki faaliyetlerine sağlam bir zemin oluşturmuştu.⁶⁷ Kutbeddin sakin geçen Harzemşahlığı döneminde* ülkesine huzur getirmiş, ticaretin gelişmesini sağlamış ve ülkesini kuvvetlendirmiştir. Nitekim adına yazılan bazı eserlerde onun için padişah, Kutb'd-dünya ve'd-din, Ebu'l feth, Muinü emiri'l- mü'minin gibi lakaplar kullanılması onun bu durumunun göstergesidir.⁶⁸ Vefatından sonra yerine oğlu Kızıl Atsız geçmiştir.

1128 yılında Muhammed'in ölümüyle oğlu Ebu' l- Muzaffer Atsız (1127–1156) onun yerine Harzemşah atandı. Atsız dönemi babası Kutbeddin dönemiyle siyasi ilişkiler bakımından büyük tezatlıklar gösterir. Atsız dönemi, Harzem'in merkezle zıtlığı bağımsızlık için fırsat kolladığı ve bu sebeple Selçuklularla karşı karşıya kalınan bir dönem olmuştur.

Kafesoğlu Atsız dönemini iki bölümde inceler. 1135 öncesi ve 1135 sonrası. 1135 öncesi Atsız merkezle iyi geçinirken bu tarihten sonra ilişkileri bozulmaya başlar. 1130'da Maverünnehir ve 1132'de Irak seferlerine Selçuklu ordusu yanında katılan Atsız Gazne seferinde rakipleri yüzünden Sencer'in kendisine soğuk davrandığını fark etti ve ona olan sadakati sarsıldı.^{69*} Cüveyni, Atsız'ın Sultan'dan ayrılışını, Atsız'ın Selçukluya hizmeti karşılığında Sultan'ın ona karşı duyduğu aşırı sevgi ve güvenin diğer Melik ve Emirleri kıskandırmasıyla oluşan kin ve garazdan korkarak ülkesine dönmek için izin alarak olduğunu bildirir.⁷⁰ Ancak bunun Atsız'ın Sencer'den ayrılmak için bir bahane olduğu da düşünülebilir.⁷¹ Atsız Harzem'e döndükten⁷² sonra merkeze mesafeli davranmaya başlar. Sencer zamanla Atsız'ın validen öte faaliyetlerini görür, ancak onun Cend ve Mangışlak'a düzenlediği seferler bardağı taşıran son damla olur. Sencer, 1138'de ilk Harzem seferine çıkar. Çünkü Atsız burada "Müslümanların kanını dökmüş" olmakla itham edilmektedir.

Üzerine bir harekâtın yapılacağını anlayan Atsız öncelikle Selçuklu memurlarını hapsedirip mallarını müsadere eder. Sonra Horasan yolunu kapatır.⁷³ Neticede Sultan Sencer 1138 de Belh'ten hareket eder. Savaş hazırlıklarına başlayan Atsız, Gurgenc

⁶⁷ Köprülü, "Harzemşahlar", s.266; Özaydın, "Harzemşahlar Devleti", s.884

*Kutbeddin döneminde zikre değer tek olay, İlkinci (Ekinci) b. Koçkar'ın oğlu Tuğrul-tiğ'in Harzem'i ele geçirmek için yaptığı ve başarısızlıkla sonuçlanan girişimidir.

⁶⁸ Yazıcı, *Türk İslam Devletleri Tarihi*, s.353; F.Köprülü, "Harzemşahlar", s.266; Özaydın, "Harzemşahlar Devleti", s.884; Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti*, s.44.

⁶⁹ Köprülü, "Harzemşahlar" s.266. * Emirlerinde etkisiyle Sencer tarafından kolayca gözden çıkarılacağını düşünen Atsız akıbetinden endişe ederek seferi yarıda bırakarak geri dönmüştür.

⁷⁰ Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, C.II, s.6.

⁷¹ Hodgson, *İslamın Serüveni*, s.280.

⁷² Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti*, s.46.

⁷³ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s.405.

civarında savunma hattı kurmayı düşünür ve Gurgenc'in güneyinde ki Hazaresb kalesinin yanında askerlerini konuşlandırır. Savunma önlemleri alarak tüm su bentlerini yıktırarak her tarafı bataklık haline getirir. Sencer bu durumda çöl yolunu kullanarak yola devam eder ve 16 Kasım'da meydana gelen savaşta Atsız 'ın çoğu putperest Türklerden oluşan ordusu ağır bir yenilgiye uğrar. Atsız 10000 askerini kaybeder oğlu Atlığ esir düşer ve öldürülür.⁷⁴ Bölgeye tekrar hakim olan Sultan Sencer bölgeye hemşerizadesi Süleyman b. Muhammed'i bırakarak Merv'e döner. Ancak Atsız buraya tekrar hakim olmaya çalıştığında Süleyman daha fazla dayanamaz ve Harzem'i terk etmeye mecbur kalır. Atsız tekrar hâkimiyetini kurdu. Sultan bunun üzerine toparlanarak Atsız üzerine iki sefer daha yapar. Atsız, Sultan'a tabii olmak zorunda kalır ve artık Horasan'ı ele geçirme teşebbüsünden vazgeçer. Artık Seyhun kıyılarında nüfuzunu kuvvetlendirmeye çalışır.⁷⁵

Atsız'ın Selçuklularla mücadeleleri sırasında birde başarısızlıkla sonuçlanan suikast girişimi olmuştur. Atsız'ın, Sultanı iki Batiniye Horasan'da suikast planı meşhur şair Sabir'in haber vermesiyle sonuçsuz kalır. Atsız bu elçiyi Ceyhun'a attırıp öldürtür.⁷⁶ Zaten Sencer'in üçüncü Harzem seferinde bu elçinin öldürülmesiyle olacaktır. İki aylık kuşatmayla Haresb kalesini alan Sencer Gurgac önlerine geldi. Harzemşah'ın ricası üzerine kaynaklarda Ahuşi lakabı ile zikredilen ve ilk Osmanlı devrindeki Geyikli Baba'nın prototipi olan bir münzevi derviş kan dökülmemesi için tavassut eder.⁷⁷ Atsız, 1148'de Sultan'ın karşısına af dilemek için çıktığında, Sultan'ın karşısında baş eğip yer öpmesi gerekirken atından bile inmemiş yalnız başıyla selamlayıp çekip gitmiştir. Sencer bu durumda bir şey yapamamıştır. Ölümüyle yerine İl-Arslan (1156-1172) geçti.

Abu'l Fath İl-Arslan⁷⁸ Sencer'in ölümüyle İran'ın doğusuna gözünü dikti. Çünkü Sencer'in ölümüyle Horasan ve İran'ın doğusunda en kuvvetli hükümdar durumuna geldi. Sencer'in valisi sıfatıyla Selçuklu kuvvetlerinin başında bulunan Mahmud Han, Sencer'in nüfuzuna sahip değildi.⁷⁹ Oğuzlar'ın çıkardığı isyanın henüz tam olarak bastırılmaması, Selçuklu emirleri arasında Arasındaki nüfuz mücadelesini doğurdu. İl-Arslan ise bu durumdan faydalanmasını bildi. Ve artık müstakil bir hükümdar gibi hareket etmeye başladı. Yani babası Atsız'ın hep hayalini kurduğu ve ömrü boyunca çalıştığı bağımsızlık

⁷⁴ Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, C.II, s.6; Köprülü, "Harzemşahlar" s.267; Özeydin, "Harzemşahlar Devleti" s.884; Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti*, s.48.

⁷⁵ Özeydin, "Harzemşahlar Devleti", s.886.

⁷⁶ Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, C.II, s.9; Köprülü, "Harzemşahlar", s.267; Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, s.58.

⁷⁷ Köprülü, "Harzemşahlar", s.267.

⁷⁸ Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, s.73.

⁷⁹ Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, C.II, s.15; Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti*, s.74.

hayalini oğlu gerçekleştiriyordu.⁸⁰ İl-Arslan Nişabur gibi Horasan'ın en mühim yerinde hutbeyi adına okutmuştur. Önemli bir husus ise, Irak Selçuklularının içinde bulunduğu durumun İl-Arslan'ın hâkimiyetine katkıda bulunmasıdır. Vergi sebebiyle Karahitaylar ile giriştiği mücadelede geleneksel savaş stratejisi gereği savaş meydanını sular altında bıraktıysa da başarılı olamadı. Hastalanarak payitahta döndü ve bir süre sonra öldü.⁸¹ 16 senelik hükümdarlığı döneminde gerçekçi bir politika takip eden İl- Arslan oğlu Tökiş'e müsaide bir ortam bıraktı.

İl-Arslan'ın ölümünden sonra iki oğlu Tökiş ve Sultan Şah taht mücadelesine başladılar. Tökiş Karahitaylar'a sığındı.⁸² Bundan yararlanan İl-Arslan eşi Terken Hatun * kendi oğlu Sultan Şah'ı tahta geçirdi. Aralarında ki mücadele sonunda Tökiş yenileceğini anlayıp Horasan hâkimi Müeyyed Ay-aba'nın yardımını aldı ve mücadeleyi kazanarak tahta oturdu. (1172) Sultan Şah küçük bir emirlik kurduysa da Harzem tahtına bir daha oturamaz ve 1193'te ölür.

Harzemşahlar devletinin imparatorluk haline gelmesinde büyük tesiri olan Tökiş (1172-1200) 1164'te ölen İl-Arslan'ın oğlu ve ikinci halefidir.⁸³

Kardeşlerinden kurtulan Tökiş, Horasan'da kuvvetlenmeye başlamıştı. Bunda Abbasi Halifesi Nasır ile Selçuklu Sultanı II. Tuğrul'un aralarının açık olması⁸⁴ ve Sultan ile Emir Kutluğ İnanç arasında husumet çıkması etkiliydi. Ancak Tökiş'in kuvvetlenmesi özellikle Irak'ı Acem'i istila etmesi Sultan II. Tuğrul'u harekete geçirdi. Çünkü bu bölge onun sahasıydı. Tökiş kendine güveniyor olmalıydı ki sultanın bölgesine girmişti. Sonuçta iki taraf 19 Mart 1194'te Rey yakınlarında karşılaştı. Emirlerinin ihaneti sonucunda⁸⁵ II. Tuğrul öldü.⁸⁶ Belki de Tökiş amacına ulaşmıştı, çünkü artık kendini Selçuklu varisi olarak görüyordu. Böylece Irak Selçukluları Devleti'ni fiilen ve hukuken sona erdirdi.(4 Recep 590/25 Haziran 1191)⁸⁷ Böylece Selçuklular'ın tüm varlığı Harzemşahlar'ın eline geçmiş oluyordu. Bu sayede Sultan Tökiş, artık “ sultan” unvanı kullanıyor ve paralarına da

⁸⁰ Özeydin, “Harzemşahlar Devleti” s.886; Köprülü, “ Harzemşahlar” s.268; Yazıcı, *Türk İslam Devletleri Tarihi*, s.355

⁸¹ Köprülü, “Harzemşahlar”, s.268; Yazıcı, *Türk İslam Devletleri Tarihi*, s.355.

⁸² Rene Grousset, *Bozkurt İmparatorluğu Tarihi*, (Çev. Reşat Uzmen), Ötüken yayınları, İstanbul 1999, s.169. *Çoğunlukla Türk hükümdar hanımlarının ismi olarak görülen Türkan kelimesi özel isim olmayıp “Kraliçe, Hatun” anlamına gelir. Kaşgarlı Mahmud'un eserlerinden öğrendiğimize göre doğru okunuşu Terken'dir. (Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s.419.)

⁸³ Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s.139.

⁸⁴ Köprülü, “Harzemşahlar”, s.270; Özeydin, “Harzemşahlar Devleti”, s.888.

⁸⁵ Hüseyin Kayhan, “Azerbaycan Atabegliği (İldenizler)”, *Genel Türk Tarihi*, C.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.274.

⁸⁶ Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, C.II, s.26; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Tarihi*, s.109.

⁸⁷ Kayhan, “Azerbaycan Atabeyliği”, s.274; Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, ss.101–112.

“Sultan” unvanını işletiyordu. ‘Babalık’ sıfatını takınan Tökiş böylece Sencer’den beri ilk kez bütün İran’ı tek bir taht etrafında birleştirmeye muvaffak olmuştur.

Tökiş her ne kadar bütün İran’ı Harzem bayrağı altında toplayıp adına para bastırıyor olsa da bu birleşme daha çok nazari olarak vuku bulmuştur. Fiili olarak başlatılan oğlu Alaaddin Muhammed olacaktır.⁸⁸ Harzemşah İsmaililer’in elindeki bazı kaleleri aldıktan kısa bir süre sonra öldü. Yerine oğlu Alaaddin Muhammed geçmiştir. Tökiş Hükümdarlığı sırasında ülkesinin sınırlarını Bağdat’tan Talas’a kadar genişletmiştir.⁸⁹

Kutbeddin babasının lakabı olan “Alaaddin” lakabıyla tahta çıktı. Kendi lakabı Kutbeddin idi. Oğlu babasının cenazesini Harzem’e götürerek onu büyük bir medresenin türbesine defnetti.⁹⁰ Muhammed, devletini dönemin ve Orta Asya’nın en güçlü devletlerinden biri haline getirmiştir. Tahta oturduktan sonra yaptığı ilk iş Afganistan’ı fethetmek ve Gurlular’ın üzerine yürümesidir çünkü vaziyetten istifade ederek Merv, Tus, ve Nişabur’u ele geçiren Gur sultanları, Taceddin Ali Şah b.Tekiş’i bazı şeyhzade ve emirlerle beraber esir ederek Gur’a yollamışlardı.⁹¹ Daha sonra Serahs’ı ele geçirdi.⁹² Bu arada Gur imparatorluğu, Şehabeddin Muhammed Guri döneminde (1168–1206) Doğu’da sınırlarını genişletmiş, Gazneliler’i yenmiş ve Hindulardan Ganj havzasını almıştı.⁹³ Devrin en parlak günlerini yaşayan Gurlular ile Harzemşahlar arasında başlayan tehdit dolu ve birbirine meydan okumayla dolu mektuplar neticesinde Gur Sultanı Harzem’e doğru ilerledi. Sultan Muhammed ise bu sırada Merv’deydi ve hemen yurduna koştu. İki taraf Kurasu’da karşılaştı. Muhammed kanal bentlerini açarak memleketi su içinde bıraktıysa da Gurlular’ın başkenti Gürganç’ı kuşatmasına⁹⁴ engel olamadı. Ancak Karahitaylar’ın yardımını alan Alaaddin başşehirini Gur’lulardan kurtardı.⁹⁵ Neticede Horasan hâkimiyeti için yapılan mücadele Harzemşahlar’ın üstünlüğü ile neticelendi. Bu seferde Karahitaylar’ın kuvvet dengesini bozmasıyla Alaaddin Gur Sultan’ı Şihabeddin ile iyi geçinip dost kalmayı tercih etmiştir.⁹⁶ Ancak Gur Sultanı Şihabeddin’in Hintli yahut bir

⁸⁸ Köprülü, “Harzemşahlar”, s.270.

⁸⁹ Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, s.146.

⁹⁰ İbnü’l Esir, *İslam Tarihi El-Kâmil Fi’t Tarih*, C.XII, Çev. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın, İstanbul, s.137.

⁹¹ Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, C.II, s.37.

⁹² Merçil, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, s.190; Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti*, s.150; Köprülü, “Harzemşahlar”, s.272.

⁹³ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Tarihi*, s.170.

⁹⁴ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s.434.

⁹⁵ Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, C.II, s.42; Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti*, s.157; Taneri, “Harzemşahlar”, s.229.

⁹⁶ Merçil, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, s.191.

Batını tarafından katledilmesi (1206) sonucu birbirine çok zayıf bağlarla bağlı olan ve feodal bir imparatorluk olan Gur imparatorluğu parçalandı.

Alaaddin yine aynı yıl Sultan annesi Terken hatunun akrabası Nişabur valisi Gezlik Han'ın isyanı da bastırılmış ve Harzem'e kaçarak Terken hatun'un tavsiyesi ile Sultan Tökiş'in türbesine sığınan Kezlik Han* orada öldürülmüştür.⁹⁷

Ancak bu azametli ilerleyiş sınırların iyice genişlemesi ve iç bünyenin zayıflamasına engel olamamıştı. Alaaddin ve annesi Terken Hatun* arasında şiddetli bir nüfuz mübadelesi vardı. Bu sırada yalnız Müslüman devlerin bütün dünyanın kaderini değiştirecek bir devlet doğuyordu. Bu da Cengiz'in kurduğu Moğol devletiydi.⁹⁸ Moğollar ve Harzemşahlar ilk kez ama tesadüfî olarak Kıpçak seferinde karşılaşmışlardı.⁹⁹

V- CELALEDDİN MENGÜBERDİ DÖNEMİ (1220–1231)

Celeleddin Harzemşah, Harzemşahlar'ın sonuncusu olup, Alaaddin Muhammed'in büyük oğludur. Annesi Hintli bir cariye olan, Ay-çiçek Hatun'dur.¹⁰⁰ Tarihte isim yapmasının sebebinin liderlik ve kahramanlığından kaynaklandığı bilinen Mengüberti¹⁰¹ babası zamanında, Gazne merkez olmak üzere Gur, Herat, Garcistan ve Sicistan'a melik olarak gönderilmiş, ancak sultan Muhammed daha sonra onu yanına almış ve yerine Kerber Melikini göndermeyi uygun görmüştür.¹⁰² Ancak Alaaddin ölümünden bir süre önce, Terken Hatun'un baskısıyla, annesi Kanglı bir kadın olan torunu Uzlağşah'ı* veliaht tayin ettirmiş ve ona Harzem, Horasan ve Mazendaran gibi mühim eyaletler vermişti. Burada Terken'in sözünün geçtiğini Uzlağşah'tan daha kabiliyetli olan ve devlet idaresinden anlayan Celeleddin ve onun küçüğü Rükneddin dururken sırf Kanglı soyundan olduğundan Uzlağşah'ın seçilmesi¹⁰³ Terken Hatun'un iktidarda ki gücünün göstergesidir. Ancak, Moğollar Harzem'i istila ettiklerinde Alaaddin'in Hazar denizinde Abeskun adalarından birine sığınmıştı. Bu sırada Terken Hatun da Moğollarca esir alınınca, Celeleddin'in Veliahtlığı konusunda önündeki engel de ortadan kalkmış oldu. Babası Alaaddin burada diğer oğulları Akşah ve Uzlağşah'ın yanında, Celeleddin'in Harzemşahlığını ilan etti ve bir süre sonra öldü.

⁹⁷ Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, s.171; Köprülü, "Harzemşahlar", s.272.

⁹⁸ Merçil, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, s.192.

⁹⁹ Köprülü, "Harzemşahlar", s.274.

¹⁰⁰ Mükremin Halil Yınaç, "Celeleddin Harzemşah", *İslam Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul 1988, s.4

¹⁰¹ Hasan Geyikoğlu, "Harzemşah Celeleddin Mengüberti'nin Şahsiyeti", *Türk Kültürü, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları*, S.396, Ankara s.229.

¹⁰² Aydın Taneri, "Celeleddin Harzemşah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.7, s.248.

*Uzlağşah, Kanglı hanımdan doğan çocuktur.

¹⁰³ Yorulmaz, "Harzemşah Kanglıları", s.163.

Celeleddin, daha sonra kardeşleriyle birlikte başşehirine dönünce halka veliahtlığını ilan etti. Bir süre sonra iki şeyhzade Celeleddin'e karşı emirlerle anlaşarak onu öldürtmek için komplo kurdular. Ancak Celeleddin, sadık emirlerden İnaç Han'ın durumu bildirmesiyle Horasan'ın dağlık bölgesine çekildi. Moğol baskısından Harzemî terk eden diğer Şeyhzadeler ise Moğollarla girdikleri bir çatışmada öldürüldüler.¹⁰⁴ Celeleddin daha sonra Pervan yakınlarında Moğolları bozguna uğratarak Nişabur, Zuzan ve Bust üzerinden Gazne'ye ulaşmıştır. Gazne'de halk tarafından büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Ancak bazı tarihçiler bu karşılaşmada kimin galip geldiğini tam olarak bildirmemektedirler. Abdurrahman Şeref Efendi, Celeleddin'in askerlerinin ve malzemelerinin çoğunu bu savaşta kaybettiğini, memleketinin ateş içinde kaldığını yazar. Hatta bu çarpışmaya Nuh Tufanı “büyük su Tufanı”, Cengiz'in ordusuna da “Ateş tufanı” ya da “kan tufanı” denilse yeridir diyerek bu savaşın vahametini bildirmektedir. Ancak bu karşılaşma sonunda Celeleddin'in askerleri arasındaki ganimetlerin paylaşılması sırasında yaşanan kargaşadan Moğollar'ın haberi olunca tekrar takibe başlamışlardı. Bunun üzerine Celeleddin Sind nehrini aşip Hindistan'a sığınmıştır.¹⁰⁵ Hatta nehrin kıyısında Moğol askerlerinin yetişmesi üzerine Moğollarla Mücadele etmiş ancak durumun lehine çevrilmesi üzerine annesinin ve haremının Moğollar'ın eline geçmesine engel olabilmek için öldürtmek zorunda kalmış ve karşıya geçerek kurtulabilmiştir.¹⁰⁶ Cengiz Han ise Celeleddin'in bu cesareti karşısında “bir babanın işte böyle bir oğlu olmalıdır”¹⁰⁷ diyecektir.

Celeleddin Hindistan'a geldikten sonra, Delhi hükümdarından kalabileceği bir arazi istedi, burada Usakun hâkimi Kabaca'nın kızıyla siyasi bir evlilik yaptı. Ancak bir müddet sonra, Delhi hükümdarı, Usakun süvariyle Irak'ı Acem'e gitmek zorunda kaldı.¹⁰⁸ Bu sırada Irak'ı Acem'de, Azerbaycan'da ve Arran'da kardeşi Gıyaseddin Pir Şah hükümdardı. Farsta'da Salgurlar vardı. Celeleddin burada Salgurlardan Sad b. Zengi ile siyasi bir evlilik yaptı Gürcistan'a karşı harekete geçti. Önce Tiflis'i aldı, sonra Kirman'a gitti. Gürcülerle mücadeleleri Lori'nin fethi ile Ermeni, Alan, Sabir, Laz ve Kıpçaklarla oluşturulan ordularını hezimete uğrattı.¹⁰⁹

¹⁰⁴ Taneri, “Harzemşahlar”, s.249.

¹⁰⁵ Nesevi, *Celeleddin Harzemşah*, s.55; Carl Brockelman, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, Çeviren: Neşet Çağatay, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yayınları, ss.255–270; Hasan Geyikoğlu, “Harzemşahlar ve Doğu Anadolu”, *Türkler*, C.4, Yeni Türkiye Yayınları, s.917

¹⁰⁶ Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, s.270; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C.III, Çeviren: Fikret İşıltan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, s.211.

¹⁰⁷ Yazıcı, *Türk İslam Devletleri Tarihi*, s.369.

¹⁰⁸ Taneri, “Harzemşahlar”, ss.249–250.

¹⁰⁹ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi El-Kâmil Fi't Tarih*, C.XII, s.412; Nesevi, *Celeleddin Harzemşah*, s.75-46; Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, II.,s.128.

Celaleddin'in bu başarıları İslam dünyasının da ona karşı büyük bir ümit ve saygı uyandırdı. Öyleki “ Celaleddin babasının ölümünden sonra işgalcilere karşı öyle yiğitçe savaştı ki, İranlılar ve Türkistan karşılarında, Anayurtlarında ki efsanelerin birinde geçen yeni bir Rüstem bulduklarına inandılar.”¹¹⁰

Celaleddin 1224'te Huzistan'a gitti ve kışı burada geçirdi. Ancak bu bölge Halife Nasır-lidinillah'ın hâkimiyeti altındaydı. Celaleddin'in öncü birlikleri Halifenin ordusunu bozguna uğrattınca, Celaleddin, Ziyaül mülk'ü ona elçi olarak gönderdi ve halifeden kendine yardımcı olmasını istedi. Ancak Halife Celaleddin önce Tuster'i kuşattı, sonra Basra'ya gittiyse de burayı alamadı. Arkasından Baküka ve Bevazic'i ele geçirince, Halife, Kuş Timur kumandasında 20.000 kişilik bir ordu hazırladı. Ancak bu ordu Celaleddin'e yenildi.¹¹¹ Celaleddin'in bu arada Moğollarla da mücadelesi sürüyordu. Ayrıca, kardeşi Gıyaseddin de yanında ki bir grupla, Halifenin hâkimiyetindeki Huzistan'a gitmişti. Amaçları Halifeye bağlanmak idiyse de o buna inanmayıp, Gıyaseddin'i Huzistan'a sokmamaktı. Onlar da Huzistandan ayrılıp İsmailiye diyarına yönelmişler ve onlara iltica ederek kendilerini korumalarını istemişti. Celaleddin İsmaililer'e yöneldiği vakit ise, onlardan gelen, Gıyaseddin'in affını dileyen mektubu kabul etmişti.

Bu arada Moğollarla mücadele devam ediyordu. İsfahan'a kadar gelen Moğollar şehri muhasara etmişlerdi. Halk Celaleddin'in öldüğü haberini almış ve üzüntü içindeyken Celaleddinden hayatta olduğuna dair mektup alan İsfahanlılar, daha sonra Celaleddin'in de gelmesiyle Moğollar'ı mağlup etmiş, İsfahan'dan kovmuş, Rey'e kadar takip etmişti.¹¹²

Kaynakların bize bildirdiğine göre, Celaleddin Mengüberti, kısa boylu, şişmanca ve çok esmer birisiydi. Türkçe konuşurdu ancak Farsçayı da çok iyi bilirdi. Sakindi ve sövmezdi. Ciddi ve vakarlıydı. Gülmez ancak gülümserdi.¹¹³

Liderlik vasfı yüksekti. Nitekim Harzemşah Devleti'nin 1220'de Moğollar tarafından yıkılmasıyla, enkazından Azerbaycan ve Irak-ı Acem'de yeniden hâkimiyetini kurmaya çalışması bunun en önemli göstergesidir. Moğollarla giriştiği mücadele ise onu Türk-İslam âleminde meşhur yapmıştı. Bazı araştırmacılar ise onun bu mücadelelerini maceracı olmasıyla açıklamışlardır.¹¹⁴

Celaleddin'in en büyük vasıflarından birisi de kahramanlığıdır. Büyük düşmanı Cengiz Han dahi bunu kabul etmiş ve Sind Nehri kenarında, Celaleddin'in yenilerek

¹¹⁰ Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s.141.

¹¹¹ Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, II., s.125.

¹¹² İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't Tarih*, C.XII, ss.437-439.

¹¹³ Nesevi, *Celaleddin Harzemşah*, s.58.

¹¹⁴ Geyikoğlu, “ Harzemşah Celaleddin Mengüberti'nin Şahsiyeti”, s.229.

Hindistan'a sığınmasıyla sonuçlanan muharebede (24 Kasım 1221) Celaleddin için "Böyle bir evlada sahip olan babaya ne mutlu demiştir."¹¹⁵

Barthold, Celaleddin'in mücadelelerinin, Moğolları çok etkilediğini, Harzemşah hükümetinin bütün faaliyetlerine ve Otrar olayına Moğol kaynaklarında, Harzemşah Muhammed'in değil, oğlu Celaleddin'in sebep olduğunu belirtiyor.¹¹⁶ Eyyubiler'den Hıms hâkimi el-Melikü'l-Mansur İbrahim'in münşisi Muhammed b.Ali Nazif el-Hamevi ise, Celaleddin'in Yassıçemen savaşından sonra, mücadele etmeden kaçmasının hasımlarını şüpheye düşürdüğünü, onun yenilmez olduğuna inandıklarından buna inanamadıklarını kaydeder.¹¹⁷

Celaleddin lider ve kahramanlık vasıfları fazla olduğu halde siyaset ve diplomaside başarılı olamamıştır. Tavırlarıyla tüm Türk-İslam devletlerini karşısına almış, Moğollarla mücadele ettiği halde Türk-İslam devletlerinin kendisinden uzaklaşmasına, kendisine güvenilmemesine sebep olmuştur. Alaaddin Keykubad'la işbirliği yaptığı halde, yanlış siyaseti yüzünden onunla a arasını bozmuştur. Bunda Celaleddin'in sözünde durmayan, ne zaman nerede nasıl davranacağı belli olmayan bir kişiliğe sahip olması a etkilidir.

Celaleddin, ilim, ilim adamlarını da himaye etmiştir. Sarayında fakihler bulundurur ve bunları elçi olarak ta görevlendirirdi. Sarayına mensup olduğu zannedilen Muhammed b.Kays adlı bir müellif, bir lügat hazırlayıp (gamer kitabı) Sultan Celaleddin'e ithaf etmiştir. Ayrıca bu kitapta gamer bilgisinden başka tarihi ve etnolojik bilgilerde verilmiştir.*¹¹⁸ Bunun yanında sarayında müneccimlerde bulundururdu. Moğollarla İsfahan'da karşılaştığı zaman müneccimler, düşmanı oyalayıp 4. gün savaşmasını söylediler diye 4.günü beklemiş ancak muhaberede yenilmiştir. Hatta İbn Bibi'nin annesi de Celaleddin'in sarayında ki müneccimlerden biriydi ve Celaleddin'in ölümünden sonra Alaaddin Keykubad'ın ricasıyla Anadolu'ya getirilmiştir.¹¹⁹

Öte yandan Celaleddin'in keramet sahibi olduğuna ve sihirle uğraştığına inanmıştır. Ahlât valisi Aybek, Hükümdarı Melik Eşref'e yazdığı Mektupta "Celaleddin'in havayı büyülediğini", yazar.

Celaleddin'in keramet olduğuna çevresindekilerde inanmıştır. Azerbaycan, Doğu Anadolu'ya ilerlerken Valaşgird (bugünkü Eleşkirt)'e varınca şiddetli kuraklık olduğunu

¹¹⁵ Yazıcı, *Türk İslam Devletleri Tarihi*, s.369.

¹¹⁶ V.V.Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, (Çeviren: Hüseyin Dağ), Çağlar yayınları, Ankara 2004, s.143.

¹¹⁷ Geyikoğlu, " Harzemşah Celaleddin Mengüberti'nin Şahsiyeti", s.230.

*bkz. M.Fuad Köprülüzade, "Harzemşahlar Devrinde Bir Türk Lisancısı: Köprülüzade M.F.", *Türk Yurdu*, Ankara 1927, S.26, C.5, ss.97-100.

¹¹⁸ Yazıcı, *Türk İslam Devletleri Tarihi*, s.232.

¹¹⁹ Geyikoğlu, " Harzemşah Celaleddin Mengüberti'nin Şahsiyeti", s.232.

gördü. Yağmur yağması için ya da taşı ile (yağmur taşı) yağmur duasına çıkılmasına karar verdi¹²⁰ ve duayı bizzat Celaleddin yönetti. Ardından şiddetli bir şekilde gece gündüz yağmur yağdığı görüldü. Bunun üzerine sütanesi Sultan'a şöyle dedi: "Böyle şiddetli yağmur yağdırmakla hata ettin. Tufan oldu. Bunu başkası yapsa kâfi derecede yağdırırdı." Bunun üzerine Celaleddin şöyle cevap verdi: "Bu yağmur kudretimın alametidir. Benim kudret ve himmetim hizmetimdekilerden hiç birinin himmetiyle kıyaslanamaz."

Celaleddin'in ömrünün sonlarına doğru yaşadığı olumsuz olayların onda derin izler uyandırmasındandır belki de psikolojisi bozulmuştu. Bu konu hakkında ise kaynaklarda şöyle bir olay nakledilir: Celaleddin'in Kılıç adında çok sevdiği bir kölesi vardı. Bu köle Tebriz'e giderken yolda öldü. Sultan onun ölümüne çok üzülmüş, matem tutmuştu. Hatta bütün emirlerin ve askerlerin ve kölelerinin de matem tutarak Tebriz'e kadar atlarından inerek yürümelerini emretmişti. Kendisinde yolun bir kısmını yürümüş ancak buna dayanamayınca diğer emirlerin ricasıyla atına binmişti. Tebriz'e vardığında bütün halkın cenazeyi karşılamasını feryat ve matemde bulunmalarını emretmiş sonrada halkın az matemde bulunduğunu görünce de cezalandırılmasını istemişti. Ayrıca köle, Celaleddin'in emriyle defnedilmedi, gittiği yere götürdü ve onun için sürekli ağladı öyle ki bu haliyle yeme-içmeden kesildi. Kendisine gelen yemekleri de ölen kölesine götürmelerini emretti. Kölelerinden hiçbiri onun öldüğünü söyleyemiyordu, Celaleddin'e sürekli onun yer öptüğünü söylüyorlardı. Nitekim bir gün onun öldüğünü söyleyen bir kişi Celaleddin'in emriyle öldürüldü.(1230- 1231)¹²¹

"Haddimu'l-Mutaava' Mengüberti b. Sultan", unvanını kullanan Sultan Celaleddin'e, Azerbaycan'a gelince Halife tarafından "Şehinşah" unvanı verilmişti.¹²²

12 kadınla nikâh yapan Harzemşah'ın çocuklarının sayısı bilinmiyor. Ancak yedi sekiz yaşlarında bir oğlunun, Cengiz'le Sind kenarında ki çarpışmada öldüğü biliniyor. Ayrıca, son günlerinde Mengütoy-şah (veya Mingtüy-şah) adında bir oğlu daha vardı. Ancak öldükten sonrada geride bir oğlunun kaldığı bilinmiyor. Ayrıca Terken adında bir kızı vardır ve bu kızı Moğol emiri Cormagun Noyan'ın eline geçmiş, sonra İslamiyet'e uygun olarak Musul hâkimi Bedreddin Lulu'nun oğlu Melik Salih İsmail'e nikâhlanmıştır.¹²³ Diğer kızı Han Sultan önce 1211'de Karahanlılar'dan Sultan Osman Hanla, 1220'de de Cengiz Han'ın büyük oğlu Cuci Han'la evlenmiştir. Celaleddin'in

¹²⁰ Yorulmaz, "Harzemşah Kanlıları", s.166.

¹²¹ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't Tarih*, ss.459- 460; Geyikoğlu, " Harzemşah Celaleddin Mengüberti'nin Şahsiyeti", s.235.

¹²² Nesevi, *Celaleddin Harzemşah*, s.158.

¹²³ Geyikoğlu, " Harzemşah Celaleddin Mengüberti'nin Şahsiyeti", s.236.

hanımlarından biride Kara-Hitay'ın eski emirlerinden Barak Hacıp'ın kızı ile evlenmiştir. Barak Hacıp, kızlarından Sevinç Türkan'ı, Cengiz Han'ı, Cengiz Han'ın diğer oğlu Çağatay Han'a vermiştir.¹²⁴

Celeleddin'in ölümüyle Silvan Eyyubi Meliki, cesedi alıp şehir merkezindeki Türk büyüklerinin mezarlığına defnedilmiştir.¹²⁵ Ancak Silvan'da böyle bir mezara rastlanmamaktadır. Ama Tunceli'nin Hozat ve Pertek ilçelerinde Celeleddin'e ait olduğu söylenen ve bazı aşiretlerin ziyaret ettiği mezarlar vardır.¹²⁶ Nazimiye eski kaymakamı Mehmet Zülfü Yolga Celeleddin'in Silvan'da bir Kurmanc tarafından öldürülmesiyle, Kurmanc ve Zazalar'ın karşı karşıya geldiklerini ve Zazalar'ın muhterem gördükleri Celeleddin'in cesedini kaçırarak, Dersim dağlarına götürüp buraya defnettiklerini ve burayı kendilerine ziyaretgâh yaptıklarını kaydedeler. Dersim Zazaları bu türbeye ve dolayısı ile bu dağa Sultan Baba derler.¹²⁷

Böylece 1097'de Kutbeddin Muhammed'in, Sultan Sancar tarafından Harzemşah tayin edilmesiyle başlayan Harzemşah Devleti tarihi, 1231'de Moğolların ortadan kaldırmasıyla tamamen yıkılmıştır.

VI- HARZEMŞAHLARDA TEŞKİLAT, KÜLTÜR VE MEDENİYET

Harzem'in coğrafi durumu,asırlarca yarı mahalli hanedanlarca yönetilmesi, halkın zirai üretim ve sulama tesisleri gibi etkinliklerde ilerlemiş olması yine halkın girişimci, zengin ve cesur olması vs.. gibi sebepler, Harzemşah Devletinin teşkilatının oluşmasında önemli etkenlerden olmuştur.

Harzemşahlar da Devlet Teşkilatı, Gazneli, Sasaniler döneminden beri devam ederken, son şeklinde Selçuklular zamanında almış ve mahalli devlet kurumları, Harzemşahlar devletinin esasını oluşturmuştur.¹²⁸ Harzemşahlar'ı, Selçukluların devamı gibi saymakla birlikte aralarındaki bazı farklarda belirlemek bu devletin siyasi tarihini anlayabilmemiz açısından önemlidir. Selçuklu devleti bir kabile hareketinden doğmuş, gulam-memluk sistemiyle çalışan, kabileleri tehcir ve iskân siyasetine tabii tutan, iskâna uygun yerlerde kurulurken, Harzemşahlar türlü sebeplerle özellikle Tökiş devrinden

¹²⁴ Şükrü Kaya Seferoğlu- Adnan Müderrisoğlu, *Türk Devletleri Tarihi*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1986, s.100.

¹²⁵ Mehmet Ali Çakmak, "Moğol İstilas ve Harzemşah İmparatorluğu'nun Yıkılışı", *Türkler*, C.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.914.

¹²⁶ Geyikoğlu, "Harzemşah Celeleddin Mengüberti'nin Şahsiyeti", s.238.

¹²⁷ Mehmet Zülfü Yolga (Eski Nazimiye Kaymakamı), *Dersim (Tunceli) Tarihi*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Halaçoğlu, İbrahim Yılmazçelik, Ankara 1994, s.22.

¹²⁸ Yazıcı, *Türk İslam Devletleri Tarihi*, s.374.

*bkz. Aydın Usta, "Kıpçaklar ve Harzemşahlar Devleti", *Türkler*, C.4, Yeni Türkiye Yayınları, ss.897-903.

başlayarak, göçebe Türk kabilelerinin kuvvetine dayanmak zorunda kalmış, kabile ananelerinin etkisi altına düşmüştür.* Bu durum ise hem Harzemşahlar'ın hızlı bir şekilde imparatorluk haline gelmesinde hem hızlı çöküşünde etkili olmuştur.¹²⁹

Hükümdarlar, “Harzemşah” unvanı dışında, “Hüdavend; el-Melikü'l muzaffer, el-melikü'l- muazzam, es-Sultannü'l-muazzam, es-Sultanü'l- A'zam” gibi unvanlar ve “Kahirü'l- Kefere ve'l- Müşrikin, Muinü emiri'l- Muminun, Burhanü emiri'l-müminin” gibi lakaplar kullanmıştır.¹³⁰

Hükümdar'ın hâkimiyet sembolleri bayrak ve çetr, Büyük Selçuklularda olduğu gibi siyahtı. Başlıca saray görevlileri, vezir, Hacib-i has, taşdar, silahtar, camedar, emir-i âlem, mirahur, emir-i şikâr, devetdar ve çaşnigir idi. Bürokrasinin başında vezir vardı¹³¹. Vezir, idari, icrai, teşrii, kazai yetkilere sahipti.

Devletin dili Farsçaydı. Valilik yapan şeyhzadelerin ve tabii devletlerin merkezi idarede birer temsilcisi, eyaletlerde ve tabii devletlerde de hükümdarın vekili bulunurdu.

Askeri teşkilatta, Selçuklulardan alınmıştı. Atsız zamanında oldukça mühim ve muntazam bir kuvvet teşkil eden Harzemşahlar ordusu Tökiş'in son zamanlarında, Ortadoğu'nun en büyük askeri gücü haline gelmiş böylece Alaaddin Muhammed'in büyük başarıları babasını hazırladığı bu kuvvetler sayesinde temin edilmişti.¹³² Askeri ikta sistemi vardı. Bütün komutan ve valilerin iktaları vardı. “haşar” denilen gönüllü kuvvetleri de, şehir ve kalelerin savunmasında kullanırlardı.¹³³

Adli teşkilatın başında hükümdarın tayin ettiği “Akda'l-kudat” ünvanlı âlimler bulunurdu. Kadıların tayini, teftişi vs.. ona aitti. Ordu mensuplarının şer'i kaza ile ilgili iş ve davaları ordu kadısı, devlet erkânı aleyhine açılan davalara devlete karşı işlenen suçlarda bizzat hükümdarın başkanlığında ki Divan-ı Mezalim tarafından görülürdü.

Gurlular, Selçuklular, Karahitaylar arasında yaşanan mücadeleye rağmen, VI.(XII) yy. ilk yarısında görülen ilmi- fikri edebi faaliyetler asrın diğer yarısında da devam etmiştir. Harzemşah hükümdarları iyi tahsil görmüş, edebi kültüre sahip insanlar oldukları için çevresine âlim ve sanatkârları da topluyor ve onları himaye ediyorlardı. Sadece Merv'de on kütüphane vardı. Bunlardan Cuma Camiinin Aziziye kütüphanesinde 12.000, Kemaliye kütüphanesinde yaklaşık 10.000 cilt kitap vardı. Bu dönemde ünlü isimleri, Zemaşeri, Fahreddin er-Razi, Necmeddin-i Kübra, Mecdüddin-i el- Bağdadi, Şehristani,

¹²⁹ Fuat Köprülü, “Harzemşahlar”, İ.A., C.5, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1988, s.277.

¹³⁰ Taneri, “Harzemşahlar”, s.230.

¹³¹ Aydın Taneri, “Selçuklu- Osmanlı Çizgisinde Harzemşahlar Vezareti”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, S.7-8, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1977, ss.17-54.

¹³² Köprülü, “Harzemşahlar”, s.280.

¹³³ Merçil, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, s.195.

Mutarrizi, Ebu'l Kasım Mahmud b.Aziz El-Harzemî, Şehabeddin Havafi, Nesevi, Necmeddin Harzemî, Ebu'l- Hasan el-Harzemî, Huccetü'l-Efazıl Ali b.Hüseyin el-Harzemi, Zeynülmüşayih Ebu'l-Fazl Muhammed, Ebu Mudar Mahmut b. Müeyyed el-Bağdadi, Şahpur-i Nisaburi, Zülfikar Şirvani, Muizzi, Evhadüddin-i Enveri, Edip Sabir ve Reşidüddin Vatvat'tır.¹³⁴

Harzemşahlar'ın yıkılması Türk-İslam âlemine büyük şeyler kaybettirmişti. XII. yy. ikinci yarısında İslamiyet Harzem'e komşu bölgelerden, Asya içlerine doğru yayılmaktaydı. Özellikle Ahmet Yesevi'nin gayretleriyle yayılan İslamiyet, Kanglı, Kıpçak ve Kimekler'in İslamiyet'i kabulüyle, Türk-İslam medeniyetine önemli katkılarda bulundu.¹³⁵ Ancak Moğol istilasını, Harzemşahlar'a ve de İslamiyet'e büyük engel teşkil etti. Bu bölgede İlim sona erdi, Kütüphanedeki kitaplar yakıldı ya da nehirlere atıldı, birçok âlim ülkesini terk edip Hindistan, Suriye, Mısır veya Anadolu gibi sakin yerlere kaçtı.

Cengiz'in ordusu tarafından yıkılan Harzem'de ve Gürgenç'de bu devirden kalan az eser vardır. Ayakta kalan üç kümbet vardır. Bunlardan Güney Harzem'de XII.YY. dan kalma Aksaray-Ding kümbeti oldukça harap haldedir. Öteki ikisi ise Gürgenç'de bulunan Fahred-Din Razı ve Sultan Tökiş kümbetidir.¹³⁶

Üzerinde kısaca durulan kültür ve Medeniyet, asıl konumuz olmadığından çabuk geçilmiştir. Bize o dönemde hakkında az da olsa fikir vermesi açısından bu kadar değinilmesinin yararlı olacağı düşünülmüştür.

¹³⁴ Taneri, " Harzemşahlar", s.231.

¹³⁵ Taneri, " Harzemşahlar", s.231.

¹³⁶ Merçil, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, s.196.

BİRİNCİ BÖLÜM

YASSIÇEMEN ÖNCESİ HARZEMŞAHLAR VE DİĞER DEVLETLERİN MÜNASEBETLERİ

I- HARZEMŞAHLARIN ABBASİ HALİFESİ NASIR İLE OLAN İLİŞKİLİRİ

Müslüman Türk Devletleri hükümdarları genellikle halifelerle aralarını iyi tutmuşlardır. Bu durum, dönemin genel kabulünden kaynaklanır çünkü hilafet makamının kutsallığına inanılır ve halifeye karşı yapılacak bir kusurun ilahi bir yaptırımla sonuçlanacağı düşünülürdü. Hükümdarın, halifeyle arasını iyi tutma hareketinin başka bir sebebi de hükümdarların saltanatlarını meşrulaştırmak için halifenin dini karizmasını kullanma istekleridir. Ancak tabii ki bunu sadece dini sebeplerle sınırlandırmak eksik olacaktır. Halifeye gösterilen saygıda siyasi maksatların da söz konusu olduğu unutulmamalıdır.

Harezmşahlar devleti hükümdarlarının özellikle Tökiş dönemine kadar halifeyle önemli ilişkileri olmamıştır. Çünkü henüz kurulma aşamasındadırlar. Halife ise kendisine tehdit oluşturabilecek ya da menfaati olabilecek büyük devletlerle siyasi veya askeri ilişkiler içine girmektedir. Nitekim Tökiş Irak Selçuklu Devletini fiilen ve hukuken sona erdirdikten sonra Halifeyle olan ilişkilerde başlayacaktır.

Halife Nasır, Tökiş'in, Selçuklu Devletine fiilen ve hukuken son vermesi sonucu Harezm'e bir elçi gönderir. Halife, Sultan'a gönderdiği elçiyle, Tökiş'e Selçuklu Sultan'ı Tuğrul'u şikayet eder ve onun beldelerinin kendine verilmesi için hilafet menşuru yollar.¹³⁷ Çünkü Halifenin, Selçuklu Sultan'ı Tuğrul'a karşı takındığı tavır, Tökiş'in Irak'ta başarılı olmasında etkili olmuştur. Nitekim Selçuklular, son beyleri Tuğrul zamanında büyük bir karışıklık yaşamışlardı. Nasır ise bundan istifadeyle komşu devletin yıkışını hızlandıracak yollara başvurmuştu. Sonuç olarak da artık Irak-ı Acem topraklarının bir kısmının kendine kalacağını ümid etmişti.¹³⁸ Halife İbnü'l- Kassab'ı hilafet hil'at ve hediyelerle tebrike gönderdi. Müeyyideddin, Esedabad'a varınca etrafında 10 binden fazla Arap ve Irak'ta askerlerin toplandığını görünce boş bir gurura kapıldı. Tökiş'e “ o mekan sana Halife tarafından ihsan edilmiş ve ülkenin işleri onun etrafında senin eline bırakılmıştır.şimdi o nimetlerin hakkı olarak az bir askerle halifenin veziri olan benim hizmetime girmen ve atımın önünde yaya yürümen gerekiyor” diye haber gönderdi. Sultan Halifenin kötü

¹³⁷ H.Ahmet Özdemir, *Moğol İstilası*, İz Yayıncılık, İstanbul 2005, s.111.

¹³⁸ M. Baron C. D'ohsson, *Moğol Tarihi*, Çev. Ekrem Kalan, Kültür Sanat Yayınları, Copyright 2006, s.88.

niyetini anlyıp hemen bir ordu hazırlattı ancak Vezir Bağdat'a kaçtı. Vezir, hatasından dolayı Halifeden özür diledi ancak Tökiş'in ordusu peşinden Dinaver'e¹³⁹ kadar girdi. Çok sayıda ganimet elde edildi ve Hamedan'a dönüldü. Fethettiği Irak topraklarını ise emirleri arasında taksim etti ve bu toprakların yönetim işlerini yoluna koyduktan sonra muzaffer bir komutan olarak Horasan'a doğru yola çıktı.¹⁴⁰

Tökiş öldükten sonra yerine oğlu Muhammed geçti. Sultan Muhammed'in tahta oturmasıyla, Nasır, Gur Beyini Harezmliler'e hücum etmek için teşvik etti.¹⁴¹ Bunu Gurlular'ın Harezmsahlar'ın iç işlerine karışması ve Hamedan üyeleri arasında ki anlaşmazlıklara Sultan Muhammed'e karşı üyelere destek vermeleri izledi.¹⁴² Yani bir İslam ülkesi bocalama devri yaşayan başka bir İslam ülkesi bocalama devri yaşayan başka bir İslam ülkesini alt etmeyi ve bundan faydalanmayı düşünebiliyordu üstelikte halifenin desteği ile. Gurlular saldırıya geçtikten kısa bir süre sonra Merv, Nesa, Ebiverd, Tus, Nişabur'u ele geçirdi.¹⁴³ Amacı tüm Horasan'ı alabilmektir ancak öldü. Yerine biraderi ve Halefi Şihabüddin geçti. Artık karışıklıklardan yararlanma sırası Harezmsah'a gelmişti. Nitekim Sultan Muhammed, Şihabüddin'in ordusunu Endhud civarında mağlub etti. Şihabüddin barış istemeye mecbur kaldı.

Harezmsah Muhammed, Gazne'de bulunduğu mektuptan bu eski harbe sebep olanın Halife Nasır olduğunu anladı. Belki bunu da bahane ederek, Bağdat'a bir heyet gönderdi. Bu Heyetin başında Kadı Ömer'i Bağdadi bulunuyordu. Halifeden isteği ise adının hutbelerde okunması ve kendine " Sultan" ünvanı verilmesiydi. Yani Harezmsah artık kendini Halifeden ve Selçuklu Sultanından daha kuvvetli görüyordu. Nasır bu isteklerini kabul etmedi: " Selçuklular'a Sultan ünvanı İslam Halifelerine yaptıkları hizmet üzerine verildi ve şimdilik bir himayeyede ihtiyacım yok" dedi.¹⁴⁴ Bağdat hükümeti bu öneriyi kesinlikle reddetti ve Şeyh Şihabeddin Sühreverdi'yi Harezmsah' a gönderdi. Şeyh Sultan'ın sarayında bilgisine uygun bir şekilde karşılanmadı. Hatta Sultan bir süre Şeyhi bekletti. Sonrasında Şeyh bir hadis okumak istedi. Sultan hadisi dinlerken adet üzere diz çöktü. Hadis, peygamberin Müslümanların Abbasilere zarar vermemeleri öğüdü üzerine idi. Sultan şu cevabı verdi: "Ben Türk'üm ve Arapçayı az bilirim, fakat senin okuduğun hadisin anlamını anladım. Ancak Abbasi oğullarının hiçbirine benim zararım dokunmadı, onlara kötülük etmek için çalışmadım. Oysa onlardan birçoğunun her zaman Emirü'l-

¹³⁹ Dinaver harabeleri bugün Kengaver ile Kirmanşah yolunun ortasında bulunmaktadır.

¹⁴⁰ Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, II.,s.125.

¹⁴¹ C.D'ohsson, *Moğol Tarihi*, s.88; Aydın Taneri, *Harzemşahlar*, TDV Yayınları, Ankara 1993, s.68.

¹⁴² Özdemir, *Moğol İstilas*, s.105.

¹⁴³ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't Tarih*, C.XII, s.142-145; Özdemir, *Moğol İstilas*, s. 106.

¹⁴⁴ C.D'ohsson, *Moğol Tarihi*, s.88; Kafesoğlu, *Harezmsahlar Devleti Tarihi*, s.216.

mü'min'in hapisanesinde bulunduğunu, hatta orada çoluk çocuk sahibi olduklarını işittim; eğer Şeyh bu hadisi emirü'l-mü'min'in huzurunda okusa idi daha yerinde olurdu.” Şeyh, Halife'nin din bilgini sıfatıyla bütün İslam cemaatinin hayrı için bazı kişileri hapsedmek yetkisine sahip olduğunu kanıtlamaya uğraştı.¹⁴⁵ Ancak bu görüşme sadece iki hükümdarın düşmanlığını arttırmaktan başka bir işe yaramadı.

Sultan Muhammed, Halifeye istediklerini yaptıramayınca Bağdat'ı zapt etmeyi planladı. Bunun için ulemasından izin alması gerekiyordu. Bu amaçla ulemasına şu soruyu sordu: “Din-i Muhammediye'yi neşir ve onun düşmanlarını mahfeden bir sultan, halifeyi indirerek yerine daha ehil bir halife getirebilir mi? Bilhassa Halife olmak Al-i Hüseyin'e ait olup Abbasiler o hakkı gasp etmişler ve Halife-i Müslim'in Hudud-ı İslamiye'yi muhafaza etmiyor ve i'la-yı kelimetullah için Müslüman olmayanlardan cizye almak için harp etmiyorsa.”¹⁴⁶ Ulema meclisi ise “ onun Halifelikten indirilmesinin caiz olduğu” fetvasını verdi. Bunun üzerine Sultan Alevilerden Tirmiz'de Seyyid Abdülmelik'i Halife tanıdı.¹⁴⁷ Ve Nasır'ın adını hutbelerden ve sikkelerden kaldırdı. Böylece pek çok Ali taraftarını da etrafında toplamayı başardı. Muhammed bu propagandasında başarılı olmuştu. Artık sıra birkaç bahane daha bularak Halifeye saldırmaktaydı. Hutbenin okunmaması tek başına bir bahane olamazdı. Ancak Halifenin tahtını korumak için sık sık İsmaililerden yardım istemesi pekâlâ bir bahane olabilirdi. Nitekim Halife'de İsmaililer'in reisi Celaleddin Hasan'a bazı önerilerde bulunup fedailerine işine gelmeyen kişileri kurban ettirmişti. Bir diğer husus Harezmsah, Gazne'nin ele geçirilişi sırasında bulduğu belgelerden Halife'nin sürekli olarak Gurlular'ı kendisi üzerine kışkırttığını öğrenmişti¹⁴⁸ ve bu da Halife üzerine sefer için başka önemli bir sebepti. Bu haklı nedenlerden sonra Sultan Bağdat üzerine yürüdü. 1217'de İran egemenliğini yeniden kurdu. Ancak kışın, Hamedan'dan Bağdat'a gönderdiği birlik zağnos dağlarında kar fırtınasına tutularak ağır kayıplar verdi. Kalanların hepsi Kürtler tarafından da yok edildi az bir birlik Muhammed'in yanına dönebildi.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Wilhelm Barthold, *İlk Müslüman Türkler*, Hazırlayan: Nurer Uğurlu, Örgün Yayınları, İstanbul 2008, ss. 372-373.; Kafesoğlu, *Harezmsahlar Devleti Tarihi*, s.218.

¹⁴⁶ C.D'ohsson, *Moğol Tarihi*, s.89.

¹⁴⁷ C.D'ohsson, *Moğol Tarihi*, s.89.; Taneri, *Harzemşahlar*, s. 68.; Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, ss. 216-217.

¹⁴⁸ Nitekim kışkırtma politikasıyla birçok defa isyan çıkarmış ve bundan yararlanmayı düşünmüştür. Nitekim Celaleddin Harezmsah döneminde 1225'te de Azerbaycan'ı ele geçirdiği zaman kardeşi Gıyaseddin'in dayısı ve kendisinin eniştesi Yağan Takşi, Halife en-Nasır li-Dinilah'ın kışkırtmalarıyla isyan edecektir. Bkz. Muammer Gül, *Doğu Ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hâkimiyeti*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s.66.

¹⁴⁹ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't Tarih*, C.XII, s.207.; Barthold, *İlk Müslüman Türkler*, s.374.

Bu teşebbüsler, Harezmsah'ın İslam dünyasındaki etkin rolünü göstermesi açısından önemlidir. Şu da bir gerçektir ki, İslam alemi çok çalkantılı bir dönem içerisinde ve bu daha sonra Moğolların işine gelen bir durum olacaktır.

Moğol istilasına hangi olayın ya da neyin başlattığı konusu ise hala meçhul bir konudur. Ortaya atılan görüşlerden en ilginç olanı ise Moğolların Abbasi halifesi En-Nasır Lidinillah'ın davet ettiğine dair olanıdır. Halife'nin Moğolları yardıma çağırmasını gerektirecek durum ise Harezmsah Muhammed'in Halifeye karşı takındığı tutumdur. Nitekim yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Harezmsah ulemadan fetvayla Halife'yi değiştirmiş, Nasır'ın adını paralardan ve hutbelere çıkarmıştı.

Halife politikası gereği farklı dönemlerde farklı sultanlara destek olmuş¹⁵⁰ Sultanlar arasındaki olaylara sık sık karışarak bundan pay çıkarmayı hedeflemiş ve dünyevi gücünü canlandırmak ve yerini sağlamlaştırmayı istemiştir. Bu amaçla Hazreti Ali taraftarlarını yanına çekmek için Şiiilerin kapısını açmış hatta İsmaililerle dahi anlaşma yoluna gitmiştir.¹⁵¹

Bazı araştırmacılar bu haberlere dayanarak Halife'nin Harezmsah'ın doğulu komşuları arasında müttefikler aradığını tartışmasız bir gerçek olarak kabul etmektedir. Önemli olan ise halifenin gerçekten Moğolları davet edip etmediğidir. Bu olaya ilk değinen İbnü'l Esirdir. Kitabında iki yerde buna değinen İbnü'l Esir birincisinde üstü kapalı olarak imada bulunur ve şöyle der: “denildi ki: İslam ülkelerine saldırmanın sebebi defterlere kaydedilmeyenler türünde bir sebeptir”¹⁵² diğesinde ise daha açık olarak ifade eder, ki bunda Nasır'ın ölümü etkilidir.¹⁵³ Ancak ne İbnü'l Esir'in ne de diğ tarihçilerin eserlerinde Nasır'ın Moğolları davetine dair bir mektubun muhtevası konusunda bir bilgiye ulaşamıyor. Zaten İbnü'l Esir'in Halife hakkındaki kanaatleri pek müspet değildir. Ona göre Halife halka karşı olan sorumluluklarını yerine getirememiştir.¹⁵⁴ Yani İbnü'l Esir, Nasır'ın Moğolları davet konusunu ona güvenmediğinden söylemiş olabilir. Yine tarihçi eserinin bir başka yerinde de Moğolların İslam âlemine yönlendiren asıl sebebin “genişleme isteği” olduğunu açıkça belirtir. Bunun kaynağını ise Rey'li bir tacir olarak verir. Tacir Moğolların hükmü altına girince Moğolların asıl hedefinin halife Nasır'ın

¹⁵⁰ Halife Nasır'ın 588/1193 yılı dolaylarında Alaaddin Tökiş'e gönderdiği elçi aracılığıyla Irak Selçuklu Sultanı Tuğrul'dan şikayetçi olduğunu, onun beldelerinin Harezmsah'a verildiğine dair bir hilafet menşuru yolladığını örnek verebiliriz. Bunun üzerine Tökiş zaten düşündüğü sefer hazırlıklarını hızlandırarak ertesi yılın baharında Simnan civarında görülmüştü. Bakınız: Özdemir, *Moğol İstilasası*, s.114.

¹⁵¹ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't Tarih*, C.XII, s.306.

¹⁵² Özdemir, *Moğol İstilasası*, s.118.

¹⁵³ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't Tarih*, C.XII, s.340.

¹⁵⁴ Özdemir, *Moğol İstilasası*, s.118.

toprakları olduğunu Musul'daki bir dostane gönderdiği mektubunda detaylıca bildirmiştir.¹⁵⁵

Bu konu hakkında bilgi veren bir başka tarihçi ise Şemsuddin Ebü'l-Muzaffer Yusuf bin Kızıoğlu Sıbt bin el-Cevzi'dir (654/1257). Cevzi'nin Halife Nasır'ın Moğolları davetine dair haberleri Ceyhun nehri civarında yaşayanların verdiği bilgilere dayanmaktadır. Şöyle belirtir: Nasır'ın veziri Kummi, Karahıtaylara Harzemşah ülkesine saldırmayı teklif eden bir mektup yazmıştır.¹⁵⁶

Bir diğer tarihçi de Ebu Şame'dir. O da Sultan Celaleddin Harezmsah'ın Eyyubi Sultanı El-Muazzam İsa'ya bir mektup yazarak Halife Nasır'a karşı kendisine verdiği desteği övdüğünü kaydeder. Celaleddin, Halifeyi Moğolları ülkeye çağırarak ve babasının ölümüne sebep olmakla suçlamaktadır.¹⁵⁷ Ancak bazı araştırmacılar bu söylentilerin Harzemşah ile Nasır arasında var olan gelen düşmanlığın bir uzantısı olması gerçeğini kabul etmektedirler.

Abbasi Halifesinin Moğollardan yardım isteme olayını Harold Lamb ise söz konusu olan mektuplaşmalarla değil ilginç bir hikâyeye ile anlatır. Haberi, ismini vermediği kroniğe göre Nasır Harzemşah'ın baskısından yılınca meseleyi Cengiz Han'a bildirmeyi uygun bulur. Bağdat'tan Karakum'a bir elçi gönderir. Elçi'nin Harezmsah topraklarından geçeceğini de hesap ettiğinden şöyle bir önlem alınır. Elçi'nin görevlendirme yazısı başı traş edildikten sonra gazlı bir kalemle kafasına kazınır. Saç büyüdüğünde mesaj görünmeyecektir.¹⁵⁸ Cengiz Han ise gizlice gelen bu elçinin yardım teklifine olumlu bir yanıt vermez. Zaten iki hükümdar arasında bir ticaret anlaşması vardır. Ancak burada dikkat çeken husus ise bahsi geçen olayda kesinlikle Nasır'la bir ilgisi yoktur. Böyle bir olaydan İbnü'l Alkami'nin Hülagü ile Bağdat'a saldırması konusunda mektuplaşmasına dair ithamlar çerçevesinde söz edilir.¹⁵⁹

Kesinlik kazanmayan Moğolların Harezmsahlara karşı halife tarafından çağrıldığına dair görüşler aslında üzerinde önem verilmemesi gereken görüşlerdir.¹⁶⁰ Çünkü ortada Otrar gibi bir olay vardır ve bu olay zaten Cengiz Han'ın Harezmsahlara saldırması için kendi başına geçerli bir sebeptir.¹⁶¹ Buna rağmen Celaleddin, Nasır'ı bu konuda her zaman itham etmiştir. Celaleddin Hindistan'dan döndükten sonra orta, batı ve kuzey İran

¹⁵⁵ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't Tarih*, C.XII, s. 345.

¹⁵⁶ Özdemir, *Moğol İstilasası*, s.120.

¹⁵⁷ Özdemir, *Moğol İstilasası*, s.120.

¹⁵⁸ Harold Lamb, *Cengiz Han*, Çeviren: Ali Ünal, İstanbul 1987, s. 116.

¹⁵⁹ Özdemir, *Moğol İstilasası*, s.112.

¹⁶⁰ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 424.

¹⁶¹ Taneri, *Harzemşahlar*, s. 68.

bölgesindeki Atabeylerin kardeşi Gıyaseddin'e itaatini sağlamış daha sonra da Huzistan'a gitmişti. Burayı 1224'te ele geçirdi. Halife'nin arazisine saldırmayı düşünen Celaleddin buralara bir öncü birlik gönderdi. Burada Hefaca kabilesini ve halifenin kuvvetlerini bozguna uğrattı. Sultan bundan sonra elçisi Ziya'ül-Mülk'ü halifeye gönderdi ve ondan Harezmlilere yardımcı olmasını istedi. Halife, Sultanın niyetini bildiğindendir belki bunu reddetti. Bu Harezmlilerin İran ve Irak'ta menfi hareketlerine sebep olacaktır. Nitekim bunu reddeden elçi Ziya'ül-Mülk, Dakuka kasabası civarında protesto edilecektir.¹⁶²

Sultan Bezaviç'e geldikten sonra Halife Harezmsah'ı Irak'tan atmak için Kuş Timur'u beraberindeki 20 bin kişi ile birlikte Celaleddin'in üzerine gönderdi. Daha sonra da Erbil hakimi Muzafferüddin Gökbörü'den de 10 bin kişilik bir orduyla yardıma gelmesini istedi. Ancak Kuş Timur askerlerinin çokluğuna güvenerek yola çıktı. Sultan onlara yaklaşıncı Kuş Timur'a bir adam göndererek "Bizim buraya gelişimizin sebebi güçlü bir düşman ordusunun ülkemizi tehdit ettiğini bildirmek ve hiçbir ordunun karşı koyamayacağı orduya karşı müminlerinin Emirinin gölgesine sığınmak içindir. Eğer müminlerin Emiri beni desteklerse o hastalığın çaresini bulmak ve o kavmi def etmek benim için kolaydır" dedi. Ancak bu sözlere aldırmayan Kuş Timur harekete geçti. Ama Sultan tarafından pusuya düşürülerek yenildi. Kuş Timur Bağdat'a kadar takip edildi, arkadan gelen Gökbörü ise daha sonra affedildi.¹⁶³

Celaleddin daha sonra 1225'te Azerbaycan'a sonra da Gürcistan'a gitti. Aynı yıl Nasır 45 yıllık bir saltanattan sonra öldü.

Sultan Tebriz deyken yeni Halife Zahir'in hilafetini müjdeleyen elçiler geldi ve dostluk mesajları getirdi. Ancak Sultanın Halifeye hediye ettiği hilatlar yoldayken yeni Halife'nin ölüm haberi geldi. Yerine Halife Mustansır geçti. Mustansır'ın elçisi ise Ahlat kuşatmasında Celaleddinden şu isteklerde bulunacaktır: Musul hakimi Bedreddin Lülü, Erbil hakimi Muzafferüddin Gökbörü ve Şehabeddin Pehlivan'a Sultan tarafından emir verilmeyip Bağdat'a tabi sayılmaları, ayrıca Sultan Alaadin'ni yeni fethettiği Arran ve Azerbaycan hariç Harezm ülkesinde hutbede Halife'nin adının geçmesi¹⁶⁴. Celaleddin her iki teklifi de kabul etti ancak Halife'nin sonra teklif edeceği Ahlat'ın muhasarasının kaldırılması teklifini reddetti. Celaleddin de yolladığı elçilerle Halife'ye kıymetli Moğol atları hediye etti. Ahlat muhasarasından sonra Bağdat'tan da elçiler gelmiş bu dostane ilişkiler sıkılaştı.

¹⁶² Taneri, *Harzemşahlar*, s. 69.

¹⁶³ Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, C.II, s.125; Taneri, *Harzemşahlar*, s. 69.

¹⁶⁴ Taneri, *Harzemşahlar*, s. 70.

Burada dikkati çeken bir başka husus Halife ile Harzemliler arasındaki ilişkinin seyri ve bunun Moğollar üzerindeki tesiridir. Ahlat'ın Harezmsahlar tarafından muhasarasına kadar halifeyle Celaleddin arasındaki ilişkiler iyi değildi. Bu Halife ile Harzemlilerin İran coğrafyası üzerindeki rekabetlerinin arka planıdır. Ancak Ahlat'ta işler değişecektir. Zira Halife Ahlat'ın alınmasıyla Sultan'a saltanat hilatı gönderir ve Sultan'dan hakim olduğu bölgelerde Halife'ye dua edilmesine izin verilir.¹⁶⁵ İlişkilerin bu şekilde düzelmesi Moğolların Halife'ye olan bakışlarını değiştiren ilk olay olacaktır.¹⁶⁶ Sonrasında Berke ve Güçlü Hanların Halife'ye sığınmaları, Selçuklu Harzemliler mücadelesinde Halife'nin Harzemliler lehine aracılıkları, Moğolların Halife hakkındaki düşüncelerini netleştirecektir. Nitekim 1248'te Kıbrıs'a giden Moğol elçilerinin Hıristiyanlığın kendi aralarında yayıldığından bahsetmelerinden sonra “Şimdi ise Bağdat'a Harzemlilerin Hazreti İsa'ya hakaret ettiklerinin intikamını almak için gittiklerini”¹⁶⁷ bildirmeleri Halife ve Harzemlilerin ilişkilerinin gidişatıyla ilgili olmalıdır.¹⁶⁸

II- HARZEMŞAHLARIN MOĞOLLARLA OLAN İLİŞKİLERİ

Harezmsahlar ile Moğollar'ın ilk ciddi temasları, Harezm diyarından giden üç tüccar'ın Cengiz'e mal satma girişimleriyle olmuştur. Buda Muhammed Harezmsah dönemine denk gelir. Tüccarların ticaret yapabilmek için tercih ettikleri en karlı ve güvenli yerin Moğol ülkesi olduğu biliniyordu. Çünkü bu halk her zaman belli bir şehirde oturuyordu. Dolayısıyla tüccar kesimi Moğollara sık uğramaz, uğrayınca da her türlü kumaşı çok pahalıya satma imkânı bulurdu.¹⁶⁹ Bunun üzerine bahsi geçen üç tüccar Harezmsah ülkesinden ticaret maksadıyla yola çıktı. Ahmed Hocendi, Emir Hüseyin oğlu ve Ahmed Balçih¹⁷⁰ adlı tüccarlar değerli kumaşlar ve diğer değerli eşyalarla yola çıkmışlardı.

Bu sırada Cengiz Han, Moğol kabilelerini yola getirmiş ve yolların güvenliğini sağlamıştı. Bu amaçla ülkesinin belli yerlerine “karakçi”¹⁷¹ denilen nöbetçileri yerleştirmişti. Bu nöbetçiler yoldan geçen tüccarların güvenliğini sağlıyorlardı. Ayrıca bu tüccarların malları arasında Han'a layık olanlarını alıp Han'a götürüyorlardı.¹⁷²

¹⁶⁵ Yınanç, “Celaleddin Harzemşah”, s. 51.

¹⁶⁶ Gül, *Moğol Hakimiyeti*, s.71.

¹⁶⁷ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 615. Batı Hıristiyanlarının Moğollarla ilişkilerinin geniş değerlendirilmesi için bakınız: Runciman, *Haçlı Seferleri III*, ss.248-249.

¹⁶⁸ Gül, *Moğol Hakimiyeti*, s.71.

¹⁶⁹ Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, C.II, s.135. Özdemir, *Moğol İstilas*, s.126.

¹⁷⁰ Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, C.II, s.135.

¹⁷¹ Kafesoğlu'na göre “Korakçi”.

¹⁷² Özdemir, *Moğol İstilas*, s.126.

Bu üç tüccar Moğol ülkesine geldiklerinde Balçih'in malları beğenildi ve Han'a gidildi. Balçih'a bu malların fiyatı sorulduğunda Balçih çok abartılı olarak verdi. Buna sinirlenen Cengiz Han "Bu adam bizim hiç kumaş görmediğimizi mi sanıyor? Gidin hazinden kumaşlarımızı getirinde gözü kumaş görsün" deyinde gidip hazineden eski kumaşlar getirildi ve gösterildi. Sonrasında mallarına el konulup tutuklandı.

Tüccarın diğer arkadaşlarına da malları sorulunca onlar "Biz bunları Han'a hediye olarak getirdik" dediler. Bu tavırları Cengiz'in hoşuna gidince mallarına fazlasıyla para verilip alındı ve Ahmed Bahçih'ta serbest bırakıldı. Burada Cüveyni şöyle der: "O sıralarda Müslümanlara saygı gösterirlerdi. Müslüman olduklarından kendilerine beyaz ve temiz keçeden çadırlar kurdular. Şimdi ise Müslümanlar birbirinin kuyusunu kazdıklarından eski itibarlarını kaybettiler."¹⁷³

Bu durum Cengiz'in İslam âlemine olan ilgisinin artmasında en önemli sebeptir. "Cengiz Han'ın hâkimiyeti o ana kadar Uzakdoğu Asya ile sınırlı kalmıştı. Gerek Güçlülükle gerek Harezmi diyarından gelen üç tüccarla muhatap olması kendisinin Asya'nın öbür yarısı hakkında bir şeyler öğretmişti. Artık Batı sınırlarını oluşturan yaylaların ötesinde karın hiç düşmediği verimli vadiler bulunduğunu biliyordu. Orada hiç donmayan ırmaklarda vardı. Yine orada sayısız insanlar Karakum ve Yen King'ten daha eski kentlerde oturuyorlardı ve batının bu kavimlerinden iyi işlenmiş çelik başlıklar, en sağlam zincirden zırhlar, beyaz kumaş ve kırmızı deri, amber ve fildişi, firuze ve yakut getiren kervanlar gelirdi. Cengiz Han'ın gözü şimdilik ticarettedi. Muhammedi kavimlerin malları ve silahları sade bir hayat yaşayan Moğollar için büyük bir lükstü. Kendi tüccarlarını-uyruğu olan Muhammedileri-kervanlarını Batıya göndermeye teşvik ediyordu".¹⁷⁴

Bu dönemde Muhammed Harzemşah ise Moğollarla ilgileniyordu. Çünkü her iki hükümdar da Çinle ilgileniyordu. Harezmişah tüccarlardan aldığı haberlerle bu kıtayı zapt etmeyi ciddi olarak düşünüyordu. Hatta aradaki mesafeyi büyük bir olumsuzluk olarak gösteren erkânının da onu bu fikrinden döndüremediği anlaşılıyor. Harzemşah'ın Çinle ilgilenmeye başladığı tarih erkânından İmadü'l-Mülk Taceddin Debir'i Cami'den dinlenip haber alındığına göre 1214-1215 yıllarıdır ki bu Pekin'in Cengiz Han tarafından zapt edildiği tarihe rastlar.¹⁷⁵

¹⁷³ Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, C.II, s.136.

¹⁷⁴ Lamb, *Cengiz Han*, s. 113-114.

¹⁷⁵ Özdemir, *Moğol İstilas*, s.129.

Harezmşah bu haberlerin doğruluğunu araştırmak amacıyla Seyyid Bahaeddin Razi başkanlığında bir heyet hazırlatır ve Çin'e gönderir. Heyet üyeleri karşılaştıkları manzaralar karşısında dehşete düşerler. Tepe halini almış insan kemikleri çürümüş ve hastalık saçan cesetlerle karşılaşılır.¹⁷⁶

Harzemşah'ın elçileri Cengiz Han'ın yanına vardıklarında büyük bir alaka ile karşılanırlar. Çünkü Cengiz onlarla ticari münasebetlerini geliştirmek arzusundadır. Onun bir nevi buna ihtiyacı vardı. Çünkü yerleşik kavimlerle ticaret yapmak bir ihtiyaçtı. Bu elçilik heyetine karşılık Cengiz de bir heyet gönderir. Ancak Otrar'da katledilenlerin bu heyetten değil de elçilik heyeti eşliğinde yola çıkan kervanlardan olma ihtimali daha çoktur.

Harzemşah Muhammedin Cengiz Han'ın elçilerini kabul edişi 1218'de olmuştur. O bu sırada Irak'tan dönüyordu ve Maverainnehirdeydi.¹⁷⁷ Burada heyetin Cengiz Han'ın selamlarını iletirken Cengiz'e atfen sarf edilen şu sözler anlaşıldığı kadarı ile Harezmşah nezdinde infial uyandırmıştı: "Seni en kıymetli oğlumla bir tutuyorum". Bunun üzerine Harezmşah Muhammed ertesi gün Cengiz Hanla ilgili bilgi alabilmek için heyetten aslen Müslüman olan Harezmlî Mahmud ile görüşür ve ona bazı hediyeler verir. Mahmuddan vatanına hizmet gayesiyle Cengiz nezdinde casusluk teklif eder. Amacı Cengiz'i iyi tanımak ve gerçekten Çin'e hakim olup olmadığını öğrenebilmektir. Harezmlî Mahmud ise bunun gizlenemeyeceğini belirtir. Bu cevap ise Harzemşah'ı kızdırır. Ancak Mahmud korkarak onu sakinleştirecektir.

Heyetin Cengiz'e atfen söylediği "Harzemşah'ı en kıymetli oğullarıyla bir tutmak" teklifine öfkelenildiği anlaşılıyor.¹⁷⁸ Harezmşah Cengiz'in ona oğlum diye hitap etmesine tabiyet olarak görüyor ve buna tepki gösteriyordu. Aslında burada Muhammed, Cengiz hakkında ve ordusu hakkında teferrüatlı bilgi alıp hazırlık yapacağı yerde, öfkelenerek sinirlenmiş ve bu fırsatı kaçırmıştı. Ayrıca tacir Mahmud, Muhammed'den korkarak gerçeği yansıtmayan bilgiler vermiş ve onu yanlış yönlendirmişti.

Sonuç olarak bu ilk ilişkilerin seyri ve sonucu hakkında kimse bir tahmin yürütemezdi. Ancak bu ilişkiler sonuçta dünya tarihini etkileyecek şekilde değişecektir. Moğol istilasının beklenenden daha hızlı başlamasını gerektirecek olay ise henüz

¹⁷⁶ Ahmet Temir, *Moğolların Gizli Tarihi I*, TTK Yayınları, Ankara 1948, ss.169-172.

¹⁷⁷ Nesevi, *Celaleddin Harzemşah*, s.28.

¹⁷⁸ Harezmşah gizlice görüştüğü Mahmud el-Harezmi'ye Nesevi'nin ibaresiyle "Sen benim toprağımın genişliğini, askerlerimin çokluğunu biliyorsun. Bu lanet olasıca kim oluyor da bana oğul diye hitap ediyor." demiştir.

olmamıştır ki bu Otrar'da yaşanan olay olacaktır. Ancak bu işten karşı çıkacak olan Cengiz'dir.

A- Otrar Olayı

Cengiz Han devleti kurduğunda ilk seferini talan amacıyla yapmıştı. Düzenli sefer girişimleri ise daha sonra yapılacaktır.

Cengiz Hanla ilk münasebetler, 1215- 1216 sırasında, Cengiz'in büyük oğlu Cuci'nin Kırgız bozkırına girip Merkit'i yok etmesiyle başlamıştır.¹⁷⁹ Bu çarpışma sonunda Nayman prensi Küçlük Karahitaylar'a (Batı Liao) kaçmıştır Neticede Moğol kuvvetleri, Merkit'i yendikten sonra geri çekilirken Türkistan'da ki Yuğur şehri civarında arkalarından yetişen ve kendilerine saldıran Harzemşah kuvvetleriyle çarpışmak zorunda kaldı. Moğol kuvvetlerinin azlığından ve yorgunluğundan yararlanmayı planlayan Harzemşahlar bunu başaramadı. Akşama kadar devam eden savaşta üstünlük sağlayan olmadı.¹⁸⁰ Bu olayı daha sonra gelişecek olaylar üzerinde bir etki yapmamıştır. Çünkü Cengiz Han teşkilat açısından genişlemeye başladığı bu dönemde, Harzemşah'la iyi ilişkiler kurmak istiyordu. Bu arada Cengiz 1211 de Çin'e sefer yapmıştı. Muhammed Harzemşah'ta, Harzemşah ile için arsında gidip gelen tüccarlardan Çin'in zenginliği hakkında haberler almış bu sebepten de Çin'in fethini aklına koymuştu. Fakat doğudan gelen tüccarlardan Çin'in Cengiz tarafından zapt edildiğini öğrenmişti. Hatta bunun doğruluğunu öğrenmek için de Bahau'd din-i Razi başkanlığında bir heyeti Cengiz'e yollamıştı.¹⁸¹ Cengiz Han ise iki devlet arasında iyi ilişkiler kurulmasını ve ticaretleri geliştirmeyi hedefliyordu.¹⁸² O dönemde uluslar arası ticaretin önemli bir kısmı Uygurlar ve Müslümanların elindeydi.¹⁸³ Anlaşıldığına göre burada Muhammed'in amacı, Han ile ilişkiler kurmaktan çok, rakibini yakından tanımaktır. Bu ticari dostluk antlaşması¹⁸⁴

¹⁷⁹ Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, s.229; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s.456.

¹⁸⁰ Mehmet Ali Çakmak, "Moğol İstilasası Ve Harzemşahlar İmparatorluğu'nun Yıkılışı", *Türkler*, C.4, Yeni Türkiye Yayınları, s.908.

¹⁸¹ Özkan İzgi, "Harzemşah ve Moğolların İlk Karşılaşmaları Ve Otrar Hadisesi", *Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü*, S.170, 1970, s.93.

¹⁸² Nesevi, *Celaleddin Harzemşah*, Tercüme: Necip Asım, İstanbul 1934, s.29; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Tarihi*, s.233.

¹⁸³ Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, (Çeviren Aykut Kazancıgil- Ayşe Berket), Kabcı Yayınevi, İstanbul 2001, s.174.

¹⁸⁴ Bu konu hakkında bakınız: Cüveyni I, ss.135–136; *Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han*, Terc. Ahmet Temir, Ankara 1989, s.174; Harold Lamb, *Cengiz Han'ın Liderlik Sırları*, terc. Cem Erçin, 1992, s.105; Rene Grousset, *Cihan Fatih Cengiz Han*, terc. İzzet Tanju, İstanbul 2001, Nazile Abbasi, *Cengiz Han*, İstanbul 2001, ss.123–129; Osman Turan, "Cingiz Han Adı Hakkında", *Bellekten*, V/19–20, 1941, ss.262–263; Ahmet Temir, *Cengiz Han*, Ankara 1989, ss.64–71; Barthold, "Cengiz Han", *İslam Ansiklopedisi*, C.III, ss.91–100; Kafesoğlu, "Türk Tarihinde Moğollar ve Cengiz Han Meselesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, VIII/8, ss.105–136. * Otrar, Seyhun Nehri'nin sağ yakasında Aris kolunun biraz güneyinde eski bir kasabadır. Cengiz istilasası sırasında oynadığı rolden ötürü hazin bir nam bırakmıştır. (İbn Batuta, *İbn Batuta'nın Seyahatnamesi* I, s.550.)

beraberinde birçok devletin kaderini de değiştirecektir. Buna sebep olan olay ise Otrar * olayıdır.

1218 yılında 450 kişiden oluşan kabile, Ömer Hoca Utrari başkanlığında, Hamal Maraghi, Buharalı Fakhrad din Dizaki ve Amin Adin Hasavi'den oluşan¹⁸⁵ ticaret kervanıyla, Harzemşahlar'ın sınır şehri olan Otrar'a geldiği zaman bir vali tarafından durduruldu. " Otrar Valisi, Terken Hatun'un akrabası, Nesevi'ye göre Sultan'ın dayızadesi, Ebu'l Gazi'ye Terken Hatun'un amcasının oğlu, Gayır (veya Kayır) han lakabını taşıyan Yınal (İnal) veya İnalçık* idi.¹⁸⁶ Vali gelen kafileyi katletti, ganimetlere el koydu. Bunun sebebi, gelen kafilenin içinde bulunan bir Hintlinin, Gayır Han'a laubalice hareketlerinin valiyi kızdırmasıydı. Bunun üzerine vali, kafileyi katletti ve bunu sultana bildirdi. Sultan bunu hiç düşünmeden onların öldürülmesine ve mallarının el konulmasına izin verdi.¹⁸⁷ Ancak Nesevi, İnal'ın bunların mallarına el koymaya kararlı olduğu için bunları tutuklattığı ve sultan'a " Bu adamlar buraya tacir kıyafetleriyle geldiler. Fakat bunların hiçte tüccar değildirler. Bunlar bilakis kendi işlerine lazım olmayan şeyleri öğrenmek isteyen hafiyelerdir" diye mektup yazar, Sultan da bu duyunca derhal onları hapsedirir.¹⁸⁸ Ancak bu tutuklananlar daha sonra katledildiler. Kaçarak kurtulan bir kişinin Cengiz'e haber vermesiyle Cengiz, Alaaddin'e bir heyet gönderir ve Gayır Han'ın teslimini ister. Ancak bu kabul edilmeyince harp hazırlıklarına başlandı. Aslında Harzemşah, Moğollardan çekiniyor olmasına rağmen, valisini teslim etmemiştir. Nesevi şöyle diyor: "... böyle bir talebi yerine getirmesi mümkün değildi, zira ordusunun çoğunluğu ve başlıca kumandanları İnal'ın kabilesindendi ve bunlar devlete tahakküm ediyorlardı"¹⁸⁹ Bilindiği gibi Kanlılar'ın Harzemşahlar'ın hizmetine girmesi 12 yy. son çeyreğinde, Sultan Tekiş zamanında başlamıştı. Bunun önemi, Kanlılar'ın, Sultan Muhammed döneminde Harzemşahlar'ın hizmetine girmesidir. Terken hatun'un etkisiyle ve ordu içindeki başarılarıyla ön plana çıkan Kanlılar, büyük mevkilere kadar gelmişlerdi. İşte Otrar olayında ki Kayır unvanlı İnalçık'ta bu komutanlardandı.¹⁹⁰ Muhammed Terken Hatun'u

¹⁸⁵ İzgi, " Otrar Hadisesi", s.95; Runciman, III, s.209.

*İnalçuk: Çağatay Türkçesinde İnal "Şeyhzade" manasına gelir. Bu kelime unvan olabileceği gibi adda olabilir. Gayır: Türkmence olan bu kelime "Kudretli" manasına gelir.

¹⁸⁶ Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, s.240.

¹⁸⁷ Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, C.I, s.137; Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, s.241; İzgi, " Otrar Hadisesi", s.97; Köprülü, " Harzemşahlar", s.274.

¹⁸⁸ Nesevi, *Celeddin Harzemşah*, s.29.

¹⁸⁹ Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, ss.242- 243.

¹⁹⁰ Osman Yorulmaz, "Harzemşah Kanlılar'ı /Kanklıları Etkileri, rolleri ve akıbetleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.162, Haziran 2006, s.159.Nesevi ona Yınal Han demektedir. Cüveyni'ye göre Gayır Han. Hatta Cüveyni, Gayır Han ismini Türkan Hatun'un akrabasına bağlayarak " Sultan'ın annesi Türkan Hatunla olan akrabılığı dolayısıyla ona Gayır Han da diyorlardı" demektedir. Nesevi bu akrabılığı açarak,

ve Kanglıları karşısına almamak için, Cengiz'in istediği bu komutanı ona teslim etmemiştir. Aslında Otrar'da sadece yabancı tüccarlar öldürülmüş olmuyordu bu tüccarlar müslümandı ve Harzemşahlar onları katletmekle manevi bünyelerinde büyük bir yara açmış oluyorlardı. Bu durumda Cengiz Han, İslam'ın en büyük düşmanlarından Güçlük'ü ortadan kaldırıp Müslümanların koruyucusu durumunda olurken, doğunun en büyük İslam imparatorluğun sahibi Sultan Muhammed, dindaşlarının hukukunu çiğniyor, hatta onları öldürtüyordu. Ayrıca, kaynakların katliam olarak nitelendirdikleri bu olayın sebebi, İncalcık'ın mal hırsıydı.¹⁹¹

İslam tarihçilerinin verdikleri bilgilere göre Moğol ordusu 130 binden aşağı değildi, Harzemşah kuvvetleri ise 150 binden fazlaydı. Ancak bu rakamların mübalağa payları da göz önünde bulundurulmalıdır.¹⁹² Moğol kuvvetleri Harzem ordusundan sayıca az fakat çok daha fazla disiplinli ve ahenkli bir “Kurmaya Heyeti”ne sahipti.¹⁹³

Savaş stratejisi olarak sultanın oğlu Celaleddin'in ısrarla desteklediği plan kabul görmedi. Sultanın kumandanlarının tezi ise düşman serbestçe ilerlemeli, Maverünnehir'i geçip dağlar ve boğazlar mıntukasına girdiği vakit bütün geçit noktaları tutularak araziye yabancı olan hasımları ağır bir darbeye yok edilecekti. Ancak sonuç olarak Sultan, meydan muharebesiyle değil garnizonlarla bu işi yapacaktı.¹⁹⁴ Alaeddin'in bu yanlış kararı almasının önemli sebebi vardı. Annesi Terken Hatun'a ve ona bağlı komutanlara sadakat açısından güvenmediği içindi. Ordusunu bir arada tutup vuruş kabiliyetinden yararlanmak yerine, parçalara bölme yanlışlığına düşmüştü. Kuvvetlerini büyük şehir ve kalelere bölerek tertip alan Harzem ordusu, Moğollar karşısında kısa zamanda pes ederek, yer yer kahramanca savunmalar yapsalar da, devletin ve İslam âleminin çöküşüne engel olamadılar.

Moğollar Harzemşahlar'ı büyük bir yenilgiye uğrattı. Barçınlığkent, Eşnas, Cend, Senirkent, Benakent, Hocent alındı. Buhara gibi diğer yerlerde büyük bir katliamla ele geçirildi.¹⁹⁵ Kurtulan bir Buhara'nın sözleri olanları özetleyecek niteliktedir: “Moğollar

valinin Türkan sultanın erkek kardeşinin oğlu, yani yeğeni olduğunu belirtiyor. Bu bilgilerden hareketle Gayır'ın yeğeni anlamında kullanıldığı sonucuna varılabilir. Cengiz ve Hülagu Mezalimi adı altında müstakil bir eser yazan Tahirü'l-Mevlevi ise Çağatay lügatının kaynak göstererek İncalcık'ın şeyhzade, bey, derebeyi anlamına geldiğini ifade eder. Yine bu sayfada bir yerde İncalcık'ın Harezmsah'ın dayısı olduğunu söyler. Bkz. Ahmet Özdemir, *Moğol İstilası ve Abbasi Devletinin Yıkılışı*, iz yayıncılık, İstanbul 2005, s.137.

¹⁹¹ Yazıcı, *Türk İslam Devletleri Tarihi*, s.363.

¹⁹² Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, s.248; Merçil, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, s.193; Yorulmaz “Harzemşah Kanglıları”, s.169.

¹⁹³ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Tarihi*, ss. 233.

¹⁹⁴ Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, ss. 249–250.

¹⁹⁵ Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, C.I, s.139–142; Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, ss. 253–268.

yıktılar, yaktılar, öldürdüler ve gittiler.”¹⁹⁶ Böylece dönemin en büyük ticaret merkezi, en büyük Türk İslam devleti başkenti, abideleriyle, kütüphaneleri ve medreseleriyle ortadan kaldırıldı. Rene Grosset ise kitabında Harzemşahlar hakkında şöyle yazmaktadır. “Gerçekte, tarihçilerin ifadesinin aksine Cengiz Han’ın istilası sırasında bir Harzem imparatorluğu yoktu, Onun yerine her türlü devlet teşkilatından mahrum bir imparatorluk hücreci tomurcuğu vardı. Yoksa Kuzey Çin’de ki Krallığı gibi bir imparatorluk olsaydı Cengiz Han’ın işi daha zor olurdu...”¹⁹⁷

Alaaddin, Irak’a oğlu Rükneddin’in yanına oradan da Tus’a kaçarak Moğollardan kurtulmaya çalışır. Son olarak Devlet abat civarında ki muharebede Moğolların elinden kurtulan Alaaddin Abiskun’da küçük bir adaya kaçır ve burada hastalanarak ölür.¹⁹⁸ Terken Hatun ve bir kısım ailesi ise bir süre sonra Moğollar tarafından esir alınır.¹⁹⁹

III- HARZEMŞAHLARIN ANADOLU SELÇUKLULARIYLA OLAN İLİŞKİLERİ

A-Celaledin Harzemşah ile Alaaddin Keykubad Arasındaki İlişkiler

1- Mektuplaşmalar

Moğol istilasıyla Harezmsşah imparatorluğu yıkılmış; Sultan Kutbeddin Muhammed Hazar denizinde bir adaya sığınmış ve burada ölmüştü. Oğlu Celaledin Harezmsşah ise Moğollar’a karşı başarılı mücadeleler de bulunmuş sonrada, Gürcistan’a girip Tiflis’i almıştı. Kafkasya Batı İran ve Doğu Anadolu’da bir devlet kurarak tüm İslam dünyasında büyük ümit ve saygı uyandırmaya başlamıştı.²⁰⁰

Celaledin 1225’te Merağa şehrini kendine başkent yapınca “ Harezm diyarının büyük alimi kalam ilmiyle parmakla gösterilen ve ilmiyle takdir edilen büyük kadı Mucirüddin’i Sultan Alaaddind’e pek mühim dostluk yolunu açmaya memur ederek yolladı.”²⁰¹

Celaledin, Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubad’a selamlarını gönderirken ona büyük Sultan, âlim, adil, mücahid Ala üd-dünya v’ed-din mu’izz ül-İslam vel Müslimin, melik ve sultanların iftihar, kafir ve müşriklerin kökünü kazıyıcı, harici ve mütemmeridleri kahredici, İslam hudutları ve beldelerinin hami ve koruyucusu, kulların

¹⁹⁶ Yazıcı, *Türk İslam Devletleri Tarihi*, s.367.

¹⁹⁷ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Tarihi*, s.172.

¹⁹⁸ Nesevi, *Celaledin Harzemşah*, s.37.

¹⁹⁹ Nesevi, *Celaledin Harzemşah*, s.33.

²⁰⁰ Turan, *Türkiye*, s.384.

²⁰¹ İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'iyeye*, C.I, s.142.

bekçisi, zamanın cemsidi ve vaktin zul-karneyni, sultan-ı gazi ve garp ülkelerinin şehinşahi lakaplarıyla hitap eder ve görüşmek arzu ve saadetinin kalemle tarif ve ifadesinin imkansızlığından bahisle söze başlar: “ Dostların sevinç ve neşesi mektuplaşmak ve elçi göndermekle kaim olduğu halde hadiseler ve muhaceret bundan önce buna imkan vermedi. Fakat artık bundan sonra ayrılık ve yabancılık perdesini kaldırıp dostluk ve birlik kapısını açmak lazımdır. Zira hamdolsun ki aynı cihad yolunda birleşiyor ve aynı din ve millete mensup bulunuyoruz.

Garp padişahlarından küfrün kökünü kazıyan ve İslam hudutlarını kapayan zat-ı devletleridir; Şark ülkelerinde de kılıçla kâfirlerin fitnesini yatıştıran biziz. Bu kadar cinsi yakınlıktan sonra eğer mektuplaşma yolunu açmaz ve birleşme caddesine girmez, menfaatlerin temini ve mazarratların definde müşterek hareket etmezsek başka kimle dost olabiliriz! Bu mektup şimdi sancağımızın merkezi bulunan Meraga şehrinde cemaziyelahir sonlarında yazıldı. Allah’a şükürler olsun ki Devletimizin ahvali ve memleketimizin işleri yüz bin kere hamdi muciptir. Muzaffer ordumuzun toplanması, büyük melik ve hanların itaati, irsi ve müktesep bütün memleketlerin zaptı sayesinde saadet ve cihangirlik sebep ve vasıtaları birleşmiştir. Yüce sancaklarımızın bu memleketlerden ayrılışı esnasında Hint ve Sind diyarından uzun ve geniş bir ülke bizim memurlarımızın eline geçti. Bütün himmet ve gayretimiz din düşmanlarından intikam almaya ve Müslümanların kalplerine memnuniyet vermeye karardır. Halkın huzuru ve millet işlerinin istikameti devletimizin revnak üzere bulunmasına bağlı olduğundan zat-ı devletlerinin bundan nasıl ve ne derece sevinç duyduğu muhakkaktır. Bizde sizin her hangi saadetinize aynı şekilde iştirak ederiz.

Şimdiki halde Harzem ve Horasan’ın iftihar ve devletimizin erkanı bulunan Kadı ül-kuddat Mucireddin Tahirli tarafınıza, aradaki yabancılığı ve aykırılığı birliğe ve birleşmeye çevirmek maksatıyla elçi olarak gönderdim. Öyle ki bundan sonra elçilerin gidip gelmesi sefirlerin ve tacirlerin birbirini takip etmesi devam etsin. Gerekir ki zat-ı devletleri onun, daima Melik ve Sultanların kulaklarına geçmiş bulunan, sözlerini hoşnut olarak dinlemiş olacaklar ve bütün söz ve haberlerini benim gönderdiğimi bilecektir. Kemiyet ve keyfiyetiyle vakıf bulunduğu muharebelerimiz iblağ edilecektir.²⁰²

Celeleddin Alaaddin’e ilk mektubunu Meraga şehrinde yazmış ve Alaaddin’e dostluk mesajları yollamıştır. Azerbaycan’a hakim olduğunu, Gürcülere sefer niyetinin olduğunu, amacının da buraları ilhak edip iyi komşuluk münasebetlerini geliştirmek olduğunu bildirmiştir. Burada değer komşularla ilişkilerini düzenlemeden Türkiye

²⁰² Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, TTK Basımevi, Ankara 1988, ss.82-83.

Selçukluları ile temasa geçmesi Celaleddin'in Selçuklularla ittifak arayışı içinde olduğunun bir göstergesi sayılabilir. Nitekim o mektupta "Aynı cihat yolunda birleşiyor aynı din ve millete mensup bulunuyoruz. Garbte küfrün kökünü kazıyan ve İslam hudutlarını kafirlere karşı kapayan siz ve şarkta da kafirlerin fitnesini kılıçlı yatıştırıran biziz." demektedir. Selçuklularla İslamiyet uğruna cihad için ittifak yapılması gerektiğini belirtir. Alaaddin ise Celaleddin'in bu çağrısından memnun olur ve ona hediyeler gönderir.

Alaaddin Keykubad'ın Celaleddin Harzemşah'a cevabı ise şöyle olacaktır: "Tanrı birçok mefahiri, zat-ı devletleri büyük sultan Ulu Şahinşah insanların hükümdarı ikinci İskender Celaleddin üzerinde topladı. Sizlerin saadet bahşeden dostluk ve lutuflarınızın müesser olması rica olunur. Bu dostunuzla mektuplaşmaya başlanmasını emreden ve iftihar vesilesi olan yüce hitabınız vasıl oldu ve içimizdeki şevk ateşini alevlendirdi. Muzaffer sancaklarınızın kafirlerin intikamını almak ve Müslümanların gönüllerini kazanmak maksadıyla hareket ettiğini öğrendik. Hususi ile şimdi yüce himmetlerinizin müjdeleri zahir oldu. Zat-ı devletleriyle her an mektuplaşma arzu ve cesareti artmıştır. Fakat bu dostunuzun yaz kış dört tarafta kafirlerle cihat eylediği malumlarıdır ve nitekim bu cihete mektubunuzda işaret buyrulmuş ve cinsi yakınlıkların zikri takdim edilmiştir ki bu özür beyanına kifayet eder. Artık müsaade buyrulduğunda mektupların birbirini takip etmesi size sıkıntı verecektir.

Horasan ve Harezmi'nin iftiharını bulan Mücerredin Tahir geldi ve yüce sözlerinizi eriştirdi. Burada kaldığı birkaç gün zarfında gönülleri yüce menakıbınızın zikriyle feth eyledi. Bu elçiliğe cevap olarak Sipahsalar Selahaddin tayin edildi. Huzurunuzdan yer öpmek şerefi nail olduğu zaman, söylediklerinizin bu dostunuzun sözleri olarak kabul edileceği kuvvetle umulur. Bu dostunuz ortaya koyacağınız dostluk kaidesine uygun hareket edecektir. Gerekir ki daima Melik ve Sultanların kulağına nüfuz etmiş bulunan elçinin sözlerini rıza kulağıyla dinlerler.²⁰³

Alaadin'in Harzemşah'a yolladığı cevap niteliğindeki mektubunda onun Tatarlarla mücadelesinden ve zaferlerinden duyduğu hayranlığı belirtir. Şimdiye kadar Harzemşah'a mektup yazamamasının sebebinin kendisinin de kafirlerle cihat halinde olduğunun bildirilmesidir. Nesevi 1226'ta Celaleddin'in veziri Şerefü'l-Mülk'ün Hoy civarında Keykubad'ın elçisini kabul ettiğini anlatırken, "Bu mektup iyi komşuluk ve dostluk münasebetlerine sahip olmak arzusunu izhar etmekten ibarettir." dedikten sonra elçi tarafından şifahen nakledilen sözlere temas eder: Sultan şarkta seferler yaptığı zaman

²⁰³ Turan, *Vesikalar*, ss.83-84.

efendisinin de aynı maksatla garpta meşgul olduğunu, bu sene kafirlere ait birkaç kaleyi fethettiğini beyan ettikten sonra “şimdi etrafınızda isyan bayrağını kaldırmak için fırsat bekleyenler mevcuttur” (Melik-i Eşrefi’in Ahlat valisi Hacib Ali’yi kastediyor) diyor ve “biz size komşuyuz, bize yapacağınız müracaat mukabelesiz kalmayacaktır. Hiçbir şey iki hükümeti birbirinden ayıramaz. Eğer size herhangi kimse hücum ederse ona karşı size kılıçların kınına koymaya icbar eden mağlubiyete ve ölüme uğratan adamlarımızla yardım ederiz.” sözlerini ilave ediyor.²⁰⁴ Cevabında Alaaddin’de ittifakta bulunmak istediğini bildiriyor ve dost kalmak gerektiğini belirtiyordu. Şerefü’l-Mülk, Celaleddin’in elçilerinin iltifatlarını kabul etti, bu sırada etrafındakilerden biri para yardımı üzerinde durdu. Halbuki Şerefü’l-Mülk başka bir şey talep etmeksizin ihtiyaç duyulduğunda kafi miktarda asker lüzumunu belirtmişti. “Nesevi herkesin alkışladığı bu fikre iştirak etmeyerek mütevazi bir şekilde hitab etmenin iyi olacağını, tatlı sözlerin daima iyi neticeler vereceğini, eğer sözler cazip olmazsa müspet bir akis elde edemeyeceğini söylemek suretiyle müdahalede bulundu. Bu sözler tasvip görmekle beraber Şerefü’l-Mülk ‘siz bu kadar aileleri yok eden ve bu kadar gözyaşı döktüren Tatar istilasını asırların, hükümdarın hazinesinde biriktirdiği kaynakları ne tarzda tükettiğini bilmezsiniz. Yine siz bilirsiniz ki babasının hareketinde Sultan’ın bir kılıcından başka bir şeyi kalmamıştı. Şimdi insaniyet vazifesi olarak ona bir şey tedarik ederseniz, asırlar bu hizmetin hatırasını edebileştirecektir’ tarzında konuştu. Bu yazara göre o bu fikri o kadar işledi ve para hırsıyla o kadar bayağılaşmıştı ki bu tevazu fikrini ona telkin etmiş olmaktan dolayı teessüf ettim. Nihayet Şerefü’l-Mülk elçiye çok kıymetli bir kürk, bin dinar para ve koşum takımları hediye etti.”²⁰⁵

“ Celaleddin Harezmsah’ın Alaaddin Keykubad’a yazdığı ikinci mektupta, Selçuklu sultanıyla görüşme arzusunda olduğunu belirtir ve yüksek lakap ve unvanlar ile zikre başlar. Ve şöyle devam eder: Geçen sene Tatarları defetmek maksadıyla bu memleketten ayrılmak icap etti. Muhalifler karanlıktan hoşlanan yarasalar gibi meydana çıkıp uçmaya başladılar ve yüca sancağımızın kaybolmasını fırsat buldular böylece İslam hudutlarını muhafaza halkın işlerini tanzim edeni ve harp ehli ile muahedeleri yenilemeyi imkansız kıldılar. Fakat onlara gayretlerinin semeresi verilmedi; bize ise bunun pek çok faydası oldu. Malum oldu ki zat-ı devletleri o zaman tamamıyla Frenk ateşini söndürmekle meşgul idiler. Allah’a hamd olsun ki bu vaziyet din ve devlete uygun olarak yatırıldı. Eğer böyle olmasa idi, Allah korusun dünya fitne tufanından dalgalanır ve bunun felaketi dost düşman herkese erişirdi. Şimdi bu zamanda fırsat kollayan muhalifler din ve memleketlerin

²⁰⁴ Turan, *Vesikalar*, s.89.

²⁰⁵ Turan, *Türkiye*, s.386; Turan, *Vesikalar*, s.90.

korunmasını, gaza ve cihadı, halkın iyiliğini düşünmeksizin kendi rahatları için Müslümanların perişan olmasını isterler ve memleketlerin göbeğini ele geçirip bütün gayretlerini fenalığa sarf ederler; bunlar kötülüklerinin cezasını bulurlar. Bundan evvel Zat-ı devletlerinin dar'un –Nasr Erzincan sahibine yaptığı itap yerinde idi. Böyle olmasa ve Erzurum sahibi ümitsiz kalarak zat-ı devletlerine itaat etmese idi bu zamanda kendisine layık olan cezayı bulurdu. Bu mektup 625 senesi zilhiccesi onuncu günü yazılıp Ermenistan hududunda gönderildi. bu mevsimde hareketimin sebebi şu idi, ki bu tarafa gelenler zat-ı devletleri Sultan biraderimizin Erzincan havalisinde olduğunu söylediler; senelerden beri bir mülakat ve buluşma saadeti arzusu harekete sebep oldu fakat Erzurum sınırına gelince vaktin geçmiş bulunduğu ve adet buyurduğumuz anlaşıldı ve bu arzu gönülde kaldı. Bir yıldan fazla bir zaman geçtikten sonra kutluğ subaşı Şemseddin elçi olarak bu tarafa gönderildi fakat onun gelmesini istemeyen haset sahipleri mani oldular aynı zamanda mühim kararların bağlı bulunduğu büyük bir kimsede güzel düşüncelerle bu taraftan elçi olarak gönderildi. Vasıl olduğu zaman sözlerine itimad buyurunuz ki büyük işlerin temeli atılsın ve iki devletin yardımlaşması hasıl olsun. Her ne kadar iki tarafın düşünce ve kanaatlerinin dostlukla süslenmiş bulunduğu aşikar isede saadet bahşeden mektubunuzun vüruduna daima intizar etmekteyim. İkbal ve saadetiniz ebedi olsun”²⁰⁶

Celeleddin tarafından gönderilen II. mektupta, Keykubad’a 624’de Kutluğ subaşı Şemseddin adında bir elçi gönderildiğinden fakat hased sahiplerinin (Erzurum meliki Cihanşah kastediliyor) onun seyahatine müsaade etmediğinden bahsediliyor ki bu hususta kaynakların hiç birinde malumat mevcut değildir.²⁰⁷ Celeleddin bu mektubunda ittifak yapmak için daha hararetili görünmektedir. Bunu, eskisine nazaran daha tazimkar ifadeler kullanmasından anlıyoruz. Nitekim ilk mektubunda kullandığı Fahr ül-mülük ve’s selatin yerine şimdi melik ve sultanların efendisi Seyyid-i mülük ve’s- selatin ile Şehriyar-ı turan ve İran lakaplarını ilave etmektedir. ittifak konusunda bu kadar hararetili davranmasında Moğolların sınırlarını zorlamasından ve Ahlat seferi için Eyyubiler’e karşı harekete geçmesinden anlıyoruz.

Mektup yazıldığı sırada Celeleddin Tatarlarla uğraşırken Keykubad’ta Frenklerle uğraşmaktadır. Yine bu dönemde Celeleddin Rey’de Moğolları yenmiş, Ahlat naibi Hüsameddin’de Azerbaycan’a girmiştir. Keykubad’ta, Frenklerle karşılaşmak için Sinop ve Samsun’a hareket etmektedir.²⁰⁸

²⁰⁶ Turan, *Vesikalar*, ss.84-85.

²⁰⁷ Turan, *Vesikalar*, s.93.

²⁰⁸ Turan, *Vesikalar*, s.93.

Celeleddin, Keykubad'ın Erzincan sahibine itabını yerinde bulmakta ve Erzincan Meliki Cihanşah'ın itaatinin de bu sayede mümkün olduğunu beyan etmektedir.

Celeleddin mektubunu Ermenistan sınırında yazdığını Keykubad'ın Erzincan sınırlarında olduğunu haber aldığı da onunla görüşmek arzusunda olduğunu ancak Erzurum'a geldiği sırada Selçuklu Sultanın dönmüş olduğunu beyan eder.

Bu mektupta Erzurum meliki Cihanşah'ın, Ahlat Eyyubi valisi Hacip Ali ile müttefik bulunduğu Selçuklu elçisinin Celeleddin'e gitmesine yol vermediğine de temas ediyor. Harezşah, Sultan Alaaddin ile münasebetlerine engel olan Cihanşah ile Ahlat valisi Hacip Ali'nin düşmanca davranışları sebebiyle önce Erzurum ülkesine bir akın yaptırdı; Ahlat'a bağlı Muş ovasında köyleri yağma yaptırdı. İki sultan ittifak yapmak isterken birden siyasetleri değişti. Bu değişiklikte birbirlerine gönderdikleri mektupların üslubunun değişmesi de etkilidir.²⁰⁹

2- İlişkilerin Gerginleşmesi

Alaaddin ile Celeleddin arasındaki bu dostane ilişkiler sonraları gerginleşecektir. Bunda Celeleddin'in Ahlat'ı* kuşatması etkilidir. Bilindiği gibi Ahlat ve Meyyafarikin Eyyubilerden Melik Eşref'in elindeydi. Melik Eşref yaklaşan Moğol tehdidi ve işlerinin çok olmasından dolayı, bu iki şehri Ruha ve Suruc karşılığında kardeşi Melik Muzaffer Şihabeddin Gazi'ye vermişti. Ancak aynı yıl kardeşinin çıkardığı bir isyan neticesinde buraları sadık adamı Hacib Ali el-Musuli'ye vermiş ve onu kendine naib atamıştır.

Hacib Ali Ahlat'a parlak bir dönem yaşattığı gibi, Celeleddin'e karşı şehri başarıyla savunmuş, hatta Harzemşah toprağı olan Azerbaycan'a girerek burayı yağmalamıştır. Hatta Hacib Ali, Azerbaycan'ı yağmaladıktan sonra dönerken Celeleddin'in veziri Şerefül-Mülk'e ani bir saldırı yapmış ve onlara çok kayıplar verdirmişti. Bunun sonunda Celeleddin Ahlat'ı kuşattıysa da başarılı olamamış, kışın bastırmasıyla da geri dönmüştür.²¹⁰

Celeleddin'in Hacib Ali'ye karşı hiddetlendiren bir diğer önemli olay ise, Ali'nin Azerbaycan akını dönüşünde son Irak Selçuklu Sultanı II. Tuğrul'un kızı olan hanımını da alarak Ahlat'a götürmesidir.^{211*}

²⁰⁹ Turan, *Türkiye*, s.386.

²¹⁰ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't Tarih*, C. XII, s.423; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, s.83.

²¹¹ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't Tarih*, C. XII, s.433; Önder Kaya, *Selahaddin Sonrası Dönemde Anadolu'da Eyyubiler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007, s.196. * Celeleddin Harzemşah'ın hanımlarından olan II. Tuğrul'un kızı daha önce İldeniz oğullarından Atabeg Özbek b.Pehlivan ile evliydi. Atabeg Özbek döneminde geniş imtiyazlara sahip olan hatun eski imtiyazlarını Celeleddin ile evlenince kaybetti. Bu sebepten hatun Hacib Ali'den yardım istedi. Bakınız: İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't Tarih*, C.XII, s.433.

Bu olaydan sonra Hacib Ali Melik Eşref'den yardım istediye de bu kabul edilmemiştir. Celaleddin'in ise Hacib Ali'ye karşılığı gecikmedi. 1227–1228 yılı başlarında Ahlat üzerine sefere çıkmıştır. Mevsimin kış olması sebebiyle sadece bu bölgeler yağmalanarak geri dönülmüştür.

Hacib Ali ileri görüşlü bir naibti ve Melik Eşref'in, Dımaşk ile uğraşırken El-Cezire'yi başıboş bırakmasının kendisine zarar vereceğini ona bildirmişti. Çünkü eğer El-Cezire'yi bırakırsa kardeşi El-Kamil, En-Nasır ile birleşip Dımaşk'a saldırabilirdi. Ayrıca bu bölgede Harzemşah tehlikesi vardı ve bu bölge beraberinde ona güçlü bir Anadolu Selçuklu ve Halife ittifakı getirebilirdi.²¹²

Bu tavsiyeler, Melik Eşref'i kızdırınca Hacib Ali'nin de sonu gelmiş oldu. Dolayısıyla Ahlat'ın parlak günleri de bitti. Hacib öldürüldü.²¹³ Yerine naib İzzettin Aybeg gönderildi.²¹⁴ Ancak Hacib Ali'nin haklılığı kısa bir süre sonra ortaya çıktı. Celaleddin Ahlat önlerine kadar geldi.²¹⁵ Burada Erbil hâkimi Muzaffareddin Gökbörü, Amid hakimi Rukneddin Mesud ile görüştü. Onlar Harzemşah'a bağlılıklarını bildirdiler.²¹⁶ Bu bağlılıkları karşısında bazı yerleri de aldılar tabi. Bunda en önemli etken Eyyubi Melikleri arasında yaşanan anlaşmazlıklardı. Melik Eşref'in ihtiraslı politikasını kendisi için tehdit gören Erbil hakimi Gökbörü Musul'a, Dımaşk hakimi olan El-Melikü'l-Muazzam İsa Hama ve Hims'a, Celaleddin de Ahlat'a sahip olacaktı. Ancak Celaleddin sadece buralarla kalmayıp Anadolu ve Suriye'yi de almayı planlıyordu.²¹⁷

İzzettin'in Ali'nin cezasının verildiğine dair Harzemşah'a gönderdiği mesajlar dahi Celaleddin'i durduramadı. Ahlat kuşatıldı. Bu sefer kışa yenilmemek için Harzemşah askerlerini nöbetleşe köylere dağıtarak donmalarını engellemişti. Şehrin etrafına 12 mancınık kurduran Celaleddin karşısında Ahlat'ın direnişi şiddetli oldu. Ayrıca dışarıdan yardım alamayan Ahlatlılar perişan oldu. Kıtık, açlık, hastalıklar başladı. İzzettin Aybeg direnmeye devam ettiyse de başarılı olamadı. Celaleddin'in şehri ele geçirmesinden sonra birbirini tanıyamayan Ahlatlılar, Celaleddin'in emriyle kesilen sığırlarla beslenmeye çalıştıysalar da çoğu öldü. Kalanlar Ahlat'tan ayrıldı.²¹⁸

İzzettin, Sultan Alaaddin'e gönderdiği mektupta ondan yardım isterken Keykubad' da Harzemşah'a bir elçi göndermiş ve Harzemşah'ı Kubbetü'l-İslam olan bir beldeyi

²¹² Kaya, *Selahaddin Sonrası Dönemde Anadolu'da Eyyubiler*, s.199.

²¹³ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't Tarih*, C. XII, s.448.

²¹⁴ Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa* II., s.144. Bu zatı, aynı adla anılan Memlük Sultanı İzzettin Aybeg (1250-1257) karıştırmamak gerekir.

²¹⁵ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't Tarih*, C.XII, s.450.

²¹⁶ Kaya, *Anadolu'da Eyyubiler*, s.200.

²¹⁷ Geyikoğlu, "Harzemşah Celaleddin Mengüberti ve Ahlat", s.30.

²¹⁸ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't Tarih*, C.XII, ss.450–451; Nesevi, *Celaleddin Harzemşah*, s.126–130.

kuşatmasından, Müslüman ve Ermenileri burada katletmesinden dolayı kınıyor ve gücünü doğuda ki Moğollara harcaması gerektiği konusunda tavsiye de bulunuyordu. Aksi takdirde sizinle savaşırız diyerek Harzemşah'ı açıkça tehdit ediyordu.²¹⁹ Diğer bir kayda göre Keykubad, Harzem dönüşü elçilerini dinleyip Celaleddin'in buradan çıkmayacağını duyunca Harzem elçilerinin, efendisine şöyle demelerini istemişti: “Senin efendin sana yaptığımız bu soğuk muameleyi hoş karşılamazsa ona deki: Bu benim babamın senin babana ve benim dedemin senin dedene yaptığı muamelenin aynısıdır” diyerek Celaleddin'in atasının (Anuşigin) Büyük Selçuklu hükümdarı Melikşah'ın taştarı olduğunu hatırlatıyor ve onu aşağılıyordu.²²⁰

İşte yukarıda bahsedilen olaylar yani Ahlat'ın Harzemşahlar tarafından alınması iki hükümdarın arasını açarken Eyyubilerle Selçukluları ittifak durumuna getirmişti. Bazı kaynakların bildirdiğine göre ise, Harzemşah'ın elinde esir bulunan bir Moğol beyinin kardeşinden gelen elçinin “Harzemşah'ın ülkende gözü var. Anadolu ülkesi adına sikke basıp hutbe okutacak” demesiyle de iki hükümdarın arasının açıldığı bildirilmektedir.²²¹

Celaleddin ile Alaaddin arasında bu gerginleşmeler yaşanırken Keykubad ile Eyyubiler anlaşarak Doğu Anadolu'dan Celaleddin'i atmaya karar verdiler. Aslında Harzemşahlar Türkiye Selçukluları ve Moğollar arasında bir set vazifesi görüyordu. Celaleddin açısından ise Alaaddin Moğollara karşı iyi bir müttefikti.

Ahlat'ın iki hükümdarın arasını açmasının sebebi ise Ahlat'ın Doğu Anadolu'nun güçlü bir kalesi olması ve buranın Moğollara karşı ülkesini koruması açısından önemli bir yer olmasıdır. Ayrıca Harzemşahlar buldukları yerlere Moğolları çekiyorlardı ki bu da Alaaddin'i Doğu Anadolu'yu ve ülkesini koruma adına telaşlandırıyor.

Devletini kuran ve bölge siyasetine müdahil olmaya çalışan Celaleddin bölge dengesini bozucu hamleler yapmış bu da yöre de hâkimiyet mücadelesi veren devletlerarasında rahatsızlıklara ve cepheleşmelere sebebiyet vermişti. Celaleddin açısından bakıldığında ise Irak, El-Cezire ve Şam topraklarının anahtarı konumundaki Van Gölü havzası Eyyubi Melik Eşref'in elindeydi. Türkiye'nin anahtarı konumunda olan Erzurum ve çevresinin de Celaleddin tarafından kontrol altına alınması şarttı. Bu sebeplerden dolayı Celaleddin müttefik arayışına girdi. Bu dönemde, Ahlat, Meyyafarikin, Muş, Kulp, Hani, Sasan, Van ve Çapakçur bölgesi Melik Eşref'in kardeşi Şihabeddin

²¹⁹ Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, ss.99- 100. Bu mektupların ayrıntıları için bakınız: Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, ss.82–101.

²²⁰ Kaya, *Selahaddin Sonrası Dönemde Anadolu'da Eyyubiler*, s.203.

²²¹ Emine Uyumaz, *Sultan I. Alaaddin Keykubad Devri, Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1120- 1237)*, TTK Yayınları, Ankara 2003, s.51.

Gazi'nin elindeydi. Ancak, ağabeyine isyanı sırasında Şihabeddin Silvan dışındaki yerleride kaybetmişti. Bu sırada Amid Artuklu hükümdarı Mesud (Mevdud) çok değerli eşyalar ve 14 yılda dokunan bir çadırdan oluşan hediyelerle gidip görüştüğü Eşref'in Ahlat ve Silvan haricinde kendisine ait olması gereken şehirleri, kardeşi Gazi'ye ikta olarak verilmesine iyice morali bozulmuş ve yeni hamleler arayışına girmişti.²²² İşte Eşref karşısında kendini tehlikede gören Mesud gibi, Melik Muazzam ile Erbil ile Mardin hükümdarlarının da aynı veya benzeri sebeplerden bölgenin siyasi sahnesinde yer edinme istekleri onları Harzemşah'ın tabii müttefiki haline getirmişti.

Olaylar bu şekilde gelişirken, Alaaddin Şemseddin Altunapa* başkanlığında Harzemşah'a gönderdiği elçiler Celaleddin'i uyarmış böyle olduğu takdirde Eyyubilerle birlikte Moğollara karşı destek vereceğini taahhüt etmişti. Celaleddin'in yanından dönen elçiler Celaleddin'in barış taraftarı olmadığını anlayınca Sultan'ın yanına dönmek için yola çıktılar. Erzurum'a geldiklerinde Melik Rükneddin Cihanşah ile Görüşerek “ dost suratlı düşmanların sözlerine kapılmamasını, Sultan'ın itaatinden ayrılmamasını” tavsiye ettiler. Ancak Cihanşah bunu kabul eder gibi göründüyse de elçiler yola çıkar çıkmaz Celaleddin tarafına geçmiş ve onu Rum diyarı seferine teşvik etmişti.²²³ İbn Esir, Alaaddin'in Celaleddin'den korktuğundan elçi gönderdiğini yazar.²²⁴ Cihanşah vakit kaybetmeden hemen Harzemşah'ın tarafına geçmesindeki sebep, sıranın kendine geleceği korkusu olmalıydı. Harzemşah kararlıydı. Doğu Anadolu ve Anadolu'nun tamamını ele geçirme hevesindeydi.²²⁵ Zaten elçilerin getirdiği haberde de Alaaddin bunu daha iyi anladı ve hazırlıklara başladı.

Sultan önce ihtiyat kuvvet olmak üzere on binden fazla süvarinin Çaşnigir ve Kontistabel ile Mübarizüddin İsa ve Kemahlı Nureddin kumandasında geçitleri tutmak vazifesiyle Erzincan'a gönderilmesini emretti.²²⁶ Uzun mektuplaşmalar ve elçi ziyaretleriyle ittifak çalışmaları tamamlandı. Melik Kamil ve Melik Eşref Sultan Alaaddin tarafına geçtiler. Ancak Melik Kamil büyük bir Frank ordusunun Mısır tarafına yaklaştığını duyunca Sultandan izin alarak Harran'dan geri döndü. Melik Eşref, Melik Cevat, Melik Gazi, Melik Mugis ve Azizi Sultanın hizmetine girdiler.²²⁷

²²² Üremiş, *Türkiye Selçuklularının Doğu Politikası*, s.215.

*Çaşnigir Şemseddin Altunbe bin Abdullah, Konya'da “Altunapa” diye Süpehsalar ve Eflaki dede menakıplarında adı geçen bir medresenin sahibidir. Konya Beyşehir yolu üzerinde “Altunapa” denilen yerde hanı vardır.

²²³ İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'iyeye*, C.I, s.150.

²²⁴ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't Tarih*, s.453. Geyikoğlu, “Harzemşah Celaleddin Mengüberti ve Ahlat

²²⁵ Geyikoğlu, “Harzemşah Celaleddin Mengüberti ve Ahlat, s.30.

²²⁶ İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'iyeye*, C.I, s.150.

²²⁷ İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'iyeye*, C.I, s.151.

IV- CELALEDDİN HAREZMŞAH'IN İSMAİLİLERLE OLAN İLİŞKİLERİ

Celeleddin Harezşah'ın İsmaililerle olan münasebetleri 1226–1231 yılları arasında rastlar ki bu dönemde Alamut hâkimi Alaaddin Muhammedi.

Sultan Celeleddin, 1227'de Azerbaycan'da bulunan veziri Şerefü'l- Mülk'e bir haberci göndererek, Suriye'ye giden kervanların araştırılması emrini verir. Sultan İsmaili tacirleriyle bir Moğol elçisinin Bağdat yolundan geçtiğini haber almıştır ve vezirine mektubunda şunları yazar: “Suriye'ye giden veya Rum'dan gelip İsmaililer tarafına giden kervanları durdurunuz. Moğollar tarafından gönderilmiş kimseleri ele geçirirseniz, bunları alıkoyunuz ve gereğini yapmak için bize bildiriniz.” Sultan burada, herhangi bir hükümdarın yada Halifenin Moğollarla olan münasebetlerini ispatlamaya çalışıyordu.²²⁸

Vezir bu emir üzerine 70 kişilik bir İsmaili kafilesini yakaladı ve araştırmakla kalmadı ve hepsini öldürdü. Ancak işe yarar bir delil elde edememişti. Bunun üzerine Alamut hakimi bir elçiyle Veziri Şerefü'l- Mülk'ü Sultan'a şikayet etti. Ancak Sultan sadece kervanların mallarının bir kısmını onlara teslimle yetindi.

Bu sırada Horasan veziri Orhan'ın²²⁹ bir kumandanı, İsmaililer'e bağlı Kuhistan şehirlerinden Tun ve Kain'i yağmalamıştı. İsmaililer'in elçisi Kemal ise Sultan'a Orhan'ı şikayet etti ve fedailerine Orhan'ı katlettirdi. Bu olaylar sonucunda İsmaililer ile Sultan arasında müzakereler yapıldı. İsmaililer, memleketlerine hücumların²³⁰ durdurulmasını isterken, Sultan Moğol istlası ile savunmasız kalan Damgan'ın geri verilmesini istedi. Sonuçta bu şehrin İsmaililerde kalmasına karşılık Harezşahlar'a yıllık vergi verilmesine karar verildi.²³¹

İki taraf arasında ki bu iyi ilişkiler Gıyaseddin Pirşah'ın Alamut'u almasıyla yeniden ²³² gerildi. Sultan Pirşah'ın teslimini istediysede bu reddedildi. Bunun üzerine Celeleddin, her fırsatta İsmaililer'e saldırmaya başladı. İsmaililer vergilerini de ödemeyince Sultan İsmaililer'e Veziri Nesevi'yi gönderdi ve artık hutbelerin kendi adına okunmasını istedi. Karşılıklı müzakereler sonunda, İsmaililer hutbeyi okumayacak ancak vergilerini ödemeye devam edeceklerdi.

Burada dikkat çeken husus ise, Celeleddin'in İsmaililerin Moğollarla teması hakkında şüphelerinin doğru olabileceğidir. Nitekim Nesevi'nin, İsmaililer'in Moğollar'a elçi gönderildiği hususunda ki sorularının geçiştirilmesi, Celeleddin'in haklılığını isbatlar

²²⁸ Taneri, *Harzemşahlar*, s.71.

²²⁹ Bu konu hakkında geniş bilgi için III. Bölüme bakınız.

²³⁰ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't Tarih*, s.432.

²³¹ Taneri, *Harzemşahlar*, s.72.

²³² İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't Tarih*, s.437.

niteliktedir. Nitekim Şerefü'l- Mülk, İsmaililer'in Moğolları tahrik ve davet eden mektubunu da ele geçirmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

YASSIÇEMEN SAVAŞI VE SONRASI

I-YASSIÇEMEN SAVAŞI (10 Ağustos 1230)

Ön Asya'nın iki güçlü Müslüman devleti olan Anadolu Selçukluları ve Eyyubiler arasındaki anlaşmazlıkları unutup bir diğer güçlü devlet olan Harzemşahlar'a karşı ittifak oluşturmuştu. Bu ittifakların olduğu sırada Celaleddin Harzemşah'a bu ittifak haberini veren ise Erzurum Meliki Cihanşah idi.²³³

Cihanşah, Harzemşah'a kendilerinin önce saldırmasının daha etkili olacağını bildirince hazırlıklara başlandı. Buna göre, Celaleddin ve Cihanşah Harput civarında buluşacak orada konaklayıp, Eyyubi ve Selçuklu ordularının hareketini beklemeden saldıracaklardı. Celaleddin, Aran ve Azerbaycan da ki iktalarında bulunana askerlerinin gelmesini beklemeden Sivas'a doğru hareket etti. Amacı, Cihanşah'ın teklifi idi, buna göre Yassıçemen'e erken gelip su ve otlakları kontrol altına alarak, ordugâhını burada kurmaktı. Sultan Alâeddin'in Erzincan yakınlarında Ordugâh kurduğunu öğrenene Celaleddin ise buna çok öfkelenektir.²³⁴

Bir Mevlevi kaynağı olan Menakıbü'l-Arifi'nde, Alaaddin'in sefere çıkmadan önce Baha Veled'in türbesine gidip ondan himmet dileyip dua ettiğini belirtir. Ayrıca Alaaddin kıyafet değiştirip, birkaç Türk'le Celaleddin'in askerlerine sığındığı, kendilerini de tanıtırken de Alaaddin Keykubad'tan şikâyet edip ona karşı "Celaleddin'in askerlerini beklediklerini" dedikleri söylenir. Celaleddin'in bu çok sevinip, onları misafir ettiği ancak "ilk kez Alaaddin'den şikâyet eden birini duydum", deyip şüphelendiğini bildirir. Aynı eser, Baha Veled'in "Kalk hemen atına bin, uyku zamanı değil" deyip Sultan Alâeddin'i uyandırdığını, Alaaddin'in de bunun üzerine hemen buradan uzaklaşıp Celaleddin'in askerlerinden sabah olmadan kurtulduğunu kaydeder.²³⁵

Yukarıda bahsedildiği gibi Cihanşah ve Celaleddin arasında yapılan ittifaka göre, Cihanşah ve Celaleddin askerleri Erzurum'a yürüyecek, oraya hangisi evvel varırsa müttefikine kavuşmaya mahal bırakmadan Alaaddin üzerine saldıracaktı. Celaleddin,

²³³ Nesevi, *Celaleddin Harzemşah*, Çeviren Necip Asım, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1934, s.131.

²³⁴ Hasan Geyikoğlu, "Harzemşahlar ve Doğu Anadolu", *Türkler*, C.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.922.

²³⁵ Ahmet Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, (çeviren: Tahsin Yazıcı), Remzi Kitapevi, İstanbul 1986, ss.112-113.

bundan önce Rükneddin'e Harput eyaletine tabi olan Keneayım ve Herisi'nin tımarını verdi.²³⁶

Celaledin daha sonra, emirlerine hareket işareti olarak kızıl oklar dağıttı. Ordusuna içtima emri verdi. Sonra Harput'a gidip ordusunun toplanmasını bekledi. Ancak bu sırada ağır bir şekilde hastalandı. Yatağa düştü. İyileşmesinden ümit kesildi. Bu esnada emirler, memleketin herhangi bir yerine verilecek işarete gitmeye hazır olarak ikamet kapısında beklediler. Eğer Celaledin'in öldüğünü haber alacak olsalardı her biri zihninde kurduğu yeri benimsemeğe koşacaktı.²³⁷ Ancak Celaledin bir süre sonra tekrar iyileşti ve eski sağlığına kavuştu.

Celaledin bu savaşı kazanacağına o kadar güveniyordu ki Irak ordusu ile Veziri Şerefül'l-Mülk'ün ordusunu Malazgirt'te, Hoy askerlerini de Bargiri'de bıraktı. Ayrıca İran'lı Azerbaycanlı ve Mazendaran'lı askerlerinin yurtlarına dönmelerine izin verdiği için geri çağırma gereği bile duymadı.²³⁸

Harzemli askerlerin, 24 Ramazan günü Selçuklu öncü kuvvetlerinin ani baskınıyla savaş başladı. Bu durumdan Alâeddin'in morali bozuldu, hatta çekilmek ve müdafaa yapmak istedi. Çeşitli karşılaşmalardan sonra son savaş 27 Ramazan günü yapıldı. Harzem ordusu tarafına doğru esen şiddetli rüzgâr Celaledin'in sağ kanadında sarsıntı yaşanmasına ve bulunduğu tepeyi terk ederek bozguna uğramasına sebep oldu.²³⁹ Alaaddin bunun bir harp hilesi olabileceğini düşünüyordu, çünkü "Harzemliler'e yardım üstüne yardım geliyordu."²⁴⁰ Morali bozulduğu için Harzem ordusunu yenebileceğini düşünemiyordu.

Akşama doğru savaş bitti. Ganimet sonsuzdu. Savaş öyle şiddetli olmuştu ki sadece uçurumda düşen süvari sayısının 15.000 kişi olduğu rivayet edilir.²⁴¹ Harzemşah'ın Emirlerinden İlek Han, Atlas Melik ve birçok zabıtları esir alındı, boyunları vuruldu. Erzurum Hükümdarı da boynu vurulanlardandı.²⁴² Kaçan Harzem askerlerinin bir kısmı Harzemşah'ı matbu tanıyan Trabzon Rum Devleti sınırlarına geçti ancak bunların bir kısmı Hristiyan Rum ve Çan kavmi köylülerince imha edildi.

Celaledin sadece kendi felaketini hazırlamakla kalmadı, tüm İslam dünyasının da felaketini hazırladı. Moğollara karşı kuracağı Eyyubi, Selçuklu ittifakını kuramadı.

²³⁶ Nesevi, *Celaledin Harzemşah*, s.131.

²³⁷ Nesevi, *Celaledin Harzemşah*, s.131.

²³⁸ Uyumaz, *Sultan I. Alaaddin Keykubad Devri*, s.99.

²³⁹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.392.

²⁴⁰ İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'ie*, C.I, s.154.

²⁴¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.392.

²⁴² Nesevi, *Celaledin Harzemşah*, s.132.

Böylelikle Moğollarla İslam dünyası arasında ki set yıkılmış ve Moğollar İslam dünyasına akmıştı. Bundan sonra Moğolların en çok zarar vereceği devlet Harzemşah'ın karşısında yer alan Selçuklular ve Eyyubilerdi.

Yassıçemen'den sonra Moğollar Doğu'da daha rahat hareket etmeye başladılar. Özellikle Melik Eşref'in Suriye'ye, El-Cezire ve Doğu Anadolu'dan daha fazla önem vermesi Moğolların daha da rahatlamalarına sebep olmuştu. Böylece, daha sonra bahsedeceğimiz üzere Alaaddin Keykubad kendi çabalarıyla Doğu Anadolu'da Moğollara karşı bir savunma hattı oluşturmuş ve bunun içinde Eyyubile'e ait bazı yerleri almıştı. Bu da daha önce müttefik olan Eyyubiler ile Selçukluların arasını açmıştı. Böylece Moğollar bir süre Anadolu'ya girememiştir. Beklide, Yassıçemen'in tek olumlu yanı, Harzemşahlar'ın yıkılmasıyla, Azerbaycan'da ki Orta Asya kültür mirasının Anadolu ve Suriye'ye gelmesi ve buralarda kültür patlamasının yaşanmasına sebebiyet vermesidir. Bu bölgede ki âlim sanatkarlar ve mutasavvıflar Anadolu ve Suriye'ye taşınmıştır. Bu vesileyle daha önce bahsettiğimiz ünlü tarihçi Bibi'nin ailesi Anadolu'ya, Harzemşah'ın münşisi(İnşa Divanı Reisi) Nesevi'de Eyyubi hanedanına sığınmıştı.

Savaşı kaybeden Celaleddin yanında ki az bir birlikle Harput'a kaçmıştır. Savaşı kazana Alaaddin ise bir süre sonra Erzurum'u topraklarına katar.²⁴³

Fetihler ülke genelinde büyük bir şenlikle kutlandı Sultan, Cihanşah'ı affedip kendisine Aksaray'ı iktâ verdi. Ancak onu öldürdüğü d rivayet edilmektedir.²⁴⁴

Bu sırada Moğollar Irak-ı Acem'e kadar gelmişlerdi. Celaleddin'in Yassıçemen'de yenildiği haberini alan Moğollar Azerbaycan'a giden Celaleddin'in takibine koyuldular. Celaleddin bu durumdan şaşkına dönmüştü çünkü hala askerlerini toparlayamamıştı. Bu sebepten Musul'a gitti. Ancak daha askerlerini toparlayamadan Moğol baskınına uğradı. Kaçtı ve Mahan'a gitti. Oradan Arran'a geçti, burada da askerlerini toparlamaya çalıştı. İyice köşeye sıkışan Celaleddin Moğollar karşısında yalnız kalmıştı. Eyyubi ve Selçuklu Sultanlarına adamlar gönderen ve onlardan yardım isteyen Harzemşah'a kimse güvenmediğinden beklide Moğol tehdidini göremediklerinden yardım etmek istemediler.²⁴⁵

Celaleddin Mugan ve Arran taraflarında Moğol takibinden kurtulamayınca Ahlat'a hareket etti. Amacı buradan Bağdat'a hareket edip onun arcılığı ile bütün Türk-İslam hükümdarlarının yardımını alabilmektir. Ancak Moğolların peşinde olduğunu öğrenince

²⁴³ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't Tarih*, s.450, İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala' iye*, C.I, s.159.

²⁴⁴ Osman Turan, *Doğu Anadolu ve Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2004, s.43.

²⁴⁵ Nesevi, *Celaleddin Harzemşah*, s.125; İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't Tarih*, s.459.

Cebelcur (Bingöl) tarafına yöneldi. Oradan Amid(Diyarbakır)'e gitti.²⁴⁶ Dicle nehri üzerinde ki Ambar çayı köprüsü yakının da konakladı. Burada sabaha karşı gerçekleşen Moğol baskımından zorla ve alelacele uzaklaştırıldı. Buradakilerin pek azı kurtulabildi.²⁴⁷ Sultan Amid içine girmek istediye de halk onu taş yağmuruna tutunca geri döndü ve Meyyafarikin'e (Silvan) doğru yola çıktı. Yolda yine Moğol hücumuna uğrayınca dağlara kaçtı ancak burada Ahlat'ta öldürülen kardeşinin intikamını almak isteyen bir Kürt aşiret reisi tarafından öldürüldü²⁴⁸.

II- MOĞOL İSTİLASI ÖNCESİ YAKINDOĞU VE ANADOLU'NUN SİYASİ DURUMU

İslam âlemi Büyük Selçuklu Sultanının vefatıyla siyasi yönden bir bocalama içine girmiştir. Harzemşahlar devleti ise Büyük Selçuklu Devleti'nin doğusunda onun varisi olarak ortaya çıkmış, Horasan ve İran'ın büyük bir kısmına hakim olarak yaşıyordu. İran'ın batısında ise Harzemşahlar Devleti ile Büyük Selçukluların yıkılma süreci içerisinde güçlenmeye çalışan Abbasi halifeliği arasında bir mücadele devam etmekteydi. Harzemşahların Moğollara yenilmesiyle İran'ın büyük bir bölümünde 1224 yılında Celaleddin Hindistan'dan gelmeden önce Celaleddin'in kardeşi Gıyaseddin Pirşah Azerbaycan, Erran ve Irak-ı Acem'de hakim iken Harzemşahların eski tabileri Barak Hacib Kirman'da, Sa'd bin Zengi Farsta, Özbek Nahçivan'da, Berçemoğlu Süleyman Şah Hamedan'ın kuzey bölgesinde hakim bulunuyordu.²⁴⁹

Halife Nasır ile Harezmşah Muhammed arasındaki mücadelede Sultan başarılı olamamıştı.²⁵⁰ İran'da Alamut çevresinde ise Batiniler bulunuyordu. Moğolların yakın doğu hâkimiyetlerinde Abbasi halifeliğinden sonra manevi etkilerine inandıkları ve ciddiye aldıkları hedeflerinden biride onlar olmuştur.²⁵¹

Hristiyan Gürcü ve Ermeni krallıkları Kafkasya 'da Celaleddin Harzemşah'ın, Batı İran'da devletini yeniden tesisine kadar iyi durumdaydı. Ama daha sonra Celaleddin bunlara ağır darbeler vuracaktır. Arkasından gelen Moğol felaketiyle bu krallıklar iyice zayıflayacaklardır. Çukurova'daki Ermeniler ise Moğol saldırılarından çok etkilenmedi.

²⁴⁶İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't Tarih*, ss, 458- 460.

²⁴⁷ Geyikoğlu, "Harzemşahlar ve Doğu Anadolu", s.923.

²⁴⁸ Kiragos, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Çeviren: Hasan Oktay, Selenge Yayınları, İstanbul 2007, s.29.

²⁴⁹ Aydın Taneri, *Celaleddin Harzemşah ve Zamanı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s.53.

²⁵⁰ Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, s.119-120; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, ss.461-462.

²⁵¹ Gül, *Moğol Hakimiyeti*, s.62.

Bunların daha çok Türkiye Selçukluları, Suriye ve Mısır'daki Türk İslam Devletleriyle mücadele içinde olmaları Moğollarca iyi karşılanmıştı.

Moğol istilası öncesi Doğu Anadolu'da Türkiye Selçukluları, Artuklu ve Eyyubi emirlikleri bulunuyordu. Ahlat Eyyubi meliklerinin elindeydi. Büyük Selçukluların yıkılışından sonra kurulan Zengiler kuzey Suriye'de, Güneydoğu Anadolu'da, Suriye, Filistin ve Mısır'da hâkimdiler. Nurettin Mahmud bin Zengi İslam aleminde Haçlılara karşı cihat açmıştı. Bu devletin devamı niteliğinde olan Eyyubi hanedanı ise Selahaddin Eyyubi ile Kudüs'ü Haçlılardan kurtarmıştır. Eyyubilerin dağılışı ve Eyyubi ordularının en önemli gücünü teşkil eden Memlûklüllerce parçalanmış ve Mısır ve Filistin ve Güney Suriye'deki hakimiyetlerini kaybetmiştir. Kalan Eyyubi Meliklikleri ise Memlûklülilerin bu bölgelerde siyasi birliklerini sağlamalarına kadar Kuzey Suriye'den Doğu Anadolu'ya kadar varlıklarını sürdürdüler. Ta ki Moğol istilasına kadar. Ancak 1260 yılında Ayn-ı Calut savaşında Memlûklülilerin Moğol ordusunu yenmesi Moğolların yanında yer alan Eyyubilerin sonunu hazırlamıştır. Bu durum Memüklerin meşruiyetini kazanıp İslam aleminde şöhretlerini duyurmaları açısından önemli bir durumdur.²⁵²

Bunlar haricinde Meyya Farikin, Hısn Keyfa ve Mardin'de Artukoğulları ile , Irak'ın kuzeyinde Musul emiri Bedreddin Lülü bulunmaktaydı.

Moğol istilası öncesinde yakınoğunun önemli bir devleti olan Anadolu Selçukluları ise Moğolların Anadolu'ya girdikleri dönemde en parlak günlerini yaşıyordu. Tahtta Alaladdin Keykubad vardır. Keykubad iyi bir diplomat olarak diğer devletlerle iyi ilişkiler kurma yoluna gitmiştir. Alaaddin'in bu ittifak girişimleri ileri görüşlü olmayan Celaleddin'in Yassıçemen savaşında Selçuklularla karşılaşmasıyla ve öncesinde Ahlat'ı tahribatıyla ortadan kalktı. Akıllı politikasıyla Moğolları karşısına almadan durabilen Anadolu Selçuklularının durumu Alaaddin'in vefatıyla bozuldu. Yerine geçen II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in yanlış siyasetiyle Moğollar Anadolu'nun iç işlerine karışma zemini bulmuşlardır.

Yukarıda bahsedilenlerin yanında Anadolu'da Ermeni prensliği ve Trabzon devleti bulunmaktaydı. Ermeni prensliğiyle Trabzon devleti daha sonra Anadolu Selçuklularına karşı Moğol istilasına doğrudan uğramadıkları için onları bir denge unsuru olarak görmüşler ve onlara dayanmışlardır.²⁵³

²⁵² Gül, *Moğol Hakimiyeti*, s.63.

²⁵³ Gül, *Moğol Hakimiyeti*, s.64,

III- ANADOLU'DA MOĞOL TEHDİDİNİN ARTIŞI

Celeleddin'in ölümüyle, Celeleddin'in ülkesi Moğol kumandanı Curmağun Muğan ovasında karargâh kurdu ayrıca Erran'ı da ele geçirdi. Bu iki bölgenin Moğolların eline geçmesi üzerine bu bölgede ki kalabalık Türkmen grupları Anadolu'ya göç etmek zorunda kaldı.²⁵⁴ Bu bölgede yerleşen Curmağun, Musul ve Erbil yörelerine ve halife topraklarına yağma yapıyordu. Bu sırada Yakın Doğu'da, Moğol hâkimiyetine girmemiş üç devlet vardı. Abbasi halifeliği, Eyyubiler ve Türkiye Selçuklularıydı.

Irak, Huzistan ve çevresi Abbasi halifeliğinin elindeyken Mısır, Suriye, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da ki bazı yörelerde Eyyubiler'in elindeydi. Bunların arasında en güçlü olan Devlet ise Türkiye Selçuklularıydı.

Sultan Alaaddin Keykubad, Moğol istilasını takip ediyor, sıranın kendisine de geleceğini bildiğinden büyük merkezleri ve surları tamir ettirerek önlem alıyordu. Alaaddin'in beklediği oluyordu zira Moğol akınları başlamış hatta keşif niteliğindeki ilk birlikleri Sivas'a girmişti.²⁵⁵

Azerbaycan ve Gürcistan'a hâkim olan Moğollar Celeleddin'i takip için yaptıkları akınlardan sonra artık Anadolu sınırlarında beklemekteydiler. Moğolların Anadolu için bu ihtiyatlı mücadelelerinde Türkiye Selçuklularının takip ettiği Moğol siyaseti etkili olmuştur tabii. Celeleddin'in ölümünden sonra Türkiye Selçuklular'ı Eyyubi Meliklikleri ve Abbasi Halifeliğinin Harezmliler'e sığınma imkânı vermeleri ve onları hizmetlerine alarak faydalanmaları, Moğolların yakın doğuda ki bu Müslüman devletlere olan bakışının değişmesinde etkili olduğunu ve müdahale için bir bahane ve gerekçe teşkil ettiğini belirtmek gerekir.²⁵⁶

Alaaddin Keykubad, Cengiz Han'ın bile hayran olduğu Celeleddin Mengüberti'yi yenmiş olmanın verdiği güçle Moğollar nezdinde itibarının da yükseldiğini düşünerek bir elçi gönderdi 630 (1232). Kağan ise bu elçiye: "Biz Alaaddin'in çok akıllı, sağlam görüşlü bir hükümdar olduğunu öğrendik. Kendisi bizzat gelirse, ona ikramda bulunuruz. Böylece Sultan memleketinde kalır."²⁵⁷ Böylece Sultan, Cengiz'in gurur ve azametini anlamıştı.

Sultan bu arada, Moğolların Selçuklu topraklarına tecavüzlerini teşvik etmiş olan (Gürcü) kraliçenin memleketinin fethine karar vermişti. Bir süre sonrada Gürcü kaleleri Kemaleddin Kamyar tarafından fethedildi.²⁵⁸

²⁵⁴ Faruk Sümer, *Oğuzlar*, s.155.

²⁵⁵ Uyumaz, *Sultan I. Alaaddin Keykubad Devri*, s.63.

²⁵⁶ Gül, *Moğol Hakimiyeti*, s.82.

²⁵⁷ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.397.

²⁵⁸ İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'iyeye*, C. I, s.166.

Sultan daha sonra Ahlât'ı, Bitlis ve havalisini Selçuklu topraklarına kattı. Devlet adamlarına kalelerin tamiri ve inşası için emir verdi, ülkesinin nüfus, arazi ve emlak tahrirlerini yaptırdı. Dağılmış olan çiftçi ve toprak sahiplerini davet edip eski yurtlarında iskân ettirdi. Onlara hayvan, tohum ve mal dağıttırdı ve bir süre onları vergiden muaf etti.²⁵⁹

Sultan, memleketinde bazı tedbirleri aldıktan sonra, kışı geçirmek üzere Alaiye'ye gitti. Bu arada, yukarıda bahsettiğimiz gibi Sultanın Moğol hanına gönderdiği elçi karşılığında, Han'da, Sultan'a bir elçi gönderdi.²⁶⁰ Bu elçi 1237'de Oktay Han tarafından gönderilmiş olup, Erzurum'da yerleşen Emir Şemseddin Ömer adlı bir tacirdir. Aslen Azerbaycan'da Kazvin şehrinin ileri gelenlerinden olan bu kişi 633 (1236)'da yazılan bir yarlıg ile Sultanın huzuruna çıkmıştır. Bu zat elçiliğini ve seferini şöyle anlatır:

“Ben hadiselerin tesiriyle vatanımı terk edip ticarete atıldım ve hayatımı bu memlekette kazanmaya başladım. Erzurum'a gelince pek çok nimetlerle dolu, lütuflarla süslü ve ahenkli bir şehir gördüm. Burada kalmak ve cennet gibi güzel bir belde de mesken sahibi olmak istedim. Şehirde rahat edebileceğim bir ev seçip aldım. Bir müddet seferden vazgeçip bu hoş belde de oturdum. Nihayet çok mal ve kumaşlar toplayarak Türkistan yolunu tuttum; çok mücevherat, kıymetli mamuller, nefis ve zarif eşyalar elde ettim. Bir ara bunların Büyük Han hazinesine layık nesnelere olduğun düşündüm. Yol çok uzak olmakla beraber o tarafa sefere çıktım. Han'ın sarayı ve hazinesi bana açıldı. Bu sayede çok para kazandım. Bir gün hazineye kumaş arz ederken Han orada bulunuyordu. Bana nereden geldiğimi sorunca Rum (Anadolu) dedim. Han ‘O memleket Sultan Alaaddin'in kudretli ve uğurlu eli midir?’ ‘Evet’ dedim. ‘Onun padişahlıkta yolu ve harekete nasıldır?’ diye buyurdu. Bende ‘dünyaca beğenilmiş ve İslam'da misli gelmemiş bir padişahdır; dini ve görüşü sağlam; adaleti geniş, akli kâmil, memleketi mamur, serveti çok, halkı hoşnuttur. Kendi memleketin de zalimler ve yol kesiciler onun siyaseti ve kahrı sayesinde meydana çıkamaz. Adalet tevziinde kuvvetli ve zayıf arasında fark gözetmez. Ülkesini idarede dirayetli ve düşman avlamakta uyanıktır’ dedim. Bunu üzerine buyurdu ki, ‘bu kadar yüksek hasletlere ve güzel vasıflara sahip bir hükümdarın bizim yardım ve atıfetimizden mahrum kalması yazık olur. Onun bizim padişahımızla ‘İl’ (barış halinde) olmasını bildirelim ki, onun memleketi mamur ve halkı asude kalsın; bizim hükümdarımız zamanında süyürganışı (İhsan) ve izazımıza narlı olması için seni ona elçi olarak göndermek istiyorum” dedi. ‘Ben tüccar bir kimseyim; elçilik işlerini ve inceliklerini

²⁵⁹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.398.

²⁶⁰ Münecimbaşı, *Camii'd- Düvel*, s.77.

bilmediğim için kusur işler ve yüksek eşliğinizin itaplarına uğramaktan korkarım' diye cevap verdim...”²⁶¹

Okta Kağan, Tudavun ve Urumtay adlı iki Moğol nökerini Şemseddin Ömer ile Selçuklu Sultanına bir altın, iki gümüş payza ile birde yarlıg verdi. Bu yarlıg'da Han, Sultan'a halkın kendisinden hoşnut olduğunu, bunu haber aldığını ve memnun olduğunu bildirerek saltanatta huzur içinde kalmasını söyler ve şöyle devam eder: “Tanrı bizi yücelttiği için dünyayı bizim uruğumuza (soyumuza) layık gördü, sen beğenilen yolda bulunduğundan sizi bizimle ‘İl’ yolunda olmaya ve ferman tutmağa faydalı buluyoruz. Zira bizim ile ‘İl’ olmayanlara veya kafa tutanlara zararımız dokunur. Ordumuzu onların memleketine gönderir, kendini keser, kadın ve çocuklarını esir alırız; yurtlarını harap, mallarını yağma ederiz.”^{262*} Bu yarlıg (633- 1235) Sultan'a gönderildiğinde, Sultan Alaiye'de idi. Mubarezeddin Çavlı ulak olarak Sultan'a gönderildikten sonra Kayseri'ye döndü. Sultan bu yarlıgı aldıktan sonra ‘il’ olmakla Moğol hanını neyi kastettiğini elçiye sordu. Elçi burada ki ‘il’ in tama manasında olmadığını, bunun hâkimiyet ve istilanın kastedilmediğini, sadece Han'a her yıl kıymetli eşya, at gibi hediyeler göndermekten ve dostluktan ibaret bulunduğunu belirtir. Elçi, Hanın hayvanlarının, altınlarının, giyeceklerinin çok olduğunu buna ihtiyacı olmadığını belirtti”²⁶³

Sultan Alaaddin, Moğolların 1235'te ki ‘il’ olmak teklifini kabul etti. Aslında cihan hâkimiyetini benimsemiş başka bir hükümdarın varlığını sembolikte olsa kabul etmek hayret vericidir. Bu Sultanın kendisini Moğol hükümdarı karşısında güçsüz görmesiyle alakalı olabilir. Bağdat halifesinin, Musul ve Meyyafarikin (Silvan) dahi henüz Moğol hâkimiyetine girmemişken, Sultanın Moğol hâkimiyetini kabul etmesi gerçekten çok hayret vericidir. Ancak yinede ülkesini zor duruma düşürmeden, hafif bir tabiiyeti kabul etmek ve böylece tehlikeleri uzaklaştırmak akıllıca bir hareket olabilir.

Sultan ülkesini bu şekilde huzura kavuşturmaya çalışırken, ansızın vefat etti. 8634/1237 Şevval'in 3.günü)²⁶⁴ Keykubad'ın yerine II. Gıyaseddin Keyhüsrev hükümdar oldu. Gıyaseddin kölelerinin sözlerine kanarak Seyfeddin Aybek, Zeyneddin Başara, Mübarizüddin Behramşah, Bahüddin Kutluca vs. gibi tecrübeli beyleri öldürttü.²⁶⁵ Gıyaseddin ikinci büyük hatası ise(üçüncü bölümde uzunca bahsedeceğiz) Harzem beyi

²⁶¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.406.

²⁶² İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'ie*, C. I, s.184. * Moğolların yukarıda bahsedildiği gibi cihan hâkimiyetini tanrıdan aldıklarına inanmaları onların Türklere etkilendiğinin göstergesidir. Ancak onlardaki bu hâkimiyet, sert uygulama, kendi mizaçlarından ve aristokratik bünyelerinden etkilenmiştir.

²⁶³ İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'ie*, C.I, s.185.

²⁶⁴ İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'ie*, C.I, s.185.

²⁶⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.I, TTK Yayınları, Ankara 1998, s.8.

Kırhan'ı hapsedtirmesiydi. Bu hatalar beraberinde 1241'de korkulu bir hal alan Baba İshak'ın isyanıyla Anadolu kargaşaya sürüklenmişti.

Bu durum Moğolların işine geldi. Çünkü Moğollar, Anadolu içine kadar girip, şehri yağma edip, insanları katletmeye başladılar. İlk akın Sivas'a keşif mahiyetinde yapılmıştı. Daha sonra Erzurum, Kayseri ve çevresi Moğol akınına uğradı. Selçuklularla yapılan Köseadağ savaşında Gıyaseddin'in kuvvetleri yenildi. Gıyaseddin'in vefatıyla saltanat mücadeleleri başladı. Bu dönemde çeşitli zamanlarda Moğol mücadeleleri devam etmiştir. Sonunda Selçuklu devleti Moğollar tarafından Kızılırmak sınır olmak üzere iki kısma ayrılacaktır. Doğusu IV. Rükneddin Kılıç Arslan, batısı İzzeddin Keykavus'a verilmiştir.

Köseadağ'dan sonra saltanat mücadeleleriyle artan Moğol tesiri çekilmez oldu. Moğollardan bir kısım kuvvet Anadolu'ya yerleştirilmiş, halkta can ve mal emniyeti kalmamıştı. Sınırlara yerleştirilen aşiret kuvvetleri ise kendi başlarının çaresine bakarak uyanık duruyorlardı.

IV- BABAİ İSYANI VE HARZEMŞAHLAR

Harzemliler'in bir kısmı güneye inerek, zaman zaman Eyyubi hizmetinde zaman zaman farklı gruplarla ya da başlarına buyruk ama çoğunlukla yağmacılıkla uğraşırken, Anadolu'da 1240 yılında geniş ölçüde bir Türkmen ayaklanması meydana geldi. İsyanı başlatan ise Türkmenler arasında kendine Baba Resul dedirtecek kadar nüfuz sahibi olan Ebü'l-Bakâ Şeyh Baba İlyas b.el-Horasani'dir.

Baba İlyas, muhtemelen Moğol istilası sırasında Harzemşahlar'ın yıkılışıyla Anadolu'ya sığınarak I.Alaaddin Keykubad'ın emrine giren Harzemli Türkmenlerden bir Türkmen babasıdır. Baba İshak'tan bahseden kaynakların hiç birinde onun Anadolu'ya göç etmeden önceki hayatı hakkında bir bilgiye rastlanmamaktadır. Sadece Elvan Çelebi'ye göre, Baba İshak, Rum diyarına Dede Garbın adındaki bir başka Türkmen şeyhinin halifesi sıfatıyla gelmiş ve Amasya²⁶⁶ yakınlarında ki Çat köyüne (bu günkü İlyas köyü) yerleşerek burada bir zaviye açmıştır. Çelebi tam tarih vermesi de bu yerleşme, eserde bahsedilen bir parçaya göre I.Alaaddin Keykubad döneminde olmuştur.²⁶⁷

Baba İshak'ın Amasya'ya yerleştikten sonra yaptığı ilk iş, yalancılık ve hileyle kendisine müritler toplamasıdır.²⁶⁸ Daha sonra İshak, köylere şehirlere hatta Şam'da ki

²⁶⁶ İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'iyeye*, C.I, s.207.

²⁶⁷ Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000, s.4. Babailer hakkında geniş bilgi için; Elvan Çelebi, *Menakıbu'l- Kudsiyye fi Menasibi'l- Ünsiyye* (Hazırlayan: İsmail E. Erünsal- A. Yaşar Ocak), İstanbul 1984.

²⁶⁸ Münecimbaşı, *Camiu'd- Düvel*, s.86,

Harzemliler'e müritler göndererek Sultan Gıyaseddin'in yönetimini, yaşantısını kötüleyerek isyan için taraftar topladı.²⁶⁹ Bu bize Baba İshak'ın dönemin siyasi olaylarını ne derece iyi kavrandığının bir göstergesidir. Bu sıralarda yukarıda da bahsedildiği gibi Harzemliler'in lideri Kayır-Han Zamantı kalesinde hapsedilmiş ancak bir süre sonra ölümüyle Harzemliler ayaklanmış ve Orta Anadolu da ki iktalarını bırakarak, yolları üzerinde ki yerleri yağmalayarak güneye inmişlerdi. İşte hem bu Harzemliler'in hükümete isyanlarıyla, hem Babai isyanının birbirine yakın zamanlarda oluşması, hem de Baba İshak'ın Harzemlilerden yardım talebinde bulunması bize, Baba İshak'ın Harzemli bir Türkmen babası olduğu konusunda önemli bir fikir vermektedir. Zira Baba İshak'ın da Harzemliler'e güvenerek, böyle kritik bir dönemde isyana kalkışması da bu anlamda önemlidir.

Harzemliler'in ve bu isyanın gücünü oluşturan bir başka neden de göçebe karakterlerin varlığıdır. Moğol istilasının bir sonucu olarak, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Suriye'de göçebe kitlelerin yoğunlaştığını görmekteyiz. İşte Baba İshak isyanının da Harzemliler'in rollerini de göçebe ve göçebelik sosyal tabanı üzerinde izah edebiliriz. Göçebe karakterde ki aşiretlerin yağma ve baskınla ganimet elde etmeleri Babai gücünün kaynağı olduğu gibi, Harzemliler'in Selçuklu hizmetinden çıktıktan sonra güçlenmesi ve sürekli uzak bölgelerden katılımın olması temelde bu yapı ile ilgilidir.²⁷⁰

Baba İshak Gıyaseddin'e karşı açıktan cihat ilan ettikten sonra, çevresindekilere Allah yolundan ayrılmamalarını tembihleyerek, isyanı başlattıkları takdir de, ganimetlerden pay alacaklarını vaat ediyordu. Bunun üzerine Türkmenler ve Baba İshak'ın topladığı diğer taraftarları isyana başladılar. Önce Kefersud'u ateşe verdiler.²⁷¹ Sonra Sümeysat, Kâhta ve Hısn Mansur (Adıyaman) bölgesini işgale başladılar ve tahrip ettiler.²⁷² Bunun üzerine, isyancılar üzerine, isyancılar üzerine muhtemelen Germiyanlar'ın başı olan Muzaffereddin bin Alişir gönderildi. Baba İshak onu Malatya yakınında iki kez yendi.²⁷³ Burada önemli olan bir diğer husus ise isyancılar üzerine Frank askerlerinin öncü çıkarılmasıdır.²⁷⁴ Hristiyan askerlerinin öncü çıkarılması, Selçuklu askerlerinin Baba

²⁶⁹ İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'ie*, C.I, s.207; Gül, "Harzemli Türklerin Anadolu ve Yakınoğu'da ki Roller ve Tesirleri", s.103; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s.94; Paydaş, "Moğol İstilasından Sonra Urfa ve Harran'a Yerleşen Harzemliler", s.168; Ocak, *Babailer İsyanı*, s.50; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.442.

²⁷⁰ Gül, "Harzemli Türklerin Anadolu ve Yakınoğu'da ki Roller ve Tesirleri", s.104.

²⁷¹ İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'ie*, C.I, s.206.

²⁷² Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.442.

²⁷³ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s.94.

²⁷⁴ İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'ie*, C.I, s.207; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.442; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s.94.

İshak'ın maneviyatına inanmış olmalarıyla alakalı olabilir.²⁷⁵ Bu bize Baba İshak'ın Türkmenler ve diğer taraftarlar üzerinde ne kadar etkili olduğunu anlamamız açısından önemli bir bilgidir. Sonuçta Frenklerinde yardımıyla bir örneği görülmemiş müthiş bir dini- siyasi hareket bastırılmıştır. 4000 Babai öldürüldü.²⁷⁶

Bütün bu bilinenlerin yanında aslında Baba İshak ve onun etrafında toplanan Türkmenlerin bu harekâttan –bahsedilen eser bırakmamış olmaları veya bunların günümüze kadar gelmemiş olması bu yüzden yapılan araştırmalarda bu harekete karşı devlet yanlısı tarihçiler ile Mevlevi yazarların eserlerine dayanmak zorunda kalınmış olmasıdır.²⁷⁷ Bunda dönem tarihçilerinin devlet yanlısı bir politika takip ettikleri açıktır ki bunu takındıkları menfi tutumdan anlıyoruz. Nitekim eserlerinde Türkmen ve Babailere karşı zaman zaman, “Dinsiz Türkmenler”, “Harici Babailer”, “Her kötülüğü mübah sayan Tabtuklular”, gibi sözlerle hakaret etmektedirler.²⁷⁸ Yukarıda azda olsa bahsedildiği gibi isyanın sebeplerinden biri, Gıyaseddin'in yanlış politikasıydı. Nitekim II.Gıyaseddin tahta geçmesiyle Abbasi Halifesine karşı bir tavır almış, Mevlevi mefkuresini iktidarda yansıtmıştır. Bu amaçla bazı devlet adamlarının Harezmlî Türkmen askerlerinin liderini öldürmüş, kalan Harezmlî askerleri de yurt dışına sürdürmüştü.²⁷⁹ Çünkü Harezmlî Türkmenler Ahilerle birlikte devletin bu politikasına şiddetle karşıydılar. Selçuklu tarihçilerinin özellikle bahsetmediği Ahi ve Türkmenlerin ileri gelenlerini tutuklamaları- ki bunlar arasında Ahi Evren Şeyh Nasıruddin de vardır- zulüm işkence ve öldürme olayları Baba İshak'ın liderliğinde Türkmenlerin isyan etmelerini hazırlayan ilk olay olmuştur.

Baba İshak Amasya ve köylerinde propagandaya başlar ki burada kastettiği zulüm ve adaletsizlikler Ahilere ve Harezmlî Türkmenlere yapılmıştı. Bu bahsi geçen bir kısım Harezmlî Türkmen ise ülke dışına sürülmüştü. İşte Selçuklu devri tarihçileri Baba İshak'ın bu haklı gerekçelerini gizledikleri için onu peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan bir maceraperest olarak göstermişlerdir. Bu tutum dönemimiz tarihçilerince de hala devam etmektedir.²⁸⁰

Babai Türkmenlerinin ayaklanması bastırıldıysa da, Babailik, Bektaşî tarikatı ve diğer Alevî inançları şeklinde varlığını devam ettirmiştir. Türkmenlerin Moğollara karşı

²⁷⁵ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.443.

²⁷⁶ Mikail Bayram, “Babailer Hareketi Üzerine”, *Fikir Ve Sanatta Hareket Dergisi*, C.VII., S.23, Mart 1981, s.18

²⁷⁷ Mikail Bayram, “Baba İshak Hareketinin Gerçek Sebebi Ve Ahi Evren İle İlgisi”, *Diyanet Dergisi*, C.18, S.2, Ankara 1989, s.70.; Claud Cahen, “Baba İshak, Baba İlyas, Hacı Bektaş ve Diğerleri”, (çeviren: İsmet Kayaoğlu), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XVIII, Ankara 1970, s.194.

²⁷⁸ Bayram, “Baba İshak Hareketinin Gerçek Sebebi Ve Ahi Evren İle İlgisi”, s.71.

²⁷⁹ Bayram, “Baba İshak Hareketinin Gerçek Sebebi Ve Ahi Evren İle İlgisi”, s.73.

²⁸⁰ Bayram, “Babailer Hareketi Üzerine”, s.18.

olduğu kadar Selçuklulara karşı duydukları kızgınlık ve mücadeleleri devam etmiştir. Bu durum Türkiye tarihi açısından önemli bir sonuçtur.²⁸¹

²⁸¹ Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, s.9.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HARZEMŞAHLAR DEVLETİ İLE ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ

MÜNASEBETLERİ

I- HARZEMŞAHLAR'IN ANADOLU SELÇUKLU HİZMETİNE ALINMALARI

Yassıçemen savaşından sonra (28 Ramazan 627/ 10 Ağustos 1230) sonra, Harzemşahlar büyük bir yenilgi almışlardı. Celaleddin Harzemşah'ta 628/ 1231'de bir Kürt aşiret reisi tarafından öldürülmüştü.²⁸² Bu sırada Erzincan ve Erzurum bölgeleri Selçuklu hâkimiyetine girmişti.²⁸³ Amid (Diyarbakır) bölgesinde ise Eyyubilerin nüfuzu artmıştı.²⁸⁴ Ayrıca Moğol saldırıları da Anadolu'nun iç kısımlarına kadar artmış, Sivas'a kadar ulaşmıştı.²⁸⁵ Celaleddin'in ölümüyle dağılan Harzem ordusu başsız ve dağınık halde kaldılar. Etrafa dağılan Haremlilerden bir kısmı Bingöl- Tunceli- Diyarbakır taraflarında kalırken²⁸⁶ bir kısmı Anadolu'nun iç kısımlarına ve Suriye'ye dağıldılar.²⁸⁷ Ahlat ve çevresindekiler ise büyük reis kabul ettikleri Hüsameddin Kayır Han²⁸⁸ ve diğer Hanların idaresinde bulunuyordu. Ancak Ahlat dışında bulunan Harzemliler'in kimlerin idaresinde buldukları hakkında kesin bir bilgi yoktur. Bunun yanında Ahlat, Amid (Diyarbakır) ve Meyyafarikin (Silvan) taraflarında bulunan bir kısım Harzemlinin Eyyubi Melik Eşref, Melik Şehabeddin Gazi, Melik Salih Necmeddin Eyyub, Melik Muzaffer Gazi'ye katıldıkları kaydedilmektedir.²⁸⁹ (1246 yılında Hıms'ta imha edilene kadar.)

Moğollar'ın, Anadolu'ya şiddetli akınları ise devam ediyordu. Doğu Anadolu'da Bargiri, Erciş, Ahlat ve Harput bölgeleri yağmalanıyordu.²⁹⁰ Hatta Moğollar bu bölgelere sık sık akınlar yaptıklarından olacak Bitlis'ten Ahlat'a geçtiklerinde yağmalayacak bir şey bulamadıklarından, Bargiri'ye gitmişler ancak burada da yağmalayacak bir şey bulamadıklarından burada bulunan herkesi öldürmüşler sonra Erciş'te de bu sebepten katliamlarına devam etmişlerdir.²⁹¹ Moğolların tahripleri, katliamları o derece olmuş, halkı

²⁸² Nesevi, *Celaleddin Harzemşah*, s.157.

²⁸³ İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'iyeye*, C.I, s.159.

²⁸⁴ Kaya, *Selahaddin Sonrası Dönemde Anadolu'da Eyyubiler*, s.226.

²⁸⁵ İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'iyeye*, C.I, s.165.

²⁸⁶ Hasan Geyikoğlu, "Anadolu'da Kalan Harzemliler (Horzumlular)", *Türk Kültürü*, S.410, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1997, s.371.

²⁸⁷ Kazım Paydaş, "Moğol İstilasından Sonra Urfa ve Harran'a Yerleşen Harzemliler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 150, Haziran 2004, s.2.

²⁸⁸ Hasan Geyikoğlu, "Harzemliler'in Türkiye Selçuklu Devleti Himaye ve Hizmetine Alınmaları", *Türk Kültürü*, S.373, Ankara Üniversitesi Basımevi, Mayıs 1994, s.177.

²⁸⁹ Geyikoğlu, "Harzemliler'in Türkiye Selçuklu Devleti Himaye ve Hizmetine Alınmaları", s.373; Runcıman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, s.214.

²⁹⁰ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.395.

²⁹¹ Faruk Sümer, "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar", *Bellekten*, TTK Yayınları, C.L, S.197, Ankara 1986, s.458.

öyle korkutmuştur ki bu konuda kaynakların verdiği bilgiler çok hayret vericidir. Hikâyelerden birinde bir tek Moğol'un köy halkını öldürürken hiçbir engelle karşılaşmaması, hatta insanların yere yatmalarını emretmesi ve hepsini bıçakla öldürmesi hikâyesi, diğeri on yedi aylının yolda bir Moğol'a rastlamaları, onları bir Moğol'un kollarından birbirine bağlayarak öldüreceği sırada bunlardan birinin Moğol'a karşı koyabileceklerini söylediği halde, onların öldürüleceklerini bile bile “ Ne yapalım o Moğol'dur” deyip karşı koymamaları bunlardan sadece o bir kişinin Moğol'u öldürüp kurtulduğu hikâyesi bize komik ya da abartılı hikâyeler gelse de aslında halkın Moğollardan ne kadar korktuğunun bize kanıtıdır.

Doğu Anadolu'da ki istilalar devam ederken bir Moğol akını da Sivas'a yapıldı.²⁹² Sivas'ta birçok insan esir alındı. Moğollar bu akınla bir keşif yapmıştı aslında, bu durum ise Moğolların artık açıktan Selçuklular için bir tehlike haline gelmesiydi. Alaaddin Keykubad, bu olay üzerine Kemaleddin Kamyar'ı derhal Sivas'a gönderdi. Gittiği vakit Moğollar buradan ayrılmıştı. Kamyar Moğolların arkasından Erzurum'a kadar gitti ancak casuslar Moğolların artık kendi yurtlarına döndüğünü haber verince Moğolların Selçuklu topraklarına tecavüzlerini teşvik etmiş olan Gürcü kraliçesinin memleketine yürümeye karar verildi.²⁹³ Gürcü kraliçesinin aman dilemesi üzerine iki taraf arasında bir antlaşma yapıldı. Bu antlaşmanın bir maddesine göre ise kraliçe kızını Sultanın oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'e vermeyi kabul ediyordu.²⁹⁴

Alaaddin Keykubad Moğolların Anadolu'da gözü olduğunu iyi biliyordu. Bu bakımdan çeşitli tedbirler aldı.* Moğolların Anadolu'ya akınları başladığı vakit onları Anadolu'nun sınırları başında karşılamayı planlıyordu. Bu amaçla da Ahlat, Bitlis ve çevresini Selçuklu ülkesine katmalıydı. Ahlat* fazıl, zahit ve alimlerin yurdu iken bomboş kalmıştı. Nitekim bütün hükümdarların gözü olduğu Ahlat Moğol akınlarından dolayı sahipsiz kalmıştı. Buranın eski hükümdarı Melik Eşref ise Şam'da içki ve eğlenceye dalmıştı.²⁹⁵ Kemaleddin Kamyar Ahlat'a vardığında sevinçle karşılandı. Burada çiftçiler tekrar topraklarına çağrıldı ve yeniden iskân edildi, kaleler tamir edildi, hayvan, tohum ve

²⁹² İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'ie*, C.I, s.165.

²⁹³ Claud Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Çeviren: Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002, s.Faruk Sümer, “ Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar”, Belleten, TTK Yayınları, C.L, S.197, Ankara 198683.

²⁹⁴ İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'ie*, C.I, ss.166–167.

* bkz. I. bölüme bakınız.

²⁹⁵ İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'ie*, C.I, 169; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.397; Sümer, “ Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar”, s.458.

mal dağıtıldı, Adilceviz'da kireç fırınları yakılarak bütün kalelere kireç nakledildi ve yeniden inşa edildi.²⁹⁶

Ahlat şehrinde yeniden imar faaliyetleri devam ederken, Kemaleddin Harzem askerlerinin bu bölgede başı boş olduğunu gördü. Sultan bu duruma çok sevindi.²⁹⁷

Bu sırada Harzem askerleri Kayır-han önderliğinde Tatvan'da bulunuyor bu bölgede yağma yaparak, ticaret yollarını keserek halka zarar veriyorlardı. Keykubad onların güzellikle, güzel vaatlerle gönüllerinin kazanılıp, hizmete alınmalarını emretti. Bu emir üzerine Kaymaz, Tatvan'a giderek Kır-han ile görüştü. Daha sonra hatunuyla görüşerek başlarına gelenler hakkında onu teselli etti. Kayır-han hazırlattığı yahni ve buhrahani'den oluşan yemekleri yedikten sonra Kaymaz, göğsünden Kuran çıkararak Harzemliler'e karşı bir fenalık düşünmediklerine dair yemin etti. Bunun üzerine Kayır-han, Berke han, Küçlü-han ve Arslan Togu hanlar Sultan'a bağlılığını bildirmek üzere Tatvan'dan ayrılıp Ahlat'a döndü. Burada haber sevinçle karşılandı, ziyafetlerle kutlandı. Ertesi gün Harzem beyleri Selçuklu vezirini ziyaret etti. Bu durumda ziyafetlerle kutlandı. Daha sonra Erzurum'a doğru yola çıktılar. Bu durumda Sultanın hizmetine giren 12.000²⁹⁸ Harzem askeri vardı ancak Erzurum ve Erzincan dolaylarına dağılmış Harzem askerleri de hizmete çağırılmıştı. Aralarında ki ittifak sağlamlaştırıldıktan sonra vezir (sahip) Ziyaeddin Kara- Arslan, Erzurum vilayetinin tamamını Harzem beylerine taksim etti. Ayrıca özürlerini ileterek ileride sultanın onları daha çok memnun edeceği de bildirildi. Namlarına menşurlar yazdırılan beyle çok kıymetli orta aşağı cinsten üç yüz kat elbise verilerek Kırhan'a gönderildi. Ancak Erzurum'a doğru yola çıkmış olan Harzemliler yolda dinlenirken birdenbire Moğol baskınına uğradılar. Selçuklular bunu duyunca arkalarından gittilerse de hiçbir Moğol'la karşılaşmadılar. Ancak Tuğtab'da bir duvar yarığında saklanmış ihtiyar bir kadın buldular. Sonradan Kırhan'ın annesi olduğu anlaşılan bu kadın uykuda oldukları sırada yedi yüz Moğol askerinin baskınına uğradıklarını uyanık olanların kaçarak kurtulduğunu haber verdiğinde Sahip Ziyaeddin dört bin Harzem süvarilerinin yedi yüz Moğol'a yenik düşmesinin utanç verici olduğunu söyledi. Bunun üzerine ihtiyar kadın "Moğol korkusu Harzem askerlerinde öyle bir yer etti ki bir Tatar külahı binlercesi arasına atılsa hepsi dağılır" dedi. Daha sonra dağılan Harzem askerine haber gönderilerek tekrar toparlandı. Bunların gönülleri alınarak Kayseri'ye gönderildiler ve iktalar verildi.

²⁹⁶ İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'iyeye*, C.I, s.169; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.398.

²⁹⁷ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.398.

²⁹⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.399.

Buna göre; Erzincan'ı Kırhan'a, Amasya'yı Berke han'a, Larende'yi Keşlüsemküm (Küşlü- Güçlü) Niğde'yi Yılanburgu'ya tımar olarak ihsan etti.²⁹⁹

Alaaddin Keykubad böylece, Harzemşah askerlerinin bu bölgede ki yağmalarını engelliyor onlardan siyasi ve askeri bakımdan yararlanıyordu ve Selçuklu rakipleriyle işbirliği yapmaları engelleniyordu. Ayrıca bu sayede yerleştirildikleri yerler ekonomik ve sosyal açıdan yeniden canlandırılıyordu.

Türkiye Selçuklularına bağlanmadan evvel Eyyubilerle arasının açılmasına sebep olan bu Kanglı- Kıpçak kabilelerinin teşkil ettiği Harzemliler'in³⁰⁰ bu anlamda ne kadar etkili bir unsur olduğu ortadadır. Nitekim Harzemliler'de göz ardı edilemeyecek unsurları çünkü sayıları oldukça kalabalıktı. Bu bakımdan Harzemli askerlerin sayıları hakkında fikir sahibi olmakta onların etkilerini anlayabilmek açısından bize yardımcı olacaktır.

Alaaddin Keykubad döneminde Selçuklular'ın hizmetine giren Harzemli sayısı 10.000 kişi iken³⁰¹ Ahlat bölgesinde çevreye dağılanların haricinde 12.000 kişi olduğu bildirilmektedir.³⁰² Bunların (daha sonrada değineceğimiz gibi) Selçuklu hizmetinden çıkıp Eyyubilerin hizmetine girdikleri zaman ise sayıları 20.000 kişiydi.³⁰³ Bazı kaynaklar ise Keykubad'ın hizmetine giren bu Harzemliler'in sayısı beş-altı bin atlıdan ibaret olduğunu belirtir.³⁰⁴ İbn Bibi'nin Erzurum baskını sırasında “dört bin Harzemli ile yedi yüz Moğol” hikâyesi de³⁰⁵ Harzemliler'in o dönemde henüz toparlanamadığının bir göstergesidir. Ancak Harzemliler Selçuklular'ın itaatinden çıktıktan sonra, el-Cezire ve Kuzey Suriye'de ki yağmalar sırasında Duduoğlu'nun başında bulunduğu Türkmenler ve Şirazdan Celaleddin'in yeğeni Yağan Takşi önderliğinde ki katılımı daha da güçlenmişlerdir. Suriye, Musul, Acem ve Hint'e kadar çok geniş coğrafyaya yayılan³⁰⁶ kolayca dağılıp kolayca toparlanabilmeleriyle işbirliğine girdikleri hükümdarlara yardım etmişlerdi. Zaten ilerde değineceğimiz gibi Baba İshak'ın da isyanı sırasında onlardan yardım istemesinin sebebi de bunu güçlendirir.

Alaaddin Keykubad, yukarıda da bahsettiğimiz gibi bu güçleri etkili olarak kullanmaya çalışmıştı. Bu Harzemliler'i de memnun ediyor olmalıydı zira arkalarına Selçuklular gibi güçlü bir devlet alan Harzemliler, Alaaddin, için ise mühim bir askeri

²⁹⁹ İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'ie*, C.I, s.173.

³⁰⁰ Muammer Gül, “ Harzemli Türklerin Anadolu ve Yakınoğu'da ki Roller ve Tesirleri”, *Belleten*, CLXX, S257, Nisan 2006, s.97.

³⁰¹ Gül, “ Harzemli Türklerin Anadolu ve Yakınoğu'da ki Roller ve Tesirleri”, s.99.

³⁰² Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.399.

³⁰³ Turan, *Doğu Anadolu ve Türk Devletleri Tarihi*, .200.

³⁰⁴ Faruk Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1970, s.5.

³⁰⁵ İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'ie*, C.I, ss.172-173.

³⁰⁶ Gül, “ Harzemli Türklerin Anadolu ve Yakınoğu'da ki Roller ve Tesirleri”, ss.99-100.

kuvvet niteliğindeydi. Zira 1236'da ki Diyarbakır muhasarasına Harzemlilerler katılmış ve bu bölgede büyük bir tahribat yapmışlardı.³⁰⁷ Zira bu sefer Harzem askerleri için çok önemliydi. Başlarında bizzat Kayırhan'ın bulunduğu Harzem askerleri, kendi Sultanları Celaleddin'e yardım etmediği için ve ölümüne sebep olduğu için bu bölgede bulunan Mardin ve Musul hükümdarlarına kin besliyorlar ve intikamlarını almak istiyorlardı. Bunun için bu bölgede yağmaya ve tahribata giriştiyseler de Amid alınamadı.³⁰⁸

Keykubad Güneydoğu'da tam olarak hâkimiyetini kurabilmek için ve rekabet halinde olduğu Eyyubiler'e karşı büyük bir zafer kazanmak için askerlerini Kayseri yakınlarında (Meşhed Ovasında) topladı. Burada Sivas'ın muhafızı ve Sultan'ın dostu olan Fahreddin Ayaz'ın ölümünden sonra buraya Harzem beyi Kayırhan'ı atadı. Sivas'ın Kıpçak Memlûklularını temin etmek için müsait bir Pazar olması³⁰⁹ Kayırhan'ın özellikle buraya vali olarak gönderilmiş olabileceğini düşündürülebilir. Çünkü Selçuklular'ın merkezi hassa ordusu çoğunlukla Rumlardan oluşuyordu ve bu kuvvetler sayıca çok olmalarına rağmen çok başarılı değillerdi. İşte Keykubad, Kanglı- Kıpçakların Harzemîlerle olan yakın ilişkileri hatta akrabalığının bir sonucu olarak Kayırhan'ı, Kıpçak Memlûklularının Pazar olduğu Sivas'a vali tayin etmiş olabilir.* Bu bize Keykubad'ın onlara güvenini hem de Harzemliler'in devlet içindeki konumlarını kanıtlamak adına önemli bir bilgidir. Ancak Harzemliler'e verilen bu iktalarda, Harzemliler'e ne derece yetki tanındığı bilinmemektedir.³¹⁰ Keykubad ayrıca oğlu İzzeddin Kılıç Arslan 'ı da kendisine veliaht yaptı ve devlet adamlarına veliahda sadık kalacaklarına dair yemin ettirdi. Ancak Alaaddin Keykubad verdiği bu ziyafet sırasın da kuş eti yerken zehirlenerek öldü.³¹¹

Hatırlanacağı gibi Alaaddin önce yerine ortanca oğlu İzzeddin Kılıç Arslan'ı veliaht tayin etti. Bu sırada Gıyaseddin 16 yaşında, İzzeddin ise 8-9 yaşlarındaydı. Bu durum daha sonra saltanat mücadelesine sebep oldu. Gıyaseddin erken davranarak, devlet büyüklerine ulak gönderdi ve kendi tarafına çekti. Nitekim çaşnigir Şemseddin Altunbey, Pervane Kadı Şerefoğlu Taceddin, Lala Cemaleddin Ferruh, Sadettin Köpek* ve Gürcü oğlu

³⁰⁷ Fuad Köprülü, "Harzemşahlar", *İslam Ansiklopedisi*, C.4, Milli Eğitim Bakanlığı yayınları, Ankara 1988, s.290.

³⁰⁸ İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'iyeye*, C.I, s.182; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.404, Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s.87.

³⁰⁹ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.5.

* Kıpçakların Harzemşahlar'la olan ilişkileri için bkz. Aydın Usta, "Moğol İstilas Döneminde Kadar Kıpçaklar ve Harzemşahlar Devleti", *Türkler*, C.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss.97-902.

³¹⁰ Gül, "Harzemli Türklerin Anadolu ve Yakınoğu'da ki Roller ve Tesirleri", s.100.

³¹¹ İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'iyeye*, C.I, s.188.

* Sadettin Köpek, Keykubad'ın katip-tercumanıydı, sonra av törenlerinin düzenleyicisi ve Sultan adına yapılan binaların yöneticisi oldu.(Bu görevi sırasında Keykubad'ın sarayını inşa etti) el-Kamil ile yapılan savaş sırasında askeri komutanlardan biriydi ve Hicri 631 de Harput kendini fethetti.

Zahirüddeve Gıyaseddin'i tahta oturtular.³¹² Ayrıca karşı bir harekete engel olmak, asıl hükümdarlık hakkı kendinde bulunan veliaht İzzeddin'e sadık kalan beylerin muhalefetine engel olmak için de "Meydan Kapısı" (Dervaze-i Meydan) hariç şehrin tüm kapılarını kapattılar.³¹³

Hüsameddin Kaymeri, Gıyaseddin'in tahta geçmesine, emirlerin, merhum Sultanın kararına ve ahdine karşı gelmelerine çok kızdı. Emir Kemaleddin'e ve Harzem beyi Kayırhan'a " Melik İzzeddin Keykubadiye'dedir. Biz merhum sultanla yaptığımız sözleşmece İzzeddin'i tahta çıkaralım, asker bizimledir, veliaht elimizdedir. Biz bu utanacak vaziyete düşmeyelim! Eğer Gıyaseddin tarafını tutanlar bize uymazlarsa onları muhasara altına alır, maksatlarına erme imkânını ortadan kaldırırız"³¹⁴ dedi. Harzem beyi Kayırhan bu konuda Kaymeri ile aynı düşüncededeydi. Kemaleddin Kamyar ise bu teklif karşısında tereddüt etti. Ancak bu sırada şehirden gelen bir haberci, bu düşüncelerini gerçekleştirmek için geç kaldıklarını bildirince onlar Kuran hükmünce bundan vazgeçtiler ve şehre dönerek Gıyaseddin'in saltanatını tebrik ettiler.³¹⁵

Gıyaseddin hükümdar olduktan sonra, babasının ölümünden sonra Kayseri'ye gelen bütün elçileri kabul etti. Oktay Kaan'ın elçisini babasının hazırladığı şekilde Moğolistan'a gönderdi. Eyyubi hükümdarı Melik Kamil'in elçisini de bir antlaşma ile gönderirken Kayseri zindanlarında bulunan Mısır esirlerini, Urfa ve havalisinde tutulan Türk esirleri ile mübadele etti.³¹⁶

Gıyaseddin Keyhüsrev, saltanatı, Sadettin Köpek'in maharetiyle eline geçirmişti, ancak ne kardeşi İzzeddin'in ne de Harzem hanlarının kendisine sadakat etmeyeceğini biliyordu. Sadettin ise Sultanın yanından hiç ayrılmıyor ona icraatlarında rehberlik yapıyordu.³¹⁷ Bu sırada sadettin Köpek'te hile ve entrikalarıyla Sultan'a istediğini yaptırıyordu. İlk olarak Sultan'a Kayırhan'ı kastederek : " O, siz Cihan padişahımızın kulluğundan ayrılacaktır. Eğer bu ülkeden başka bir yere giderse, askerlerimizin sayısı ve gücü hakkında bilgi sahibi olduğu için düşmanları devletimize karşı kıskırtır. Ülkeyi zor duruma sokar, o zaman saltanatta zayıflama görülür, onun tutuklanmasının iyi olacağı görüşündeyim. O tutuklanırsa diğer Harzemliler'in kaçış yolu kapanır. Korkup çekinerek doğru yola girerler ve sizden ayrılmaya kalkmazlar" Diyerek onu tutuklatarak Zamantı (

³¹² İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'iyeye*, C.I, s.188; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.424; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s.89.

³¹³ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.424.

³¹⁴ İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'iyeye*, C.I, s.189.

³¹⁵ İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'iyeye*, C.I, s.189.

³¹⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.425.

³¹⁷ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.427.

Zamandu- Pınarbaşı) kalesine hapsedilmesine neden olmuştur.³¹⁸ Zilkade 634 (Haziran-Temmuz 1237)³¹⁹ Kayırhan burada bir müddet kaldı ise hükümdarın kendileri aleyhine başka tertiplere girişeceğini düşündükleri için hep birlikte, Selçuklu hizmetini terk ederek, Kayseri'den Urfa bölgesine doğru yola çıktılar ve Fırat'ı geçti.³²⁰ Gittikleri yerleri de yağmalayarak ülkeyi sıkıntılı duruma düşürdüler.

Bu arada İbn Vasıl, aslında Berke han'ın da tutuklandığını ancak Kayırhan'ın ölmesinden sonra kurtularak, Harzemliler'in başına geçtiğini belirtmektedir.³²¹

Selçuklulardan ayrılan Harzemliler Masara ve Arapkir yolundan Fırat nehrini geçtiler. Yollarının üzerindeki tüm yerleri yağmalayarak ilerleyen Harzemliler'i Selçuklu hükümeti durdurabilmek için Kemaleddin Kamyar'ı kumandan tayin ederek merkez ordusuyla Harzemliler'in üzerine gönderdi. Kamyar, Malatya'ya vardığında buranın subaşı Seyfüddevle Ertokuş'u Harzemliler üzerine yolladı. O da Harput subaşı Seyfeddin Bayram ile Harzemliler'in önüne çıktı. Harzemliler'in gönderdikleri adamlar Selçuklu kumandanlarına: "Biz avare ve çaresiz bir vaziyette iken bu devletin gölgesinde rahat refah ve saadete eriştik. Merhum Sultan bizi gariplikten kurtarıp yüceltti. O Tanrı'nın rahmetine varınca bizim başımız ve kumandanımız olan Kayırhan günahsız ve sebepsiz yere zindana atıldı ve bizde can korkusu ile bu hanedanın hizmetini terk edip, rızkımızı bulmak için yola çıktık." dediler. Kumandanların gururu ve Harzemîlerin de barışmaya niyetleri olmaması sonucu aralarında çarpışma başladı. Şemseddin Bayram öldürüldü, Seyfüddevle Ertokuş ise esir alındı. Harzemliler çok sayıda elde ettikleri at ve ganimetle Şam'a yöneldiler. Harran (Urfa), Rakka, Suruç, bölgelerini istila ettiler ve bu bölgelerde mevzilerini kurdular. Kemaleddin Kamyar ise bu durumu fırsat bilen sadettin Köpek'in entrikalarıyla öldürüldü.³²² Bu olayla Gıyaseddin zamanında memleketin nizamı ve devletin sarsılması ilk defa Harzemîlerle olan bu münasebetle başladı.³²³

Burada üzerinde dikkat çekilmesi gereken yer, (Bibi'nin de naklettiği iki taraf arasında ki konuşmalardan anlaşıldığı gibi), Kayırhan'a karşı gösterilen bu tavrın

³¹⁸ İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'ie*, C.I, s.190; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.427. İbn Vasıl (Müferrici'l- Kurub, neş. Cemaleddin Şeyyal, V, 135.) Han olduğunu yazar. (Mustafa Kılıç, " Celaleddin Harzemşah'tan Sonra Anadolu ve Suriye'de Harzemliler", Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.5, S.2, Sivas 2001, s.2.)

³¹⁹ Münecimbaşı, *Camii'd- Düvel*, s.81.

³²⁰ Münecimbaşı, *Camii'd- Düvel*, s.81, Ali Sevim, Yaşar yücel, Türkiye tarihi, TTK Yayınları, Ankara 1989, s.167

³²¹ Mustafa Kılıç, " Celaleddin Harzemşah'tan Sonra Anadolu ve Suriye'de Harzemliler", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.5, S.2, Sivas 2001, s.2.

³²² İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'ie*, C.I, s.191; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.428; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s.89. Münecimbaşı, *Camii'd- Düvel*, s.82.

³²³ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.428.

Harzemliler'in kendilerine karşı yapılamış bir tavır olarak anlamış olmalarıdır. Toplu olarak hareket etmeleri bunu gösterir. Diğer husus ise Harzemliler'in toplu olarak İç Anadolu'dan Selçuklu sınırları dışında ki Güneydoğu Anadolu'ya yönelmeleri sadece Selçuklu idaresinden kaynaklanmıyordu. Bilindiği gibi Harzemliler'in büyük çoğunluğu “ göçebelik” karakteri ağır basan Kanglı-Kıpçak boylarına dayanıyordu.³²⁴ Cüveyni'nin belirttiği gibi: “ bunlar nereye gitseler orayı harap ederler; halk onları gördüğün zaman kaçacak delik arardı. Onların halka reva gördüğü eziyet ve zulüm Sultanın devletinin temellerini sarsan en önemli etkenlerdendi.”³²⁵ Yani bu durum Harzemliler'in tabiatında vardı. Yaptıkları bir nevi Moğol istilasının bir provasıydı.

Harzemliler'in Selçuklularla bu ilk karşılaşması neticesinde Berke han, Saru Han, Berdi Han, Küçlü Han ve diğer bazı Harzem beyleri Türk feodal usulüne göre (Malikane hükmüne göre)* aldıkları yerleri aralarında taksim etmiştir.³²⁶ Bu durum bize Harzemliler'in İç Anadolu'da ki iktalarında böyle geniş yetkilere sahip olmadığını gösterir. Aslında Kayırhan olayı onlar için bir bahane olmuştu. Bu arada Dudı oğlu adında ki bir Türk beyinin de kendisine bağlı 70.000 kişi ile bu Harzemliler'e katıldığı kaydedilmektedir.³²⁷ Harzemliler'in bu olay neticesinde Suriye'ye doğru hareket ettiklerini belirtmiştik. Ancak Harzemli beylerden Süer ve Deman'ın bu çekilme esnasında Siverek ve Çermik civarına yerleşti. Bugün ise Karahan Türk aşiretine mensup olanlar, Kayahan köyü ve çevresinde ki diğer köylerde yaşamakta olup genellikle ataları Süer'e bağlı olanlar beylerini temsil ederler.³²⁸

A- Selçuklulardan Ayrılan Harzemliler'in, Eyyubilerden el-Cezire Hükümdarı Melik Salih'in Hizmetine Girmeleri

Kayırhan'dan sonra başlarına Berke han'ın geçtiği tahmin edilen Harzemliler³²⁹ Urfa civarına geldikten sonra bir süre burada bağımsız olarak yaşamaya devam ettiler. Bir süre sonra tüm Eyyubi topraklarını elinde bulunduran al-Kamil'in oğlu el-Salih'e karşı,

³²⁴ Bu konu hakkında bakınız, Osman Yorulmaz, “Harzemşah Kanglılar'ı / Kanklılar'ı, Etkileri rolleri ve akıbetleri”, Türk Dünyası Araştırmaları, S.162, 2006.

³²⁵ Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, s.381.

* Arazinin hiçbir devlete tabii olmaması anlamına gelir. (Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, s.33)

³²⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.428; Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, s.33.

³²⁷ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.428; Paydaş, “ Moğol İstilasından Sonra Urfa ve Harran'a Yerleşen Harzemliler”, s.4.

³²⁸ Gülçin Çandaroglu, “ Türkler'in Müslümanlığı Kabullerinden önce Orta Asya'dan Güneydoğu Anadolu'ya yapılan Göçler ve Bunların Yer Adlarına Tesiri”, *Tarihi ve Kültürel Boyutları İçinde GAP Sempozyumu*, Hazırlayan: Abdülkadir Karahan, İstanbul 1988, s.75.

³²⁹ Gül, “ Harzemli Türklerin Anadolu ve Yakınoğu'da ki Roller ve Tesirleri”, s.103.

tüm Eyyubi şeyhzadeleri ittifak kurdular. Gıyaseddin'de bu ittifaka katılanlar arındaydı.³³⁰ Hatta Gıyaseddin daha el-Salih'e ait olan şehirleri almadan, melikleri arasında paylaştırdı. Buna göre, Urfa ve Suruc'u Halep Eyyubi Meliki II. Selahaddin Yusuf'a, Sincar'ı Mardin sahibi Nasıruddin Artukiye'ye, Ane ve Habur'u Melik Mücahid'e ikta olarak verdi. Kendisi de Amid ve Samsat'ı almaya niyetlendi.³³¹ Ne var ki bu ittifak uzun süreli olmadı, es-Salih akıllıca davranarak Harzemliler'den faydalanmayı uygun gördü.³³² Salih bunun karşılığında Diyar-ı Mudar'ı ikta olarak vermişti.³³³ Ancak Harzemliler tabi oldukları es-Salih Necmeddin Eyyub'un babası Mısır Sultanı el-Kamil'in vefat etmesiyle ona isyan ettiler. Bunun üzerine Harzemliler el-Cezire bölgesini yağmalamaya başladılar. Salih, Halep Atabeyi Safiye Hatundan yardım istediye de olumlu bir cevap alamadı.³³⁴

Bu sırada, es-Salih'in Sincar'da mahsur kaldığını öğrenen Musul naibi Bedreddin Lülü, 1238'de Sincar'ı kuşattı. Amacı es-Salih'i yakalatarak Bağdat'a göndermekti. Zor durumda kalan es-Salih, Sincar kadısı Bedreddin Yusuf'u Harzemliler'e gönderdi. Ayrıca, Harran'da ki oğlu Fethedin Ömer'e de mektup yazarak Harzemlilerle anlaşmasını emretti. Sincar, Harran ve Urfa'yı onlara ikta olarak vermeyi kabul ettiler. Böylece, Salih, Bedreddin Lülü'nün muhasarasından kurtarıldı, Lülü Musul'a dönerkende Harzemliler tarafından büyük bir yenilgiye uğratıldı.³³⁵

B- Urfa Civarındaki Harzemliler'in Tekrar Anadolu Selçuklu Hizmetine Bağlanmaları

Alaaddin Keykubad döneminde kurulan o refah dolu memleket, Sadettin Köpek'in faaliyetleri ve Gıyaseddin'in beceriksizliği yüzünden sarsıntı geçirmişti. Bu dönemde Harzemliler de Selçuklu idaresinden ayrılmış, bazen Eyyubi hükümdarlarından biri ile bazen diğeri ile anlaşılıyor ancak daima buldukları bölgede anarşiye ve huzursuzluklara sebep olarak yaşamaya devam ediyorlardı.

II. Gıyaseddin, Sadettin Köpek'in de ortadan kaldırılmasıyla ülkesini tekrar toparlamaya başlamışken Moğol akınları da Doğu bölgeleri tehdit etmeye devam ediyordu. Moğol istilası önünden kaçan Türk boylarının bir kısmı Doğu Anadolu ve Suriye'nin

³³⁰ Paydaş, " Moğol İstilasından Sonra Urfa ve Harran'a Yerleşen Harzemliler", s.4.

³³¹ Kılıç, " Celaleddin Harzemşah'tan Sonra Anadolu ve Suriye'de Harzemliler", s.3.

³³² Gül, " Harzemli Türklerin Anadolu ve Yakındoğu'da ki Roller ve Tesirleri", s.103; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C.III., S.184.

³³³ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s.90.

³³⁴ Ramazan Şeşen, " Eyyubiler", Genel Türk Tarihi, C.III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.712.

³³⁵ Paydaş, " Moğol İstilasından Sonra Urfa ve Harran'a Yerleşen Harzemliler", s.5.

kuzey sınırlarına yığılmıştı.³³⁶ Harzemliler ise ellerine geçirdikleri Harran, Urfa, Suruc, Rakka ve Ra'sulayn(Ceylanpınar) beldelerine adamlarını göndererek buraları rütbelere göre aralarında paylaşmışlardı. Bu sebepten çiftçiler ziraat edemez, ticaret kervanları, Suriye- Anadolu arasındaki kervan yolunu kullanamaz olmuştu.³³⁷ Bu durumdan dolayı Suriye, Diyarbakır, Rabia, Mısır ve El-Cezire melikleri korku içinde bulunmaktaydı. Bu melikler her yıl Harzem beylerine değerli eşyalar göndererek, Harzem beylerinin gönüllerini almaya çalışıyor ve ülkelerini Harzemliler'den korumaya çalışıyorlardı. Ancak yine de ülkelerini onların ani baskınlarından koruyamıyorlardı.³³⁸ Bu duruma bir son vermek isteyen sultan hatırlanacağı gibi önce Kemaleddin Kamyar'ı Urfa ve civarın da ki Harzemliler'e elçi olarak İbn Bibi'nin babası, Meddeddin Tercüman gönderildi. Tercüman, Celaleddin Harzemşah döneminde Harzem büyükleriyle tanınmış bir kişiydi. Amacı ise, bu Harzemliler'in gönüllerini alarak tekrar Anadolu'ya davet etmektir. Meddeddin, Harzem beylerine bu daveti bildirdiğinde, beyler bu teklifi iyi karşıladılar.³³⁹ Sultanın kendilerine gönderdiği Hil'atları giydiler. Başlarını yere koyup itaatlerini bildirdiler. Elçinin atının üzengisini öperek davetten duydukları memnuniyeti belirttiler. Ertesi gün hanların hepsi bir araya gelip, elçiyi yanlarına çağırıp “ biz (Kırhan=Kayırhan) hadisesi dolayısıyla sizden ayrılmış ve yolda bizi geri çevirmek için gelen beylerle naçar bir halde cenge tutuşarak onları bozguna uğratmıştık. Henüz bu uygunsuz hareketlerimizin kaygısını çekerken şimdi hangi yüzle bir daha o dergâha ayak basalım: Biz bu gün zorla ele geçirmiş olduğumuz bu diyarı padişahın memleketlerinden sayalım, bu yerler saltanat menşuru ile bize tımar olarak bağışlansın; o suretle tasarruf edelim, her hangi bir düşmanla savaşa çıkmamıza ferman buyrulursa can ve başımızla fedakârlık gösterelim: Hutbeyi, sikkeyi padişahın namına çevirelim, şüphe yok ki askerlerimizden hiçbir ferdin sultanın memleketine sarkıntılık etmesine de müsaade etmeliyiz” dediler. Harzemliler bu konuda anlaştıktan sonra sikkelerini değiştirdiler. Cuma günü hatip hutbede Sultanın adını okudu.³⁴⁰

³³⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.436.

³³⁷ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C.III., S.184.

³³⁸ Paydaş, “ Moğol İstilasından Sonra Urfa ve Harran'a Yerleşen Harzemliler”, s.5.

³³⁹ İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'ie*, C.I, s.201; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.436.

³⁴⁰ İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'ie*, C.I, s.202. Münecimbaşı, *Camiu'd- Düvel*, s.85.

C- Şam Meliklerinin Sultan Gıyaseddin'den Yardım İstemesi

Harzemliler bir süre sözlerine bağlı kaldıysa da daha sonra yolları yağmalamaya ve kervanları basmaya yeniden başladılar. Harzemliler'in bu faaliyetlerinden olumsuz olarak etkilenen başta Halep³⁴¹ Eyyubi ve Artuklu melikleri Harzemliler'e karşı Selçuklular'dan yardım istemek zorunda kaldılar.³⁴² Bunun üzerine Sultan yardım ve destek kuvveti olarak Malatya, Harput, Elbistan, Maraş gibi memleketlerden toplanan üç bin süvariye Malatya subaşı Emir Zahiraddin Mansur Tercüman komutasında yola çıkardı. Toplanan kuvvetler yedi günde Malatya'dan Harput'a vardı. Halep hükümdarı onları karşıladı.³⁴³ Bu sırada Harzemli Türkler, hükümdarları Celaleddin'in ölümünden beri her tarafı yağma ederek, El-Cezire ve Kuzey Suriye'de dolaşıyorlardı.

Urfa ve Harran arasında ki açık araziye yerleşmişler ve ücretle, talip olanlara hizmet arz ediyorlardı.³⁴⁴ Daha sonra toplanan ordu Birecik'e gönderildi. Ordu oraya vardığında köprü kurulduğundan askerler bu köprüden Fırat'ı geçtiler. Suriye askerlerinin idaresi için görevlendirilmiş olan Humus hâkiminin savaşa hazır olarak beklediği Ceylanpınar'a gittiler. Suriye ordusuyla, Sultanın birliklerinin birleşmesiyle güçlendiğini gören Melik Mansur'a cesaret geldi. Suriyelilerin sağ/sol cenahları Selçuklu askerleriyle daha da güçlendi. Harzemliler ise casuslarının getirdiği haberle savaşa hazırlanmış tetikte bekliyorlardı. Askerler Ceylanpınar'ı geçtikten sonra düz bir alana çadır kurarak su kaynaklarının kontrolünü aldılar. O sırada Harzemliler'den bir grup görüldü. Selçuklu ve Suriye askerleri harekete geçti. Askerler bu ani saldırı karşısında sarsıldığı vakit, Zahiraddin Mansur aniden geri dönerek savaşmaya başladı. Harzemliler bozguna uğrayarak kaçmaya başladı.³⁴⁵ Böylece 6 Nisan 1241'de gerçekleşen bu savaşta Mansur İbrahim komutasında ki müttefikler karşısında, Berke han komutasında ki Harzemliler, Urfa, Siverek, Ceylanpınar, Rakka ve Suruc'u aldılar.³⁴⁶

Takip halinde ki Harzemliler kaçarken yakaladıklarını öldürüp esir aldılar. Yolları üzerinde ki insanları görülmemiş bir işkenceyle katlettiler. Harzemliler'in zulümleri Azaz, Telbaşır'e kadar ilerledi. Halk panikle kaçmaya başladı. Harzemliler bu kaçan halkın

³⁴¹ Halep vilayeti Selçuklu ve Atabegler devrinden beri Türkmenlerin yoğun yaşadığı bir bölgeydi. Şehrin bir kısmı Türklerle meskûn idi. Haçlılara karşı büyük hizmetleri dokunan bu Türkmenlerin bir kısmı vilayet dâhilinde yerleşirken Yaruklu (Yarukiyye) Türkmenleri de Halep'de kendi adlarına büyük bir mahalle kurmuşlardı. (Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.437.)

³⁴² Paydaş, “ Moğol İstilasından Sonra Urfa ve Harran'a Yerleşen Harzemliler”, s.7. Münecimbaşı, *Camii'd- Düvel*, s.85.

³⁴³ İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'ie*, C.I, s.202.

³⁴⁴ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C.III., s.195.

³⁴⁵ İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'ie*, C.I, s.202.

³⁴⁶ Paydaş, “ Moğol İstilasından Sonra Urfa ve Harran'a Yerleşen Harzemliler”, s.7; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.437. Münecimbaşı, *Camii'd- Düvel*, s.85.

mallarını yağmaladıkları gibi aman dileyenleri de katlettiler. Hatta aman dileyen ve Allah'a asi olduklarını haykıran kadın ve çocukları dahi öldürdüler. Mescide sığınan kadınlara, mescitte olmalarına rağmen zulüm ve tecavüzde bulundular. İbn'ül Adim, Harzemliler'in zulmunu şöyle anlatıyor: “ o sırada annesinden süt emen bir çocuğu alarak yere çarpan bir Harzemli, kadını yanına alarak çekip gitti.”³⁴⁷

İbn Vasıl ise Harzemliler Müslümanların canlarına ve haremlerine Karmati* hariç kâfirlerin yapamayacağı kötülükleri yaptılar³⁴⁸ diyerek Harzemliler'in Anadolu, Suriye ve Filistin bölgelerinde yaptıkları tahribatın boyutlarını bize göstermektedir.

Hıms sahibi Mansur İbrahim b. Esedüddin, Harzemliler'in Halep bölgesinde yaptığı zulmü duyunca Haçlılar'a saldırma planını erteleyerek hazırladığı kuvvetle Halep'e gitti. Burada Dımaşk sahibi Melik Salih İsmail'i de yanına alarak Harzemliler üzerine saldırıya geçti. Harzemliler ise yolları üzerinde ki en-Nukra , Darud'a , Da'ce, Kefertab, Şeyser, Hama, Rusafe bölgelerinde büyük yağma ve tahribat yaparak ilerken Büveyl'de Mansur'un ordusuyla karşılaştılar ve yenilgiye uğrayarak Harran'a çekildiler. Harran'da zulümlere devam eden Harzem ordusu, Berke han idaresinde, Harran kalesine bir idareci atayarak şehri terk etti.³⁴⁹ Harzemliler bu yenilgiler üzerine Bağdat civarına gittiler. Halife El-Mustasır Billah bu Harzemliler'e İzzet ve ikramda bulundu. Harzemliler'in bu yenilgisiyle Suriye ve Selçuklu ordusunun eline birçok ganimet geçti.³⁵⁰

Vaktiyle Celaleddin Harzemşah'ın kâtipliğini yapan Şehabeddin Zenderi* ise o sırada Berke han'ın veziri idi. Harran kalesinin naibiydi. Efendisinin yenilgisini öğrenince Selçuklu hizmetine girmek istedi. Bunun üzerine Cemaleddin Habş-i Hamedaniye emirlik iktalar, kıymetli hediyeler vaat ederek onlarla mektuplaşmaya başladı.³⁵¹ Bunlar, Melik Mansur'un düzenlediği Melik Nasır'ın menşur'unu alınca, gizlice Halep Hükümdarı Melik Nasır'ın sancağı kaleye götürerek kaleye bağladılar. Sonra Selçuklu emirleri bir toplantı da

³⁴⁷ Kılıç, “ Celaleddin Harzemşah'tan Sonra Anadolu ve Suriye'de Harzemliler”, s.5.

*Karmatilik 890 yılında Hamdan Karmat önderliğinde ortaya çıkan, İsmailiye fırkasının bir kolu olan ve Ehl-Beyt sevgisini istismar ederek siyasi nüfuz kazanarak Sünni akıdeyi ortadan kaldırmayı amaçlayan, ortak mal paylaşımı, dünya nimetlerinden her şeyi mübah sayma gibi görüşleri taşıyan, Bahreyn, Kufe, Suriye bölgesinde odaklanan bir Mezheptir. Abbasi halifesi Muktafi dönemine kadar Karmatiler, Müslümanlara yaptıkları katliamlarla hatırlanmışlardır. Geniş bilgi için bakınız: Faik Bulut, İslam Komüncüleri(Karmatiler), Doruk Yayınları, Ankara 1997.

³⁴⁸ Gül, “ Harzemli Türklerin Anadolu ve Yakındoğu'da ki Roller ve Tesirleri”, s.102.

³⁴⁹ Kılıç, “ Celaleddin Harzemşah'tan Sonra Anadolu ve Suriye'de Harzemliler”, s.6.

³⁵⁰ İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'ie*, C.I. , s.203; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.437; Gül, “ Harzemli Türklerin Anadolu ve Yakındoğu'da ki Roller ve Tesirleri”, s.104; Paydaş, “ Moğol İstilasından Sonra Urfa ve Harran'a Yerleşen Harzemliler”, s.7.

*İbn İbn Bibi Neseviyi Şehabeddin Zenderi olarak kaydetmektedir.

³⁵¹ İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'ie*, C.I. , s.203; Paydaş, “ Moğol İstilasından Sonra Urfa ve Harran'a Yerleşen Harzemliler”, s.7.

Suriye emirlerinin hile ile Urfa'yı ellerine geçirmelerini hoş karşılamadılar.³⁵² Buna karşılık Amid'i almaya karar verdiler. Bunun üzerine Zaireddin Mansur muhasaraya giderken Sultan'a bir "ulak" gönderdi ve Harzemliler'in mağlubiyetlerini bildirerek Amid'in alınabilmesi için yardım istedi. Sultan bu haberi alınca kuvvet gönderdi.³⁵³ Amid kısa süre sonra alındı.³⁵⁴ Selçuklular da bu sırada Siverek'i aldılar.³⁵⁵

D- Urfa ve Harran'ın Halep Eyyubilerinden Alınması ve Mecdel Savaşı

Halep ordusunun Harzemlilerle uğraştıkları sırada, Moğollar Anadolu topraklarına saldırılarına başlamışlardı. Aslında Müslümanlar birbirleriyle uğraşırken farkına varamasalar da Moğollar hızla ilerliyor ve onları da tehdit eder duruma geliyorlardı. Zira Moğollar, 1240 Haziranın da, Gürcistan'ı Erzurum hudutlarına kadar istila ve yağma ediyorlardı.³⁵⁶ Moğollar'ın bu saldırılarından güvensizlik duyan Mansur İbrahim ve Halep ordusu Re'sülayn'a geri döndü. Harzemliler ise Düneysir'e³⁵⁷ çıkmışlardı. Mansur İbrahim onların peşinden Mecdel'e³⁵⁸ vardı. Bu sırada Artuk Arslan Harzemliler'i kendi tarafına çekmeye uğraşıyordu. Ancak Necmeddin Gazi ve Meyyafeरिकin'de yerleşmiş olan Şehabeddin Gazi mal ve memleket vaadi ile Harzemliler'i kendi tarafına çekmişler ve 20.000 kişilik bir kuvvet kazanmışlardı.³⁵⁹

Harzemliler 27 Safer 640/ 1242 de Mansur İbrahim, Halep ordusu ve Musul sahibi Bedreddin Lülü'nün oğlu Salih İsmail'den oluşan güç karşısında yenilgiye uğradılar.³⁶⁰ Harzemliler burada çok kayıp verdiler. Çok miktarda kadın, çocuk ve ganimet bıraktılar.³⁶¹ Bu sene, Moğollar Erzurum'u işgal etmişlerdi. Ertesi sene yani 1243'te Selçuklular Köseadağ bozgununa uğradılar. Öyle ki akınları Ahlat ve Diyarbakır'a kadar uzadı. Ayrıca Malatya ve Harput'ta da istilanın sarsıntıları görünüyordu.³⁶² Yani Köseadağ ile Baycu Noyan Anadolu topraklarını istilaya açık hale getirmişti. Moğollar bu bozgunun sonra

³⁵² İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'ieye*, C.I, ., s.203; Paydaş, " Moğol İstilasından Sonra Urfa ve Harran'a Yerleşen Harzemliler", s.8.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.437.

³⁵³ İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'ieye*, C.I, s.203

³⁵⁴ İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'ieye*, C.I, s.206; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.439.

³⁵⁵ Paydaş, " Moğol İstilasından Sonra Urfa ve Harran'a Yerleşen Harzemliler", s.8.

³⁵⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.439.

³⁵⁷ Düneysir, Mardin'in 15 km. güneybatısın da ki kasabadır.(M.Sterck, "Düneysir", İslam Ansiklopedisi, C.III, MEB Yayınları, Ankara 1988, s.664.

³⁵⁸ Mecdel, Habur'un güneyinde ticaretiyle ünlü bir beldedir.(Kılıç, " Celaleddin Harzemşah'tan Sonra Anadolu ve Suriye'de Harzemliler", s.9.)

³⁵⁹ Paydaş, " Moğol İstilasından Sonra Urfa ve Harran'a Yerleşen Harzemliler", s.162.

³⁶⁰ Kılıç, " Celaleddin Harzemşah'tan Sonra Anadolu ve Suriye'de Harzemliler", s.9.

³⁶¹ Turan, *Doğu Anadolu ve Türk Devletleri Tarihi*, .200. Paydaş, " Moğol İstilasından Sonra Urfa ve Harran'a Yerleşen Harzemliler", s.8.

³⁶² Turan, *Doğu Anadolu ve Türk Devletleri Tarihi*, s.200

Selçuklular'ı bir süre kendi haline bıraksa da onların önünden kaçan Türkmenler ve Harzemliler, buldukları bölgelerde huzursuzluk vermeye devam ediyorlardı. İstikrarı bir türlü bulamayan ve yabancıları oldukları bölgelerde sürekli savaşmak zorunda kalan Harzemliler'in yardımına 1244 Mayıs ayında es-Salih Necmeddin'in daveti yetiştirdi. Salih Necmeddin, el-Cezire bölgesindeki Harzemliler'i Mısır'a davet ediyordu.³⁶³ Amacı, Harzemliler'in de yardımını alarak Suriye bölgesini kontrolü altına alabilmektir.³⁶⁴ Bunun üzerine Harzemliler beyleri olan Berke-han, Berdi Han, Saruhan ve Küçlük Han'ı bu teklifi kabul ederek emirlerinde ki 10.000 atıyla Fırat'ı geçerek ikiye bölündüler. Bir kısmı Baalbek üzerine bir kısmı Dımaşk'a doğru yollarında ki yerleşim yerlerini tahrip ederek ilerlediler.³⁶⁵ Aslında bu olay Harzemliler'in Yakıdoğu siyasetinde oynadıkları son oyundu.

Salih Necmeddin ve Harzemliler'in oluşturdukları bu yeni ittifak, Dımaşk sahibi Salih İsmail'i, Mansur İbrahim'i ve II. Selahaddin Yusuf'u tedirgin etti. Bunun üzerine Salih İsmail, Salih Necmeddin'e barış teklifinde bulundu. Salih Necmeddin bu teklifi kabul eder gözükmese de Harzemliler'i tahrik etmeye devam ediyordu. Bunu duyan Salih İsmail, Akka haçlılarından yardım istedi. Yardım etmeleri karşılığında da Kudüs, Trabzon ve Askalan'ı onlara vermeyi taahhüt etti. Bu durum, İzzeddin b. Abdüsselam es-Sülemi gibi büyük İslam âlimlerinin tepkisini çekti Ancak 642/ 1244'te Salih Necmeddin'e katılmak için harekete geçen Harzemliler Kudüs'ü Haçlılardan aldılar.³⁶⁶ Kudüs'e hâkim olan Harzemliler, daha sonra çevre beldeleri aralarında paylaştılar. Şehirde ki Franklar'ı katlettikten sonra Kumama Kilisesi (The Holy Sepelchre)'ni tahrip ettiler. Şehirdekilere merhamet göstermeyen Harzemliler Kudüs'teki kralların kemiklerini dahi mezardan çıkarıp, kiliseleri ateşe verdiler ve Harem-i şerif'i Hristiyan sembollerinden temizlediler.³⁶⁷ Bu olay onların, çeşitli dönemlerde oluşan olayları kendi lehlerine çevirerek, bunları yağmacılık için bahane ettiklerini gösteren iyi bir örnektir. Harzemliler Kudüs'ü aldıktan sonra Gazze'ye yöneldiler. Ancak Gazze'de Halepliler, Mansur İbrahim, Salih İsmail ve Haçlılarla karşılaştılar. Ancak bu güçlü ittifak Harzemliler ve Salih Necmeddin karşısında yenildi. Böylece Salih Necmeddin, Gazze ve Kudüs'e hakim oldu. Harzemliler ise bu başarı karşılığında geniş iktidar umdularsa da umduklarını bulamadılar. Bunun üzerine

³⁶³ Paydaş, " Moğol İstilasından Sonra Urfa ve Harran'a Yerleşen Harzemliler", s.162.

³⁶⁴ Gül, " Harzemli Türklerin Anadolu ve Yakıdoğu'da ki Roller ve Tesirleri", s.106.

³⁶⁵ Gül, " Harzemli Türklerin Anadolu ve Yakıdoğu'da ki Roller ve Tesirleri", s.106.

³⁶⁶ Phillip Hitti, *Siyasi Ve Kültürel İslam Tarihi*, C.4, Çeviren: Salih Tuğ, Boğaziçi yayınları, s.1052; Kılıç, " Celaleddin Harzemşah'tan Sonra Anadolu ve Suriye'de Harzemliler", s.11.

³⁶⁷ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C.III., s.196. Gül, " Harzemli Türklerin Anadolu ve Yakıdoğu'da ki Roller ve Tesirleri", s.107.

taraf değiştirerek Salih İsmail kuvvetlerine, sonra da Kerek sahibi Nasır Davud'a katıldılar.³⁶⁸

643/1245'te Dımaşk'ı muhasara eden Harzemliler burada halka büyük eziyetler yaptılar. İbnü'l-Cevzi bu dönemde Dımaşk'ta fiyatların çok yükseldiğini, yiyeceklerin tükendiğini ve insanların ölü eti yemek zorunda kaldığını ifade eder. Bu olaylar üzerine Haleb Naibi Şemseddin Lülü ve Hıms sahibi Mansur Türkmenlerle birleşerek harekete geçti. Bu ittifakta Frank ordusu da bulunuyordu. Bu Hıristiyan ordusu Hattin savaşlarından beri krallığın ortaya çıkardığı en büyük kuvvetti.

Hıms yakınların da 644/1246'da iki taraf karşılaştı ve Harzem ordusu yenildi.³⁶⁹ Berke Han öldürüldü.³⁷⁰ Harzemli esirler bir kölenin elinde kesik bir baş görünce, kendilerini yere atıp üzerlerine toprak serpmişlerdi. Bu olaylardan anlaşıldığı kadarıyla Halepliler onun Berke Han olduğunu anlamışlardı ve onun Halep halkına teşhir ediyorlardı. Bu son yenilgiden sonra Harzemliler dağıldılar. Şam ve Anadolu'ya gidenler olduğu gibi, Moğollara da katılanlar olmuştur.³⁷¹

E- Harzemliler'in 1246 Ve Sonrasında Yakındoğu'da ki Faaliyetleri

Farklı idarelerce yönetilmeye alışmış, talan ve yağmayla yaşamış Harzemliler artık askeri bir güç olmaktan çıkmıştı. 1246 onlar için yeni bir dönemin başlangıcıydı. Harzemliler bu tarihten sonra Abbasilerin ve Moğolların hizmetine girdiler. Moğolların hizmetine giren beylerden birisi de Saltuncuk'tur. Ancak Saltuncuk dışında da beyler bulunmaktadır tabii. Hülagu'nun Bağdat seferi sırasında, Moğol hizmetinde bulunan Saltuncuk, halifenin öncü kuvvetleri kumandanı Kara Sungur'u, kavmiyet birlikleri olduğunu ileri sürerek, İlhanlı hizmetine girmeye davet etmişti.³⁷²

Önce halifeye sığınan ancak daha sonrada Moğol hizmetine giren diğer Harzemli komutan Güçlü Han'dır. Güçlü Han, Ayn Calut öncesinde Eyyubi Meliki Nasır'ın, Mucireddin İbn Ebi Zıkri kumandasında ki ordusunu ve başta Ebi Zıkri olmak üzere

³⁶⁸ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C.III., s.198.

³⁶⁹ Kılıç, "Celaledin Harzemşah'tan Sonra Anadolu ve Suriye'de Harzemliler", s.11; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C.III., s.198.

³⁷⁰ Gül, "Harzemli Türklerin Anadolu ve Yakındoğu'da ki Roller ve Tesirleri", s.108; Yorulmaz, "Harzemşah Kanglıları", s.21; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C.III., s.198. II. İzzeddin Keykavus'un halası, Kıpçak ili hakimi Berke Han'ın karısıydı. Bizans, İzzeddin ve ailesini esir alınca, İzzeddin'in halası, Moğol hanından yardım istemişti. (Münecimbaşı, *Camii'd- Düvel*, s.107.)

³⁷¹ Kılıç, "Celaledin Harzemşah'tan Sonra Anadolu ve Suriye'de Harzemliler", s.11; Yorulmaz, "Harzemşah Kanglıları", s.21

³⁷² Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.27.

Nureddin el-Akta ve İbn Durbas gibi ileri gelen kumandanları yenmesiyle tanınır. Ancak, Moğollar'ın hizmetine geçtikten sonra, Güneydoğu Anadolu bölgesinde öldürülmüştür.³⁷³

Harzemliler'in Moğollardan başka halifenin hizmetine girdiğini kanıtlayan örneklerden birisi de, İlhanlı hükümdarı Hülagu'nun 1258'de Bağdat'ı kuşattığı sırada, Bağdat'ı halifenin hassa ordusunu oluşturan Kıpçak ve Harzemliler ile Yıva Türkmenlerinin savunuyor olmasıdır. Burada ki Harzemliler'in başında yukarıda da adı geçen Kara Sungur bulunmakta idi.³⁷⁴

Suriye ve Filistinde ki Harzemliler'in bir kısmı ise Eyyubi ve Mısır Memlûklularının hizmetine girmişlerdi. Hatta onlardan ayrı bir Memlûk sınıfı oluşturulmuştu.³⁷⁵

Hüsameddin Berke han, Melik İhtiyar, Melik Seyfeddin Sadık, Nasıreddin Güçlü Han, Atlas Han ve Nasıreddin Kaymeri gibi komutanlar ise önce Harzem ordusunda gören alırken, sonrasında Mısır'a sığınmışlardı.³⁷⁶ Ancak Eyyubiler, Harzemliler'in tarihten beri yakından tanıdık oldukları yağmacı ve göçebe karakterlerini bildikleri için Mısır ve eyalet merkezi ile önemli şehirlere değil de, şehir dışında kalan ıssız bölgelere yerleştirilmesini uygun görmüşlerdi. Mısır Memlûkluları de bu sebepten Harzemli ve Moğollara mensup olan toplulukları ıssız bölgelere yerleştirmişlerdi.³⁷⁷ Eyyubi Sultanı el-Melik es-Salih (1205–1249), Mısır 'da al- Bahriye olarak adlandırılan ayrı bir Memlûk grubu oluşturmuştur ki bunlar 1260 Ayn- Calut savaşında görev almışlardır.³⁷⁸

Memlûk sultanı Kutuz'da (1259–1260) kendisini Harzemşahlar hanedanından sayardı. Annesinin Celaleddin Harzemşah'ın kız kardeşi, babasının ise Celaleddin Harzemşah'ın amcasının oğlu olduğunu kabul eder.³⁷⁹ Ayrıca Kudüs'te Harem-i Şerif (Kudüs ve el- Halil) nazırlarından el-Harzemî nispetini taşıyan kimselere de rastlanmaktadır.³⁸⁰ Harzemliler'in Melûk devleti içinde ki en önemli rolü Harzemli liderlerden Berke Han bin Devlet Han el- Harzemî el- Yemliki'nin Sultan Baybars ile kurduğu akrabalıktır. Baybars, Berke Han'ın kızı ile evlenmiş ve ondan olan oğlu Melik

³⁷³ Gül, "Harzemli Türklerin Anadolu ve Yakınoğu'da ki Roller ve Tesirleri", s.108.

³⁷⁴ Gül, "Harzemli Türklerin Anadolu ve Yakınoğu'da ki Roller ve Tesirleri", s.108.

³⁷⁵ Şehabeddin Tekindağ, " Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul 1971, s.5.

³⁷⁶ Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi Kuruluş Devri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1994, s.86; Şehabeddin Tekindağ, "Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. No:887*, İstanbul 1961, ss.98-105; Tekindağ, " Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış", s.5.

³⁷⁷ Gül, "Harzemli Türklerin Anadolu ve Yakınoğu'da ki Roller ve Tesirleri", s.109.

³⁷⁸ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C.III., s.184.

³⁷⁹ İsmail Yiğit, "Kutuz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.26, S.500. Hitti, *Siyasi Ve Kültürel İslam Tarihi*, C.4, s.1091; Zeki Velidi Toğan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981, s.179.

³⁸⁰ Gül, "Harzemli Türklerin Anadolu ve Yakınoğu'da ki Roller ve Tesirleri", s.109.

Said Muhammed Baraka (Berke) Han'ı ölmeden önce sultan ilan etmiştir.³⁸¹ Celeleddin Harzemşah'ın meşhur münşisi Muhammed Nesevi (İbn Bibi'nin verdiği isimle: şİhbeddin al-Din Zaydari) Berke Han'ın veziri idi.³⁸²

Harzemli komutan Berke Han'ın ayrıca Bedreddin Muhammed Bey ve Hüsameddin Kara Bey adlı iki oğluna vardı. Hanedan denemeleri memluk mantığı karşısında başarılı olamamıştır. Berke Han 1279'da annesiyle birlikte Şam'a gitmiş. Kısa bir süre sonra burada bir isyan çıkmış isyanı bastıramayınca tahttan indirilerek Memluk hükümdar ve yakınlarının sürgün edildiği Kerak kalesine gönderilmiştir.³⁸³

Hüsameddin Berke Han ve Baybars'ın oğlu Melik Said Muhammed Berke Han'ın dayıları olan Bedreddin Muhammed ve Hüsameddin Kara Beylerin Memluk devleti içinde konularının iyi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Sultan Baybars, Haçlılardan alınan bölgeleri emirlerine dağıtırken Dayr al-Gülsüm Köyünü Bedreddin Muhammed bey'e mülk olarak vermişti. Kudüs'te, mescidi ve türbesi ile “ Bedreddin b, Barka Han Vakfı”nın bulunması, onların Memluk devleti içinde ki konularını gösterir.³⁸⁴ Bu durum, Harzemliler'in Memluk Devleti içinde sosyal ve ekonomik yönden iyi durumda olduklarını gösterir. Harzemliler Memluktular'ın dışında Musul emiri ile de akrabalık kurmuşlardır. Zira Celeleddin'in Terken adında ki bir kızı Moğollara esir düştü. Curmagun kızını Kağan'a gönderdi. Kız, Kağan'ın emriyle sarayda yetiştirildi. Daha sonra Hülagu batı seferine giderken, kendisine layık biriyle evlendirilmesi için ona verildi. Hülagu'da onu değerli çeyizlerle 655/ 1257–8 yılında, Moğol devletine yaptığı değerli hizmetlerinden dolayı Musul yöneticisinin oğlu Melik Salih'e şeriat hükümlerine göre nikâhlandı.³⁸⁵ Ancak gerek Harzemli emir ve ileri gelenlerin gerekse Harzemli Türk topluluklarının en fazla iz bıraktıkları yer Anadolu olmuştur.

Kayır-Han olayından sonra Harzemliler'in önemli bir kısmı Anadolu'da kalmıştır.³⁸⁶ Suriye ve Filistin de ki Harzemliler ise Anadolu'da Moğol tehlikesinin artması ve bu arada da Selçuklu Sultanları arasında mücadeleler yaşanması üzerine Anadolu'ya

³⁸¹ Fuad Köprülü, “ Baybars I”, *İslam Ansiklopedisi*, C.2, MEB, Ankara, 1988, ss.357-363; K.Yaşar Koprıman, “Baybars I”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul 1992, s.221; Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, s.153.

³⁸² Köprülü, “Harzemşahlar”, s.291.

³⁸³ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s.154.; Mısır Memluktularında Kudüs ve Kerek'in sürgün yeri olarak kullanılması hakkında bkz. M.Gül, “ Mısır Memluktularında Bir Sürgün Sistemi Olan Battallık Ve Kudüs”, *Bellekten*, C.LXVI, S.246, s.366; Yaşar Koprıman, “Memluktular”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.6, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, s.468.

³⁸⁴ Gül, “ Harzemli Türklerin Anadolu ve Yakınoğu'da ki Roller ve Tesirleri”, s.111.

³⁸⁵ Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, C. II, s.164.

³⁸⁶ Faruk Sümer, “Azerbaycan'ın Türkleşmesi Tarihine Umumi Bir Bakış”, *Bellekten*, C.XXI, S. 83–84, TTK Ankara 1957, s.435.

geri dönmüşlerdir.³⁸⁷ Anadolu Selçuklu hizmetine giren bir diğer önemli isim ise Celaleddin Harzemşah'ın baş kadılığını yapmış vezir Taceddin Mutez İbn Muhyiddin Tahir'dir.³⁸⁸ Bu zat, Celaleddin döneminde Keykubad'a elçi olarak gönderilmiş ve o dönemde ülkenin baş kadılığını yapmış vezir sıfatı bulunan birisiydi. İbn Bibi bu kişiyi Mucireddin Tahir b.Ömer el-Harzemî olarak tanır.³⁸⁹ Bu kişi Moğollar adına borçların tashih amacı ile kararlaştırılan miktarın ödeneceğine dair güvence olarak Kastamonu, Develihisar ve Aksaray'ı ikta olarak almıştır. 1277 yılında ölünce oğlu Mucireddin Muhammed b. El-Mutez, 697 (1280–1281) yılında Abaka'dan aldığı hilat ve yarlıg hükmü ile babasının makamına oturmuştur.³⁹⁰ Daha sonra saltanat naipliği ve Rum emirliğini alması ve ülkenin sahip Kazvini ve Emir Mucireddin arasında bölünmesi (1289–91) bu baba oğlun Anadolu siyasetinde ki önemlerini göstermektedir.³⁹¹

Bu dönemde adı geçen bir diğer Harzemli emir, Emir Hüsameddin Bicar'dır.³⁹² Kıdemli emirlerden Bicar, Celaleddin Harzemşah ile birlikte I. Alaaddin Keykubad'a karşı savaşmak üzere Anadolu'ya gelmiş ancak Harzem ordusunun yenilgisinden sonra burada kalmış, Diyarbakır çevresinin komutanı Bicar Bahadır'ın babasıdır.³⁹³ Hüsameddin Bicar, Harput bölgesine sahip iken oğlu Bicar Bahadır Diyarbakır bölgesine sahip idi. Bu Harzemli emirlerin yanında Sadreddin Kutluşir, Zeyneddin Ali Bahadır, Cemaleddin Horasani gibi emirler bulunuyordu. Bunlar Türkiye Selçukluları arasında ki mücadelelerde özellikle II. İzzeddin Keykavus ve IV. Rükneddin Kılıç Arslan arasında ki mücadelelerde önemli rol oynamışlardır.³⁹⁴ Ancak bir süre sonra Bicar Bahadır ve torunları Muineddin ve Muzaffereddin ile birlikte, özellikle Muineddin Pervane'nin teşvikiyle Anadolu'dan ayrılmışlar ve Mısır Sultanına sığınmışlardır. Aynı bu sığınan mültecileri, Bencar (Bicar) el-Rumi, onun oğlu Bahadır, Ahmed b. Bahadır, on iki Rum emiri ve onların evlatları ile bağlıları ile Kurmuş ve Şektay ve onların kabilesinin neferleri olarak verir.³⁹⁵ Bunlar Güneydoğu Anadolu bölgesinde, Celaleddin Harzemşah döneminden beri buldukları için bura halkıyla kaynaşmışlardır. Burada çıkan iç mücadelelerde bunların maiyetinde

³⁸⁷ İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'ie*, C. II, Çeviren: Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s.79.

³⁸⁸ Kerimüddin Mahmud Aksarayı, *Müsameretü'l Ahbar*, Çeviren: Mürsel Öztürk, TTK., Ankara 2000, ss.49–50,78–81; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.551.

³⁸⁹ İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'ie*, C.II, s.156.

³⁹⁰ Aksarayı, *Müsameretü'l Ahbar*, s.108; İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'ie II*, ss.156–157.

³⁹¹ Gül, “Harzemli Türklerin Anadolu ve Yakındoğu'da ki Roller ve Tesirleri”, s.112.

³⁹² Bu isim kaynaklarda, Bicar, Baycar, Bencar, Beycar gibi farklı yazılışlarla geçer.

³⁹³ Aksarayı, *Müsameretü'l Ahbar*, s.77; Gül, “Harzemli Türklerin Anadolu ve Yakındoğu'da ki Roller ve Tesirleri”, s.112.

³⁹⁴ İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'ie*, C.II, ss.120,139–140,141.

³⁹⁵ Gül, “Harzemli Türklerin Anadolu ve Yakındoğu'da ki Roller ve Tesirleri”, s.113.

Kıpçak, Harzem, Kürt ve Arap unsurların bulunuyor olması ve Bicar Bahadır'ın Diyarbakır'da Kürt beyi olarak anılması³⁹⁶ bu durum ile alakalı olmalıdır. Yine H.710 (1310–1311) yılı olayları arasında Mısır Memluk Devletinde ki saltanat mücadelesinde Bicar adlı bir beyden bahsedilmektedir.³⁹⁷ Bu durum, Memlük saltanat mücadelelerinde Harzemli unsurların faaliyetlerinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Moğol ve Harzemli unsurların Memlüklülere iltica etmesin de, Altınorda hükümdarı Berke Han'ın kendi kabilesinden Moğollar'ın Memlüklülere katılmasını istemesi ve Harzemlileri Kahire'de karşılayan Baybars'ın oğlu el-Melik es-Salih'in anne tarafından Harzemli olması³⁹⁸ önemli bir sebeptir.³⁹⁹

Celaledin Harzemşah ile Anadolu'ya gelen bir diğer emir ise Orhan'dır. Celaledin'in dayısının oğlu olan Orhan⁴⁰⁰ Celaledin'in Hindistan'da ki mücadelelerinin de de yanında bulunmuştu. Orhan, Celaledin'in kardeşi Gıyaseddin'in yanındayken taraf değiştirerek Celaledin'e katılmıştı. Celaledin Orhan'ın kendisine katılmasıyla onu Gürcistan'a sefere gönderdi. Orhan bu seferden başarıyla döndükten sonra onu Gence'de görüyoruz. Orhan bu seferinde de Gence'yi ve Erran eyaletinin kalan yerlerini de Harzem topraklarına katmıştı.⁴⁰¹ Genceli Kiragos Orhan'ın Harzemliler'in ileri gelenlerinden olduğunu aynı zamanda Sultanın annesi ile evli olduğundan da bahseder.⁴⁰² Ancak Orhan, İsamililerle giriştiği mücadele de öldürülür (1227).⁴⁰³

İbn Esir ise İsmaililer'in, Celaledin Harzemşah'ın Gence'ye tayin etmiş olduğu bir emirini öldürdü diyerek, Orhan'ın adını vermez. Bunun üzerine Celaledin, İsamilileri cezalandırmak için Alamut'u istila ederek yağmalamıştır.⁴⁰⁴ Cüveyni ise Orhan'dan bahsederken onun, Diyarbakır önünde aniden Moğol baskını olduğu sırada, uyuyan Sultan Celaledin'i uyandırarak Moğol ordusundan kurtarışından bahseder.⁴⁰⁵ Nesevi'nin bildirdiğine göre Orhan, Sultan'dan ayrıldıktan sonra Erbil'e vardı. Sonra İsfahan'ı işgal etti. Orada Moğollar gelene kadar bulundu ve sonra 639 (12 Temmuz 1241–1 Temmuz

³⁹⁶ Aksarayı, *Müsameretü'l Ahbar*, s.77; İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'ıye*, C.II, ss.139–140,141. Bicar Bahadır Celaledin Harzemşah ile birlikte Sultan Alaaddin ile savaşmak için Rum'a gelmiş, Harzem ordusunun yenilgisinden sonra Rum'da kalmış, devletin büyüğü ve Kürt beyidir.(Aksarayı, s77.)

³⁹⁷ Gül, “Harzemli Türklerin Anadolu ve Yakındoğu'da ki Roller ve Tesirleri”, s.113.

³⁹⁸ Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, C.II, s.164.

³⁹⁹ Gül, “Harzemli Türklerin Anadolu ve Yakındoğu'da ki Roller ve Tesirleri”, s.113.

⁴⁰⁰ Nesevi, *Celaledin Harzemşah*, s.82.

⁴⁰¹ Nesevi, *Celaledin Harzemşah*, ss.70, 73, 82.

⁴⁰² Gül, “Harzemli Türklerin Anadolu ve Yakındoğu'da ki Roller ve Tesirleri”, s.114.

⁴⁰³ Nesevi, *Celaledin Harzemşah*, s.82.

⁴⁰⁴ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't Tarih*, s.432.

⁴⁰⁵ Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, C.II, s.154; Nesevi, *Celaledin Harzemşah*, s.156.

1241)' ye kadar Faris'te kapalı kaldı.⁴⁰⁶ Nesevi'nin Orhan hakkında verdiği bu bilgiyle, İbn Esir'in verdiği bilgi burada çelişmektedir. Bu sebepten, Esir'in isim vermediği kişinin bir başkası olma ihtimali oluşmaktadır.

Celaledin ile Anadolu'ya gelen bir diğer emir ise Buku Han'dır. Celaledin Harzemşah, Diyarbakır'a hareket ettiği sırada Buku Han'ı, Azerbaycan'a Moğolların haberini almak için göndermişti. Hatta Buku Han'da Moğolların oralara uğramadığını haber aldığı da işin aslını araştırmadan alelacele Sultan'a Moğolların uzaklarda olduğunu müjdesini vermişti.⁴⁰⁷

Cüveyni'nin eserinde Tökiş zamanında Kayır Buku Han ismine, Kutbeddin Muhammed döneminde de Kadir Buku Han ismine rastlıyoruz. Burada Tökiş, Kadir Buku ile yeğeni Alp Direk'in⁴⁰⁸ arasının açılmasından faydalanarak Alp Direk'in çağrısıyla Buku'ya saldırmış ancak başarılı olamamıştı (Şubat-Mart 1198). Esir alınan Buku'yu daha sonra Sultan'ın "Kılıç kılıçla kurtulur" sözüne uyarak onu esaretten kurtarmış hatta onu kendine emir yapmıştı.⁴⁰⁹ Burada önemli olan husus, Celaledin'in Anadolu ve Azerbaycan'daki faaliyetlerinde ve Celaledin'in ölümüne kadar yanında bulunan Kayır Han ile yukarıda bahsettiğimiz Kayır Buku Han'ın aynı kişi olma ihtimalidir. Celaledin'in ölümünden sonra Kayır Buku Han ismine rastlanmazken daha sonra Kayır Han ismi Anadolu'daki Harzemlilerin önde gelen bir komutanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Harzemli emirler içinde ön plana çıkması Tökiş döneminden beri Harzemşah Devleti içerisindeki konumundan kaynaklanmaktadır. Bu da Kayır Buku Han ile Kayır Han'ın aynı kişi olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir.⁴¹⁰

F- Anadolu'daki Harzem İzleri

Celaledin'in ölmesinden sonra Harzemliler Kayır Han'ın idaresinde Alaaddin Keykubad'ın davetiyle, Türkiye Selçukluları hizmetine girmişlerdi. Bunun karşılığında da kendilerine Erzincan, Amasya, Larende, Niğde gibi Anadolu'nun çeşitli yerlerinde iktalar verilmişti. Ancak Alaaddin Keykubad'ın ani ölümüyle yerine oğlu II. Gıyaseddin geçmiş o da veziri Sadettin Köpek'in kışkırtmalarıyla Kayır Han'ı tutuklatıp öldürmüştü. Liderlerinin tutuklanıp öldürülmesi üzerine Urfa, Harran, Rakka, Suruç, Ra'sulayn ve civarına göçen Harzemliler el-Cezire hâkimi el-Melik el-Salih'e tabi olmuşlar ve beyleri

⁴⁰⁶ Nesevi, *Celaledin Harzemşah*, s.156.

⁴⁰⁷ Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, C.II, s.152.

⁴⁰⁸ Direk kelimesi eski Türkçe'de vezir anlamına gelir. Bakınız Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, C.II, s.31.

⁴⁰⁹ Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, C.II, ss.31-32.

⁴¹⁰ Gül, "Harzemli Türklerin Anadolu ve Yakınoğu'da ki Roller ve Tesirleri", s.115.

Muhammed Berke Han idaresinde el-Cezire ve Suriye siyasetinde önemli rol oynamışlardır. Ancak, Hıms'ta yapılan bir savaşta yenilmeleri ve liderlerinin de öldürülmesiyle askeri bir güç olmaktan çıkan Harzemliler dağılmışlar. Kimisi Moğollara katılırken, kimisi Şam'a, kimisi Anadolu'ya dönmüştü. Bunun yanında emirlerinin peşinde Anadolu'yu terk edip Suriye'ye göç etmeyen ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kalarak yaşamını devam ettiren Harzemliler de mevcuttu. Bunların zamanla sürüleriyle yaylak ve kışlak hayatı yaşayıp o bölgelerde köyler kurdukları tespit edilmiştir.⁴¹¹ Bunlar bazı bölgelerde köylerini "Hurzumlu veya Horzumlu" adıyla kurmuşlardır.⁴¹² Biz Anadolu'da kalan Harzemlilerin varlığını II. Gıyaseddin Keyhüsrev'den sonraki Sultanlar zamanında toplanan kuvvetler içinde görüyoruz.⁴¹³ Bu da bize Harzemliler'in hepsinin Anadolu'dan ayrılmayıp bir kısmının iktalarında kaldıklarının önemli bir kanıtıdır. Ayrıca Anadolu'da kalan Harzemlilerin mensup oldukları Kanglı/Kanklı, Kıpçakları'nın⁴¹⁴ kavim oymak ve aşiret adlarıyla Anadolu'nun çeşitli yerlerinde zamanla çoğalarak aşiret, oymak ve cemaat halinde yaşadıkları anlaşılıyor.

Cengiz istilası üzerine Anadolu'ya Harzemliler namı altında gelen Türkmenler'in bakayası da, mesela Afyon civarındakiler, Yörük diye anılmaktadır.⁴¹⁵ Anadolu'da görülen Teke ve Er-Sarı oymakları, Horasan'da yaşayan Kara-Bayatlar ve Kara-Evli (Kara-Bölük) olarak adlandırılan oymaklar Harzem Türkmenlerindedir. Teke ve Er-Sarı oymakları; Merv bölgesinde 24 obaya ayrılır. Horasan'da yaşayan Kara-Bayatlar: Öz Bayatlar (Ak-Bayatlar), Kara Bayatlar (Horasan Bayatları), Şam- Bayatı (Kaçan Boyu Bayatları) olmak üzere üç kola ayrılır. Oğuzlar'ın Bozoklar kolundan olan Kara-Evli (Kara-Bölük) oymağının adına izafeten Anadolu'da 10 Kara-Evli köyü vardır. Toros dağlarında ki Yörükler arasında da Kara Evli adında birçok oymak bulunur. Harzemşahlar devletinin etnik yapısı içinde yer alan Eymür boyu; Oğuzlar'ın Üç-ok Kolunun Dağ-Han oğullarındandır.⁴¹⁶

⁴¹¹ Geyikoğlu, "Anadolu'da Kalan Harzemliler (Horzumlular)", s.374.

⁴¹² Yorulmaz, "Harzemşah Kanglıları", ss.21-22.

⁴¹³ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.447.

⁴¹⁴ Bakınız Sümer, *Oğuzlar*, s.58; Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, C.III, ??Yayınevi, Ankara 1990, ss.163-165; L.Ronsenyi, *Tarihte Türklük*, 2. Baskı, ??Yayınevi, Ankara 1988, s.136; Akdes Nimet Kurat, "Kıpçak", *İslam Ansiklopedisi*, C.6, MEB Yayınları, Ankara 1988, ss.713-716; Kurat, *IV-XVIII Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Yayınları, S.82, TTK Basımevi, Ankara 1972, ss.69-102; Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, ss.159, 199-200; Sümer, "Kimek", *İslam Ansiklopedisi*, C.6, Ankara 1988, ss.809-810.

⁴¹⁵ Yusuf Ziya Yörükkan, *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s.411.

⁴¹⁶ Seferoğlu Ş.K., - Müderrisoğlu A., *Türk Devletleri Tarihi*, s.108.

Anadolu'daki Harzemlilerin varlığı onların bugüne kadar gelen izleri ve hatıralarıyla sahiptir. Bu hatıralardan ilki Celaleddin'in Anadolu'daki akıbeti hakkında bize kadar ulaşan farklı haberlerdir. Her ne kadar kaynaklar bize onun Diyarbakır bölgesinde öldürüldüğünü ve Meyyafarikin'e defnedildiğini bildirse de Tunceli'nin Hozat ilçesinde "Docik Baba" olarak bilinen Tacik Baba ziyaretgâhının Celaleddin Harzemşah'a ait olabilme ihtimali de vardır. Nitekim onun Meyyafarikin, Hazro, Palu istikametinde Murat Suyu'nu geçip Dersim'e sığınması uzak bir ihtimal değildir.⁴¹⁷ Nitekim Celaleddin Harzemşah ile buralara gelen Harzemliler'in ve diğer Türkmen boylarının Silvan'ın kuzeyine gelmeleri ve burada Kürt eşkiyalar tarafından öldürülmesinden sonra onların eskilerin Derksen dedikleri Dersim (Tunceli) dağlarına sığınmış olmaları tarihi bir gerçektir.⁴¹⁸ Yine Nazmi Sevgen'e göre aslında Türkmen olan Zazaların, Tacik baba dağında ki sembolik mezarı ziyaretleri ve 1937'de Tunceli araştırmalarında yaşlı Zazaların kendilerini " Biz Horasan'dan gelmiş Türkük..." diye tanıtmaları onların bu bölgeye gelen Harzemliler ile kaynaşarak benliklerini unutmalarından kaynaklanmaktadır ⁴¹⁹ ki bu da bize Harzemliler'in Dersim'de ki izlerini görmemiz açısından önemli bir bilgidir. Yine Dersim bölgesinde ki aşiretlerin ve özellikle Şiiler'in Celaleddin'e mensup oldukları iddiaları⁴²⁰ ve Tunceli bölgesinde ki aşiret isimlerinde Kafkasya'dan gelen Harzemli toplulukların izlerinin varlığı da⁴²¹ dikkat çekmektedir. Ayrıca, Erzincan- Dersim ve Bingöl- Kığı- Muş- Varto hattında yaşayan halk kedilerinin Hormek kabilesinden olduklarını söyleyerek, kendilerini Harzemli Türklerden kabul etmektedirler.⁴²² Varto bölgesine yerleşen Huvarzemiyen Kabilesi (Hormak) kabilesi; Harzem Türklerinden olup, Oğuzlar'ın üç-ok koluna mensuptur. Anılan kabile: Hasali Boyu, Alikan oymağı, Ali-dost oğulları (Hiran Aşireti) Koçgiri ve İzol Aşireti kollarına ayrılır. Bu kabilenin, Kars Refahiye ve Kuru Çay'da olanları Kurmança Tunceli'de oturanları Zazaca konuşur.⁴²³

Nitekim Dersim Mebusu Hasan Hayri Bey'de Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinin'nin 3 Teşrinievvel 1337 (3 Ekim 1921) tarihli gizli celsesinde de, " Koçgiri ve Ümraniye Hadiseleri ve Şark Vilayetlerinde ki Ahval-i İnzibatiye" konusunu

⁴¹⁷ Gül, " Harzemli Türklerin Anadolu ve Yakındoğu'da ki Roller ve Tesirleri", s.115.

⁴¹⁸ Nazmi Sevgen, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Yayına Hazırlayan: Şükrü Kaya- Halil Kemal Türközü, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü, Ankara 1982, s.3.

⁴¹⁹ Sevgen, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s.3.

⁴²⁰ Yınaç, " Celaleddin Harzemşah", s.53; Bilal Aksoy, Tunceli, C.I, Ankara 1985, ss, 135- 136; Gül, " Harzemli Türklerin Anadolu ve Yakındoğu'da ki Roller ve Tesirleri", s.116.

⁴²¹ İbrahim Yılmazçelik, *Dersim Sancağı, Çağ Ofset Mabaacılık*, Elazığ 1999, ss, 125- 127.

⁴²² Mehmet Ş. Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Türk Kültürü Ve Araştırmaları Enstitüsü, Ankara 1981, s.29.

⁴²³ Seferoğlu, Ş.-Müderisoğlu, A., *Türk Devletleri Tarihi*, s.101.

görüürken, benzer açıklamalar yapmıştır. O açıklamasında Doğu Anadolu'da ki aşiretlerin Harzem Meşeli olduklarını Yassıçemen muharebesinden sonra dağılan Harzemliler'in Dersim dağlarına kaçtığını ve bunların orada kaldıklarını, Celaleddin'in mezarında orada olduğunu anlamış Dersim dağlarında ki Harzemliler'in Yavuz Sultan Selim zamanında da burada yaşadıklarını bildirmiştir.⁴²⁴

Mükremin Halil Yınanç “*Bugün Anadolu'da gezen Horzumlu oymağı, Anadolu'ya gelen Harzemlilerin bakiyesidir. Muhtelif Yörük, boy ve oymakları bilhassa Şiiler kâmilin kendilerinin Celaleddin Harzemşah'ın maiyeti olduklarını iddia ettikleri gibi Şark vilâyetlerinde ve bilhassa Dersim'de ki aşiretlerde aynı iddia da bulunmaktadır*” diye yazmaktadır.⁴²⁵

Enver Konukçu ise bu konuda ki düşüncelerini şöyle belirtir: “*Moğol istilasını önünden kaçan Türklerin kalabalık olarak Anadolu'ya gelmesi dolayısıyla Bingöl'ü de etkilemiştir. Şimdiki köyleri kuran aşiretlerin XII. yüzyıldaki ataları burada yeni hayat sahası bulmuşlardır. Keza Harzemli Türklerinde Bingöl ve çevresinde hatta Munzur dağlarında yerleşmeleri de bu şekilde olmuştur.*”⁴²⁶

Ali Rıza Yalman'da 1930 yıllarında Çukurova ve Toroslar da ki gezilerinde Horzum adlı bir oymağa rastlamıştır. Aladağ ve Binboğa yaylalarına çıkan bu oymağın yaşlılarının verdiği bilgilere göre bunların dedeleri Aydın tarafından Çukurova'ya göç etmişlerdir. Obanın en yaşlı ağası Ali Ağa “*Efendi biz vaktiyle Horzum'dan çıkıp gelirken buraları küffarmış, biz önce Bingöl'e gelmiş, oradan Binboğa'ya dönmüşüz*” demektedir. Ayrıca oymağın Maraş, Kozan, Niğde, Kayseri ve Sivas'ta da obaları bulunuyormuş.⁴²⁷

Diğer taraftan Osmanlı belgelerinde Diyarbakır'da Garbi Amid ve Şarki Amid kazalarında Harzemi⁴²⁸ Kars-Ardahan'da Küçük Harziyan⁴²⁹ adların da köyler bulunmaktadır. Anadolu'ya Bicar ailesiyle gelip onun ölümünden sonra Diyarbakır-Harput bölgesinde hâkimiyetini 1277'ye kadar sürdüren ve daha önce siyasi rollerinden

⁴²⁴ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.III, 17 Mart 1337 (1921) – 25 Şubat 1337 (1922), Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1985, ss.252- 253.

⁴²⁵ Yınanç, “Celaleddin Harzemşah”, s.53.

⁴²⁶ Enver Konukçu, *Köroğluna Kadar Bingöl*, Ankara 1987, s.16.

⁴²⁷ Ali Rıza Yalın (Yalman), *Cenupta Türk Oymakları*, Haz: S.Emir, C.2, Ankara 1977, s.37, 341–342; Geyikoğlu, “Anadolu'da Kalan Harzemliler”, s.378.

⁴²⁸ İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, TTK Yayınları, Ankara 1995, ss.158-160.

⁴²⁹ Gül, “Harzemli Türklerin Anadolu ve Yakındağu'da ki Roller ve Tesirleri”,s.118.

bahsettiğimiz Bicar ailesinin de yer adlarında izlerine rastlanmıştır. Buna göre Şark-ı Amid'te Biçar Ömer⁴³⁰ ve Garbi-i Amid'te Harzemi⁴³¹ isimlerine rastlanmaktadır.

Bunların yanında Anadolu Türk beyliklerinden bazılarının menşei ve Anadolu'ya gelişleri bakımından Harzemlilerle ilgili olduğu da düşünülmüştür. Germiyanogulları, Saruhanogulları ve Osmanlı Beyliği bunlardandır.

Saruhanogulları beyliğinin kurucusu Saruhan Beydir. Saruhan Bey'in ailesinin menşei hakkında açık bir kayıt yoktur. Ancak, Celaleddin Harzemşah'ın Moğollara yenilmesiyle ve bir süre sonra da Celaleddin'in ölmesiyle dağılan Harzem beyleri Türkiye Selçukluları mahiyetine davet edilmiştir. İbn Bibi bu davet edilen beyler arasında Saruhan adlı bir şahsın adını da verir.⁴³² Bu Saruhan Beyin Harzemli kumandanın bir halefi olması ve Saruhan tarafından idare edilen birliğin o zaman veya daha sonra batı sınırına yerleştirilmiş olması gerekmektedir.⁴³³

Bir diğer görüş ise Saruhan beyin Harzem kumandanı iken Anadolu Selçukluların hizmetine girmiş olan Saruhan isimindeki kumandanın torunu olabileceği görüşüdür.⁴³⁴ Sonuçta Saruhan Beyliğinin kurucusu Saruhan Bey ile yukarıda bahsi geçen Saruhan Beyin aynı kişi olduğuna dair tam bir açıklık getirilememiştir. Nitekim Saruhan Beyliğinin kurucusu Saruhan Beyin babasının adının Alpağı olması da⁴³⁵ Saruhan bin Alpağı'nın Harzem Beyi Saruhan'ın torunu olduğunu kuvvetlendirmektedir. Netice de Saruhan Beyliğinin Harzemlilerle olan ilişkisi ortadadır. Hanedanın adını aldığı Saruhan'ın, Germiyanogullarının aksine Selçuklular ve Osmanlılarda ki gibi bir şahıstan geldiğini gösteren açık bir vesika olduğu gibi⁴³⁶ Alaşehir civarında Harzem adı geçen yer isimlerinin varlığı da⁴³⁷ bize bu bölgede ki Harzem izlerini göstermektedir. Nitekim Horzum ve Harzem kelimelerinin ikisi de aynıdır. Alaşehir de "Horzum" kelimesiyle başlayan 4 köy adı vardır: Horzum Alayaka, Horzum Embelli, Horzum Sazdere, Horzum Keserler⁴³⁸ Manisa bölgesinde de Horzum isimli 8 köy vardır.⁴³⁹

Saruhan'ın Harzem Beylerinden geldiğini gösteren birçok aşiret ismi de mevcuttur. O dönemin etnik yapısını anlamak açısından Manisa'yı ziyaret eden İbn Batuta'nın

⁴³⁰ Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s.158.

⁴³¹ Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s.158.

⁴³² İbn Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'ie*, C.I, s.171.

⁴³³ Paul Wittek, *Menteşe Beyliği*, Çeviren:Orhan Şaik Gökyay, TTK Yayınları, Ankara 1944, s.19.

⁴³⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s.84.

⁴³⁵ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.84.

⁴³⁶ *Saruhan Oğulları*, Editör: Mehmet Çelik, Manisa Valiliği Yayınları, Manisa 2000, s.5.

⁴³⁷ Wittek, *Menteşe Beyliği*, s.19.

⁴³⁸ *Saruhan Oğulları*, s.9.

⁴³⁹ Köprülü, "Harzemşahlar", s.292; Yorulmaz, "Harzemşah Kanglıları", s.22.

rivayetleri de önemlidir. İbn Batuta Manisa'dan hareket ettikten sonra geceyi orada yayla kuran bir Türkmen obasında geçirdiğini yazar.⁴⁴⁰ Manisa'nın Soma kazasına bağlı Tarhala halkı kendilerinin Türkistan'dan gelen aşiretler olduklarına inandıkları ve "Alaşehir de 40-50 sene öncesine kadar Harzem aşireti yaşıyordu"⁴⁴¹ demeleri de Harzem izlerinin bir göstergesidir. Ali Rıza Beyin verdiği bilgiye göre 1936-1937 yıllarında Toroslarda Horzum denen bir aşirete rastlandığı ve Kozan Yaylası olan Elmalı'ya Horzum ismiyle anılan birçok aşiretin buraya gelip yayladıkları bilinmektedir.⁴⁴² Aydından Bozdoğan'ın Yaykın çiftliğinde Karacasuyun Tepecik mahallesinde bulunan Horzum aşiretinin varlığı da aynı cinsten bir delildir.⁴⁴³ Harzemşahlar devletinin etnik yapısı içinde yer alan Eymür boyu ve Sarı Eymür oğlu İsa adlı iki oymak Aydın yöresinde Karaca-Koyunlar arasında yaşar. Anadolu'da Eymür boyuna ait 71 yer adı vardır. Birçoğu Sivas Tokat bölgesinde bulunur.⁴⁴⁴

Germiyanoğullarının Celaleddin Mengüberti ile Anadolu'ya gelen komutanlar olduğunu ileri süren ilk tarihçimiz Ahmed Tevhid'tir. Ahmed Tevhid "Kütahya Sancağında aşiret-i Harzem bulunması dikkate şayandır" diyor.⁴⁴⁵ Zeki Velidi Togan'da Germiyanoğullarının merkezi Kütahya'da bir "aşiret-i Horezm" bulunmasını bir delil sayar ve "Germiyân=Khermiyan=Khorezmiyan demek olabilir" diyerek bir sonuca varmak istemiştir ve bu "aşiret-i Horezm"ın Kanlı/Kıpçak zümresinden olma ihtimalinden bahsetmiştir.⁴⁴⁶ Germiyanoğulları'nın Kanlı/Kıpçak asıllı olduğunu iddia eden Şahabeddin Tekindağdır.⁴⁴⁷ Nitekim Celaleddin ile Anadolu'ya gelen Harzemliler Kanlı/Kıpçak Türklerindedir.⁴⁴⁸

Osmanlı Beyliğinin de Anadolu'ya gelen Harzemşahlarla bağlantılı olduğu ileri sürülmüştür. Osmanlıların ecdadının Sultan Celaleddin'in maiyetindeki ümeradan biri olduğu ve Anadolu'ya Harzem ümerasıyla geldiği eskiden beri çok müverrih tarafından

⁴⁴⁰ İbn Batuta, *İbn Batuta Seyahatnamesi*, Çeviren: A. Sait Aykut, YKY Yayınları, C.1, İstanbul 200, s.425.

⁴⁴¹ Çağatay Uluçay-İ.Gökçen, *Manisa Tarihi*, İstanbul 1935, Manisa Halkevi, s.21.

⁴⁴² Uluçay-Gökçen, *Manisa Tarihi*, s.21.

⁴⁴³ Asaf Gökbel-Hikmet Şölen, *Aydın İli Tarihi*, C.1, Ahmet İhsan Basımevi, Aydın 1936, s.243.

⁴⁴⁴ Seferoğlu, Ş.-Müderrişoğlu, A., *Türk Devletleri Tarihi*, s.101.

⁴⁴⁵ Geyikoğlu, "Anadolu'da Kalan Harzemliler", s.410.

⁴⁴⁶ Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, C.I-II, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s.319, 485. Mustafa Varlık, *Germiyanoğulları Tarihi*, Sevinç Matbaası, Ankara 1974, s.7.

⁴⁴⁷ Şahabeddin Tekindağ, *Anadolu'da Türk Tarihi ve Kültürü*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 1967, s.16.

⁴⁴⁸ Köprülü, "Harzemşahlar", s.271, 275, 279, 281, 284. Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, ss.40-41; Yorulmaz, "Harzemşah Kanlıları", ss.151-172.

iddia edilmiştir.⁴⁴⁹ Hüseyin Hüsameddin kitabında “Celaleddin Harzemşah nezdinde Cengiz’e karşı harp eden Harzemşahlar olup Kayı kabilesi reisi bunların ümerasından madud ve kabilesi de Süleyman Şah bin Kaya Alp mevcut idi” diyerek Harzemşahların Osmanlılarla olan ilişkisini belirtmektedir.⁴⁵⁰

Ancak Fuad Köprülü bu iddiaları reddeder ve “Celaleddin’in ölümünden sonra Anadolu’ya gelerek Selçuklu devletinin hizmetine giren bir takım Türk kabileleriyle veya zümrelerinin hareketleri hakkında da etraflı malumata sahip bulunuyoruz. Bu kaynakların hiçbirinde Kanglılar’a muhacereti masalını teyit edecek, tarih ve kronoloji bakımından bu iddiayı müdafaaya yarayacak hiçbir şey yoktur” demektedir.⁴⁵¹ Gibbons’ta Osmanlılar ve Harzemşahlıların münasebetine katılmayan tarihçilerdir.⁴⁵²

Harzemşahlar, Anadolu’ya geldikten ve çeşitli bölgelere yerleştirildikten sonra mensup oldukları boy ve oymakların adları da kurdukları köylerin adlarına vermişlerdir.⁴⁵³ Bu köy isimleri bize bu köyleri kuranların Harzemliler olduğunu göstermektedir. Bunlardan başka rastlanan aşiret ve cemaat isimleri de adı geçen bölgelerde Harzemlilerin varlığının kanıtıdır. Ancak söz konusu bu isimler zamanla bazı değişikliklere uğramış ve asıl şekillerini kaybetmiştir.

Celaleddin Harzemşah ile Anadolu’ya gelip Anadolu’ya yerleşen Harzemliler tarafından kurulduğu tahmin edilen köylerimiz, aşiret ve cemaat isimleri şunlardır (Tespit edebildiklerimiz).

<u>Adı</u>	<u>Bağlı Olduğu İlçe</u>
Harzem	Mardin, Merkez ⁴⁵⁴
Hanikaharzem	Mardin, Merkez ⁴⁵⁵
Harzemo	Malatya, Pötürge ⁴⁵⁶
Horos, Horosköy	Manisa, Merkez ⁴⁵⁷

⁴⁴⁹ Yınanç, “Harzemşahlar”, s.53; Fuat Köprülü, “Osmanlı İmparatorluğunun Etnik Menşei Meseleleri”, *Belleten*, C. VII, S.28, TTK Yayınları, Ankara 1943, s.229; Carl Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, C.I, Ter: Neşet Çağatay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1964, s.243.

⁴⁵⁰ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C.II, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul 1928, s.371.

⁴⁵¹ Köprülü, “Osmanlı İmparatorluğunun Etnik Menşei Meseleleri”, s.281.

⁴⁵² Herbert Adams Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ter: Ragıp Hulusi, İstanbul Devlet Matbaası, s.241.

⁴⁵³ Geyikoğlu, “Anadolu’da Horzumlular”, s.376.

⁴⁵⁴ Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1969, ss.63–64.

⁴⁵⁵ Mehmet Eröz. “Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları”, *Türk Yer Adları Sempozyumu* 11–13 Eylül 1984, Ankara 1984, s.51.

⁴⁵⁶ Köprülü, “Harzemşahlar”, s.292.

Horozum Kebir	Kocaeli, Kandıra ⁴⁵⁸
Horozum Sagir	Kocaeli, Kandıra ⁴⁵⁹
Horozum (iki köy)	Urfa, Merkez ⁴⁶⁰
Horzum	Sinop, Erfelek ⁴⁶¹

<u>Adı</u>	<u>Bağlı Olduğu İlçe</u>
Horzum	Burdur, Tefenni ⁴⁶²
Horzum	İzmir, Ödemiş ⁴⁶³
Horzum	Manisa, Turgutlu ⁴⁶⁴
Horzum-Alayaka	Manisa, Alaşehir ⁴⁶⁵
Horzum- Keserler	Manisa, Alaşehir ⁴⁶⁶
Horzum, Sazdere	Manisa, Alaşehir ⁴⁶⁷
Horzum, Hotalla	Manisa Alaşehir ⁴⁶⁸
Horzum, Embelli	Manisa Alaşehir ⁴⁶⁹
Horzum/Hurzum	Muğla, Fethiye ⁴⁷⁰

<u>Aşiret Adı</u>	<u>Yerleşim Yeri</u>	<u>Bağlı Olduğu Topluluk</u>
Harzem ⁴⁷¹	Kütahya Sancağı	Türkman Yörükanı Taifesinden

⁴⁵⁷ Türkiye'nin Mülki İdare Bölgeleri, İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, S.5, s.577.

⁴⁵⁸ Geyikoğlu, "Anadolu'da Horzumlular", s.379.

⁴⁵⁹ Geyikoğlu, "Anadolu'da Horzumlular", s.379.

⁴⁶⁰ *Köylerimiz*, İçişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s.282; Türkiye'de *Meskun Yeler Kılavuzu*, İçişleri Bakanlığı Yayınları, C.I, Ankara 1946, s.517; Köprülü, "Harzemsahlar", s.292.

⁴⁶¹ *Köylerimiz*, s.282. *Türkiye'de Meskûn Yeler Kılavuzu*, C.I, s.517.

⁴⁶² *Türkiye'de Meskûn Yerler Kılavuzu*, s.517.

⁴⁶³ *Köylerimiz*, s.282.

⁴⁶⁴ Geyikoğlu, "Anadolu'da Horzumlular", s.379.

⁴⁶⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri*, TTK Yayınları, Ankara 1969, s.39; *Köylerimiz*, s.282; *Manisa*, Manisa Valiliği Yayınları, Manisa 2000, s.82.

⁴⁶⁶ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri*, s.39; *Köylerimiz*, s.282.

⁴⁶⁷ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri*, s.39; *Köylerimiz*, s.282. *Saruhan Oğulları*, s.9 (Bkz. Osmanlı Sicil defterlerinde Türkmen ve Yörük aşiretlerinin isimleri; Afşar, Bahadır, Bayremşeh, Çullu, Danişmentlü, Hamitlü, Keçilü, Kürkçü, Tatarı, Kaşıkçı, Kubaşlar, Karayahşi, Menteşeli, Örenler, Öküzler, Saraçlar, Saruhaniler, Sakallular, Tekelu, Timurcular, Yağcılar olarak verir. Yine Sicil defterlerinde köy isimlerini şöyle verir: Herdemşeh, Saruhanlı, Avşarlu(Alaşehir), Afşar, Devlethan(Yunddağı), Danişmentlü, Yerebusan(Gölmarmara), Dulkadir(Manisa), Turasanlu, Uzun Hasanlu(Yunddağı), Yörklüce (Demirci), Yahşeli, Yağbasan(Adala))

⁴⁶⁸ Geyikoğlu, "Anadolu'da Horzumlular", s.379.

⁴⁶⁹ *Köylerimiz*, s.282.

⁴⁷⁰ H.Nihal, A. Naci, "Anadolu'da Türklere Aid Yer İsimler", *Türkiyat Mecmuası*, C.II., İstanbul 1926, ss.247-258.

⁴⁷¹ Cevdet Türkay, *Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, İşaret Yayınları, İstanbul 2005, s.83.

Horzum⁴⁷² Kütahya, Aydın, Güzel- Konar-göçer Yörükân
Hisar kazası, Saruhan Taifesinden
Sancağı Yalavaç kazası

Horzum Kebir⁴⁷³ Kütahya Sancağı

<u>Cemaat Adı</u>	<u>Yerleşim Yeri</u>	<u>Bağlı Olduğu Topluluk</u>
Horzum ⁴⁷⁴	Teke, Menteşe, Hamit, Konya, İçel Alaiye, Akşehir Sancakları, Ula Kazası (Menteşe sancağı), Adala Ovası (Saruhan Sancağı), Denizli Kazası, İshaklı Kazası (Akşehir Sancağı)	Türkmen Yörükân Taifesinden

Horzum Atik⁴⁷⁵ Aydın Sancağı Türkmen Yörükân Taifesinden

Horzum Cedid⁴⁷⁶ Aydın Sancağı Türkmen Taifesinden

Bunun yanında Charles Texier de, Muğla ile Denizli arasında yer alan Sibira Şatosu harabelerinin bulunduğu yerlerde ki köyün adının Horzum/Hurzum olduğunu kaydetmiştir.⁴⁷⁷

B u köylerden başka, ismi Horzum ile başlayan yerler de tesbit edilmiştir.

Horzum Cemaati Mukataası⁴⁷⁸, Horzum Barze Hassı⁴⁷⁹, Horzum Barze Mukataası⁴⁸⁰.

⁴⁷² Türkay, *Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, s.85.

⁴⁷³ Türkay, *Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, s.85.

⁴⁷⁴ Türkay, *Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, s.361.

⁴⁷⁵ Türkay, *Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, s.362.

⁴⁷⁶ Türkay, *Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, s.362.

⁴⁷⁷ Geyikoğlu, “Anadolu’da Horzumlular”, s.380.

⁴⁷⁸ Türkay, *Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, s.679.

⁴⁷⁹ Geyikoğlu, “Anadolu’da Horzumlular”, s.380.

⁴⁸⁰ Geyikoğlu, “Anadolu’da Horzumlular”, s.80.

Öte yandan Harzemliler'in menşe'i Kanglı- Kıpçak boy ve kabile adları ile, Anadolu'ya gelen büyük emirlerden Kayır Han ve Berke Han'ın adlarını hatırlatan köy adları da mevcuttur.⁴⁸¹

Ayrıca TD 166 numaralı defterde s.484-485'de Mentеше Livasında Horzum cemaati ismine rastlanmaktadır.⁴⁸²

Osmanlı Arşivlerinde de Horzum ve Harzem aşiret ve cemaat isimlerinin geçtiği pek çok belge bulunmaktadır.

- 1- A.)MKT.UM 562/10 (1278):⁴⁸³ Karahisar-ı Sahib vesair livalarındaki aşiretlerden Sarıkeçilin Tekalif-i Miriyelerinin beyleri, Harzem vesair aşiretlerin hükümet eliyle istihsali.
- 2- A.)MKT.DV. 218/87 (1278) : Karahisar-ı Sahib ve evliye-i sairede meskun Harzem, Sarıkeçili ve diğer aşiretlerin tekalif-i miriyyesinin maktuan, tayin edilecek memurlar vasıtasıyla değil de aşiret beyleri tarafından tahsil olunarak mahalli sandıklara teslimi aşiretler tarafından talep olunduğundan, bunun uygun olup olmadığının tahkik edilerek bildirilmesi.
- 3- A.) MKT.UM. 479/76 (1277): Karahisar-ı Şarki ve sair vilayetlerde meskun Harzem, Sarıkeçili ve sair aşiretlerde alınan tekalif-i miriyyenin sağlıklı şekilde tahsili ve halkın asayiş ve emniyetinin nasıl ve ne şekilde olacağı.
- 4- A.) MKT.UM 426/98 (1277): Harzem'de Osman Bey'in, Burdurlu Haftanizade Mehmet Ağada ki alacağının tahsili.
- 5- A.) MKT.UM 425/15 (1277): Karahisar-ı Sahip'te oturan Harzem aşiretinin bazılarının Tarsus'a yerleştiği ve bunların memleketine iade edilmesi.
- 6- A.) MKT.MVL 115/35 (1276): Akşehir kazasından Harzem Aşiretinden öldürülen Mustafa'nın katili İbrahim'in on beş sene Kıbrıs'ta pranga cezasına çarptırılması.
- 7- A.) MKT.MVL 93/ 75 (1274): Akşehir'de ki Ermeni kilisesinden gümüş eşya ve elbise çalan Harzem aşireti ahalisinden olan şahısların prangaya konulması, firarı olan şahsın da yakalanması.

⁴⁸¹ Geyikoğlu, "Anadolu'da Horzumlular", s.380.

⁴⁸² *166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937-1530)*-Hüdavandigar, Biga, Karesi, Saruhan, Aydın, Mentеше, Teke, Alaiye Livaları-Dizin ve Tıpkı Basım, Osmanlı Arşivi Yayınları, Ankara 1995.

⁴⁸³ Katalog ismi, Dosya No ve Gömlek No sırasına göre yazılmıştır. Parantez içindeki tarih belgenin Hicri tarihidir.

- 8- A.) MKT.UM 248/41 (1272): Sarıkeçili ve Harzem aşiretlerin tahkikatları konusunda ki evrak kaza ile yıprandığından yenisinin gönderilmesine izin verilmesi.
- 9- A.) MKT.MHM 75/29 (1272): Hamid ve Karahisar-ı Sahip’de bulunan Saçı, Karalı ve Harzem gibi aşiretlerden mal varlığı olanların harb hizmeti olmak üzere tedarik edecekleri arpayı Antalya Limanı’na götürecekleri.
- 10- A.) AMD. 15/68 (1265): Aydın’ın Nazilli kazasında ki Harzem aşiretlerinden Hasan’ı Feyzullh oğlu Ali’nin ve Niğde’nin Nevşehir kazasına bağlı Medyan ahalisinden Uzun Osman oğlu Hasan’ı öldüren Ahmed’in muhakeme edilmeleri. A.g.y.tt
- 11- İ.HR.. 277/13296 (1284): Harzem havalisinde sakin Türkmen kabileleri ümerası tarafından Dersaadet’e gönderilmiş olan Mehmed Efendi’ye harcırah verilmesi.
- 12- A.) MKT.MVL 140/48 (1278): Karahisar-ı Sahib’e bağlı İshaklı kazasından hırsız olduğu zannıyla Kulakoğlu Yukub’u öldüren Harzem Aşiretinden Mustafa’nın mahkumiyetinin kalan kısmını Tersane-i Amire’de tamamlanmak üzere Dersaadet’e gönderilmesi.
- 13- A.) DVN. 158/71 (1277): Karahisar-ı Sahib civarında ki Harzem ve Sarıkeçili aşiretinin, miri mal ile diğer rüsümetin iltizamının verilmemesi talapleri.
- 14- A.) MKT.MVL 106/44 (1275): Harzem Aşiretinden Kurdoğlu Mohan’ın Tersane-i Amire’de kürek cezasına çarptırılması.
- 15- İ.MVL. 359/15748 (1273): Konya eyaletinde bulunan Sarıkeçili ve Harzem aşiretleriyle yapılacak tahsilata memur edilen Ruhi Efendi’nin hizmet-i mübaşiresi.
- 16- A.) MKT.UM 249/21 (1272): Kaftanzade Mehmed Ağa’nın Harzem Mir Aşireti halkına zulüm ettiğine dair iddianın tahkik edilerek bildirilmesi.
- 17- A.) MKT.UM 241/39 (1272): 1- Sarıkeçili ve Harzem Aşiretinin Esbak Mültezimi Kadızade Mehmed Efendi’ye Konya Meclis Azası Hacı Mehmed Ağa’yaistinaden, Haftani oğlu Mehmed Ağa tarafından işkence edildiği iddiasının tahkiki. 2- Aşiretlerin emval-i mektubesinin tahsili hususunda görevli Mektui-i Hulefası’ndan Ruhi Efendi’nin Konyalı İbrahim Efendi’ninterekesinden tahsil edildiği meblağın hazineye irsali.

- 18- HR.MKT 84/25 (1270): Sarıkeçili, Harzem ve diğer aşiretlerin iltizam mallarını gizlemeleri hususunu araştırmaya memur edilen Hacegan-ı Divan-ı Hümayundan Ruhi efendiye gerekli ilginin gösterilmesi.
- 19- DH.MUI 68/-2/ 2 (1328): Alaşehir'in Horzum civarında dolaştığı bildirilen çetenin Tekelioğlu Mehmed çetesi olduğu ve istisal edildikleri.
- 20- DH.MUI 19/-1/57 (1327): Tefenni kazası Gölhisar nahiyesine bağlı Horzum köyünde bazı Rumlar'ın Yunan kralı adına nümayiş ve kanunsuz işler yaptıklarının tahkiki.
- 21- Y..EE..KP.. 29/2818 (1324): Menemen redif taburuna mensub olup, eşkıya takibiyle Alaşehir ve Horzum'da bulunan askeri müfrezelerin terhisine ve eşkıya takibine jandarmanın devam edeceği.
- 22- C..EV.. 433/ 21926 (1284): Burdur, Gölhisar-ı Hamid kazası Horzum köyünde Hacı Osman ve Ömer'in yaptıkları medreseye müderris tayini. Maarif (M.6450)
- 23- C..EV.. 490/24782 (1284): Güzelhisar-ı Hamid, Horzum karyesinde Süleyman Ağa Camii Vakfın da muayyen vazife ile imamet cihetinin tevcihi.
- 24- A.} MKT.UM 428/30 (1277): Horzumzade Süleyman Bey'i azledip beş ay haps eyleyen Aşiretler memuru Ruhi Efendi maiyetinde ki Haftani Mehmed Ağa ile merhum Süleyman'ın muhakeme olunmaları.
- 25- A.} MKY.NZD 233/46 (1273): Sarıkeçili ve Horzum ve sair aşiretlerin vergisinin tahsilatı mübaşir Süleyman Ruhi'nin parasının verilmesi.
- 26- A.} MKT.NZD 204/75 (1273): Kaftanzade Mehmed Ağa'nın hazineye vermek için Sarıkeçili ve Horzum aşiretlerinden topladığı paraların muhasebesinde zimmeti tespit edildiğinden tahsili.
- 27- A.}M.. 15/42 (1272): Konya'da ki Sarıkeçili ve Horzum aşiretlerinin rüsumat-ı otlakıye ve kışlakıyyeden mektumatlarından dolayı mültezimlerin anlaşmazlığı.
- 28- A.}MKT.UM 242/67 (1272): 1-Haftani oğlu Mehmed Ağa'nın ahaliye yaptığı haksızlık ve zulümler. 2- Sarıkeçili, Horzum ve Denizli Aşiretleri Sabık Mültezimi Kadı Mehmed ile Haftanioğlu Mehmed Ağa arasında ki muhakeme.
- 29- A.}DVN. 114/26/1 (1272): Sarıkeçili ve Horzum aşiretlerinin esbak mültezimi Kadızade Mehmed Efendi'nin zimmetine akçe geçirmesi ve kendisine işkence yapıldığı ifadesinin Konya Valisi ile diğer yetkilerinden isti'lamı.
- 30- A.} MKT.UM 240/2 (1272): 1- Horzum, Sarıbeyli vs.. aşiretlerin miri maldan olan zimmetlerinin zuhura çıkarılarak tahsili, Ruki Efendi ile Mehmed Ağa

arasındaki anlaşmazlık. 2- Mültezim Hacı Edhemzade Hacı Ali Ağa hakkında ki yolsuzluk iddiasının tahkiki.

- 31- A.) DVN. 112/89 (1272): Sarıkeçili ve Horzum Aşireti sabık Mültezimi Mehmed'e yapılan haksızlığın giderilmesi ve yaptığı masrafların karşılanması isteği.
- 32- A.) MKT.UM 223/42 (1272): Kuyucak'da iskan ettirilmiş olan Horzum Aşireti Beyi Hacı Süleyman'ın emval-i miriyyeden zimmeti olup olmadığının tahkiki.
- 33- A.) DVN 110/66 (1272): Horzum Aşireti Reisi Hacı Süleyman Bey'e ve aşiretin işlerine karışan Kaftancıoğlu Mehmed Efendi'nin müdahalelerinin men'i isteği.
- 34- A.) MKT.UM 196/92 (1271): Haftanioğlu Mehmed Ağa ile anlaşmazlık yüzünden haksız yere hapsedtiği Sarıkeçili, Horzum ve Denizli aşiretleri sabık mültezimi Mehmed Efendinin muhakemelerinin icrası.
- 35- A.) DVN 103/60 (1271): Horzum, Sarıkeçili ve diğer bazı aşiretlerin miri mallarının tesviyesine memur olan Kaftancızade Mehmed Ağa hakkındaki şikâyetlerinin tahkik edilmesi.
- 36- A.) MKT.UM 178/72 (1271): Hüdavendigâr Konya ve İzmir Eyaletlerinde ki Sarıkeçili ve Horzum Aşiretlerinin mültezimleriyle olan muhasebenin görülmesi ve bu aşiretlerin arasının telifi.
- 37- A.) DVN.MHM 12/4 (1270): Sarıkeçili ve Horzum aşiretlerinin emval-i miriye ve mürettebatları hakkında ki niza'ın giderilmesine dair Hüdavendigâr, Konya ve İzmir valilikleri ile Aydın Kaymakamlığına ferman.
- 38- A.) MKT.MHM 58/53 (1270): Sarıkeçili ve Horzum aşireti Mültezim Mehmed Efendi ile Kaftancıoğlu Mehmed Ağa arasındaki münazaanın halli. Zimmete geçirilen Hazine malları ve "ağalık" namıyla alınan paraların tahsili.
- 39- A.) MKT.NZD 109/36 (1270): Sarıkeçili ve Horzum Aşiretleri Mültezimi Mehmed Efendi'nin tebeyyün eden zimmetinin kendisinden tahsili.
- 40- A.) MKT.NZD 100/84 (1270): Haftani Mehmed Ağa ile Burdur Mehmed Efendi arasında, Sarıkeçili ve Horzum Aşiretleri miri malından dolayı çıkan anlaşmazlığın halli.
- 41- A.) MKT.NZD 94/112 (1270): Burdurlu Haftanizade Mehmed Ağa ile Sarıkeçili ve Horzum Aşiretleri sabık mültezimi Mehmed Efendi arasındaki münazaanın tesviyesi.

- 42- A.) MKT.DV 68/12 (1269): Fetimet'z Zehra Köseler Horzumi Aşireti Bey'i Osman Bey'den alacaklarının tahsil edilmesi.
- 43- A.) MKT.UM 20/10 (1266): Aydın ve Konya eyaletlerinde sair livalarda oturan Sarıkeçili ve Horzum Aşireti'nin mültezimi ile ortaklarının, emval-i miriye'den zimmetleri ile gizledikleri haneler hakkındaki evrak eyalet meclisinde ise gönderilmesine dair Konya Meclisi'ne şukka.
- 44- A.) MKT.NZD 9/36 (1266): Sadaret mektupçusu Mahmud Bey'in memuren Konya'dan Sarıkeçili ve Horzum aşiretinden geçmiş senelerin bakayasası olarak tahsil ettiği miktarın, daha önceleri Aşiret Sarrafı Sava tarafından Hazine'ye teslim edildiğinden, geri ödenmesi hakkında Maliye Nezareti'ne tezkire.
- 45- A.) MKT 142/67 (1264): Sarıtekeli aşiretinden Dallıoğlu Mustafa'nın karısını dövüp kızını kaçıran Denizli Gökyük'ün Günay köyünden Zeybek eşkiyasından Horzum oğlu Ali ile iki oğlu idam edildiği halde sonradan bulunan diğer oğlu Hüseyin'in cezalandırılmasına dair Aydın Valisine yazı.
- 46- A.) MKT. 141/82 (1264): Konya eyaleti dahilindeki Sarıkeçili ve Horzum aşiretlerinin vergilerinin tasiline dair Mliyeti Nezaretine yazı.
- 47- DH.SAİDd. 12/173 (1262): Hüseyin Efendi; 1262 Horzum doğumlu, Mustafa Efendi2NİN OĞLU.
- 48- İ..MVL. 86/1727 (1262): Akşehir'de Horzum Aşireti ahalisinden Kör Hasan oğlu Mehmed'in katili hakkı.
- 49- C.ML. 461/18713 (1231): Teke sancağında Horzum Aşireti Mukaatasından Hazinesarbaşı Mehmed Şakir Ağa'nın hissesine aid bir senelik malın, Aşiret Beyi Osman Bey tarafından mahkeme huzuruna teslimi.
- 50- C..ML 586/ 24119 (1129): Beratla Teke Sancağı dahilinde, Yörükân Horzum mukaatasındaki hisselerin, sabıkı misüllü tahsili için icab edenlere emir ısrarı, (Saruhan'dan Birun Mehmed Bey imzalı)
- 51- C..EV 164/8174 (1226): Vize kasabasında Şeyh Bali Zaviyesi'yle Horzum ve Ömer Bey Mezraası'na zaviyedar ve mezradar tayini.

- 52- C..ML.. 617/25450 (1210): İrad-ı cedid hazinesiden mazbut yapağı ve kıl rusumundan, Kütahya dahilinde Konar ve göçer taifesinden Horzumlu cemaatinden, Süleyman Kethüda tevabiinden olan koyun ve keçi sahiplerinin, hayvanları satılarak resimlerinin behamehal alınması.
- 53- C..ZB 49/2428 (1206): Ilgın kazasında ahalinin bağ, bahçe ve mezruatına Sarıkeçi ve Horzum Yörükleri tarafından verilrn zararın men'i ricası.
- 54- C..ADL. 31/1845 (1200): Kütahya'da Lala Hüseyin Paşa mahallesinde sakin konargöçer taifesinden ve Elekçi Cemaatinden Yazbahar ve iki refikinin Horzum Cemaati Yörüklerinden birinden vaki şikâyetlerinin esassız olduğunun mahkemede sabit olduğu.
- 55- C..ML.. 591/24355 (1190): Teke livasında ki Horzum cemaati mukatasının varidat ve teslimatını havi Sisam adsının bir senelik irad ve masraf defteri.
- 56- C..TZ.. 54/2695 (1135): Hamid, Gölhisar nahiyesi Horzum nam karyede İbrahim'in mutasarrıf olduğu timarını kasrıyet eylediği mübeyyen Miralay Pir Ali imza ve mührüyle.
- 57- ML.VRD.TMT. ?/16214 (?): Kütahya sancağı Şeyhlü kazası İmranlar Horzum aşiretine bağlı Bardakçı aşireti temettuat defteri.
- 58- ML.VRD.TMT. ?/1440 (?): Alaşehir kazası, Horzum aşireti mahallatından Alayaka mahallesi temettuat defteri.
- 59- ML.VRD.TMT. ?/1433 (?): Alaşehir kazası, Horzum Aşireti'nin Sazdere karyesinde mukim ahalinin temettuat defteri.
- 60- MAD ?/22831 (?): Sandıklı, Çölabad ve Karamık kazalarının civar mezra, dağ, karye ve mahallelerinde mevcut erkek nüfusun 1260 dan 1261 Zilhiccesine kadar doğan, ölen, gidip gelenlerle; Karakeçili, Horzum, Şeyhbızanlı, Cihanbeyli, Jirganlı gibi aşiret iskânlarını da ihtiva eden nüfus yoklama defteridir.

SONUÇ

Moğol istilası devrin en büyük İslam devleti olan Harezmsah devletini yıkmış; Sultan Muhammed Moğollardan kaçarak bir adada ölmüştü. Yerine geçen Celaleddin Harezmsah gösterdiği kahramanlıkla Tiflis'i almış, İran'ın doğusu Kafkasya ve Doğu Anadolu'da bir devlet kurarak Moğol selini durdurmaya çalışmıştı. Bu durum ise İslam âleminde büyük bir ümit ve saygı duyulmasına sebep olmuştu. Sultan Alaaddin ise önceleri iyi bir politika yürüten Celaleddin'in, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da gösterdiği tahripkâr politikası hem Selçuklu sultanı Alaadin ile hem Eyyubiler ile iyiye giden ilişkilerinin bozulmasına sebep olmuştu. Özellikle Ahlat'ın muhasarası, Selçuklular ile Eyyubiler'in ittifakına vesile olmuş ve Yassıçemen savaşına sebep olmuştu.

Celaleddin'in ise bu sırada Erzurum meliki Cihanşah ile ittifak kurmuştu. Ancak Celaleddin'in kendisine aşırı güveni, ve beklide ileri görüşlü olmaması gibi sebepler, Alaaddin'in Ahlat muhasarasını kaldırdığı taktirde ittifak çağrısına ve Moğollar'a karşı yardım teklifine kulaklarını tıkamasına sebep oldu. Sonuçta Yassıçemen'de ağır bir yenilgi alan Celaleddin bir süre sonra öldü. Burada dikkati çeken husus, Celaleddin'in nasıl olup da büyük bir Moğol tehdidi altındayken Ahlat'ı muhasara ederek, Sultan Alaaddin ile arasını bozma gafletinde bulunabildiğidir. Zira peşinde Moğollar vardır ve tek güçlü dostu da Alaaddin'dir. Üstelik mektuplaşmalarında da ittifaklarını pekiştirmişlerdir. Şimdilik bu sadece, Celaleddin'in iyi bir politikacı olmamasına bağlansa da Moğollar'ı alt ederek, dağılan devletini yeniden kuran bir hükümdarın böyle bir hatayla adım atıyor olması akılları karıştırmaktadır.

Yassıçemen savaşı ile tampon bölge olma özelliğini kaybeden Haremşah devletinin dağılmasıyla, Anadolu ve Yakındoğu Moğol istilasına açık hale gelmiştir. Moğol istilasının Anadolu ve Yakındoğu'da oluşturduğu önemli tesirlerden biride, Celaleddin'den sonra ona tabi olan Harezmliler'in Anadolu Suriye Irak ve Mısır'a gitmeleri ve buraların siyasi askeri olaylarında belirgin rol oynamalarıdır. İkincisi ise Harezmliler yönetici ve emirlerin Eyyubi Memluk ve Anadolu Selçuklular'ı devrindeki konumları ve özellikle dağılmış olan Harezmliler'in buralarda kalıcı olarak kalmalarıdır. Özellikle Alaadin Keykubad'ın bu konuda ki girişimleri dikkat çekicidir. Nitekim İbn Bibi'de ki kayıtlar en azından Moğol işgali öncesinde askeri ve idari iktaların Anadolu'da çok yaygın olduğunu göstermektedir. Mesala Melik Rükneddin (II.) Süleymanşah'ın tahtını ele geçirdiği (1196) sırasında Konya şehrinin yöneticilerine ikta ve mansıb menşurları göndermesi, XII. yy. başlarında I. İzzeddin Keykavus'un (1211-1220) Alaadin Keykubad (1220-1237) ile mücadelesinden sonra Keykavus'un Konya önde gelenlerinin ikta ve irad menşurlarını yenilemesi ve yine

aynı hükümdarın Antalya’da ki isyanın bastırılmasından sonra isyancıların mal ve mülklerinin müsaderesi, topraklarının bazısını iktalarına katması gibi bilgilerden bu sistemin yaygınlaştığı anlaşılmaktadır.⁴⁸⁴ Sultanın gerek kendi emrindekilere gerek topraklarını ele geçirdiği kişilere ikta olarak verdiği dair pek çok kayıt vardır.⁴⁸⁵ İhta hem Harezmliler’in kontrol altına almak isteyen, hem onları Moğollar’a karşı kullanmak isteyen Alaaddin Keykubad’ta bu uygulamalarda olduğu gibi Selçuklu hizmeti giren Harezmliler’e en zengin vilayetlerinden dördünü ikta olarak verdi: Kayır Han’a Erzincan’ı, Berke Han’a Amasya’yı, Küçlü Han’a Larende’yi, Bilan(Yılan) Boga Han’a Niğde’yi vermiştir.⁴⁸⁶

Burada önemli olan bir diğer husus hem iktalar vesilesiyle hem çeşitli vesilelerle Anadolu’da kalan Harezmliler’in buralara kalıcı yerleşmeleridir. Anadolu’nun sosyo-kültürel ve etnik yapısında önemli tesirleri olan Harezmliler’in toplulukları, onlardan sonra Anadolu’da yaşayan Harezmliler’in yer adlarında görmek mümkündür.

Anadolu’da kalmayıp, farklı bölgelere dağılan Harezmliler ise düzenli bir birlik oluşturamamışlar, savaşçı kimliklerinin avantajını kullanamadıkları gibi gittikleri bölgede giriştikleri zulüm hareketleri ile insanların zihninde öyle yer etmişler ki Zehebi “643-1243 yılının Harezmliler yılı” olarak meşhur olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸⁷ Ancak devlet yapısının düzenli yapısı içinde yaşayamayan bu güç, kullanılmaya müsaid olmayan eğilimleri sebebiyle Halep birleşik gücü tarafından bertaraf edildi. Nitekim dağılan Harezmliler’in bir kısmı Moğol ordusuna katıldı.

Anadolu Celaleddin Harezmsah döneminde iki hükümdarında yaptığı hata tarihi değiştirecek ölçüde önemli bir hatadır. Çünkü ne Celaleddin Moğollar’a karşı güçlü Alaaddin’i kendine müttefik yapıp dostluğunu devam ettirerek devletinin ömrünü uzatabilmiş, ne Alaaddin Harezmliler’in Moğollar’a karşı tecrübesinden yeterince istifade ederek Moğol seline engel olabilmıştır.

⁴⁸⁴ Osman Turan, Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku, *Anadolu Selçukluları ve Beylikleri Dönemi I*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s.344.

⁴⁸⁵ Örneğin, Köseadağ öncesi yapılan meşveret meclisinde Sis Melikine Erakliye’yi (Konya Ereğlisi) ikta olarak vermesi 8 İbn Bibi, II., s.65) düşünülmüştür. Amid bölgesinin fethi sırasında Emir Çavlı halkın İleri gelenlerine vergi muafiyeti yanında ikta ve mülk vaadinde bulundular.

⁴⁸⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.399.

⁴⁸⁷ Mustafa Kılıç, “ Celaleddin Harzemşah’tan Sonra Anadolu ve Suriye’de Harezmliler”, s.13.

BİBLİYOGRAFYA

166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri Tercümesi (937–1530)-Hüdavandigar, Biga, Karesi, Saruhan, Aydın, Menteşe, Teke, Alaiye Livaları-Dizin ve Tıpkı Basım, Osmanlı Arşivi Yayınları, Ankara 1995.

ABBASLI, Nazile, *Cengiz Han*, İstanbul 2001.

AGACANOV, Sergey Grigoreviç, *Selçuklular*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006.

AHMET EFLAKİ, *Ariflerin Menkıbeleri*, Çeviren: Tahsin Yazıcı, Remzi Kitapevi, İstanbul 1986.

TEMİR, Ahmet, *Moğolların Gizli Tarihi I*, TTK Basımevi, Ankara 1948.

AKSOY, Bilal, *Tunceli*, C. I, Ankara 1985.

ATÇEKEN, Zeki - BEDİRHAN, Yaşar, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi*, Eğitim Kitapevi, Konya 2004.

BARTHOLD, V.V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız, Kervan Yayınları, İstanbul 1981.

_____, *İlk Müslüman Türkler*, (Hazırlayan: Nurer Uğurlu, Editör: Andaç Uğurlu), Örgün Yayınları, İstanbul 2008.

_____, “Cengiz Han”, *İslam Ansiklopedisi*, C. III, MEB Yayınları, Ankara 1988.

_____, *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, Çeviren: Hüseyin Dağ, Çağlar Yayınları, Ankara 2004.

_____, “Harzemşah”, *İslam Ansiklopedisi*, C. V/I, MEB Yayınları, Ankara 1988, ss.263–265

BAYRAM, Mikail “ Babailer İsyanı Üzerine”, *Fikir ve Sanatta Hareket*, c. VII. S.23, Mart 1981, ss.16–26.

_____, “ Baba İshak Hareketinin Gerçek Sebebi Ve Ahi Evren İle İlgisi”, *Diyamet Dergisi*, C.18, S.2, Ankara 1979, ss.69–78.

BOSWORTH, E., *İslam Devletleri Tarihi*, Oğuz Yayınları, İstanbul 1980.

BROCKELMAN, Carl, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, Çeviren: Neşet Çağatay, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1993.

_____, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, C.I, Tercüme: Neşet Çağatay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1964.

BULUT, Faik, *İslam Komüncüler (Karmatiler)*, Doruk Yayınları, Ankara, 1997.

CAHEN, Claud , “Baba İshak, Baba İlyas, Hacı Bektaş ve Diğerleri”, (çeviren: İsmet Kayaoğlu), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XVIII, Ankara 1970, ss.193–202.

_____, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Çeviren: Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.

CÜVEYNİ, *Tarih-i Cihangüşa*, C. II, Çeviren: Mursel Öztürk, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

ÇAKMAK, Mehmet Ali, “Moğol İstilasası Ve Harzemşahlar İmparatorluğu’nun Yıkılışı”, *Türkler*, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2000, ss.904–916.

ÇANDAROĞLU, Gülçin, “ Türkler’in Müslümanlığı Kabullerinden önce Orta Asya’dan Güneydoğu Anadolu’ya yapılan Göçler ve Bunların Yer Adlarına Tesiri”, *Tarihi ve Kültürel Boyutları İçinde GAP Sempozyumu*, Hazırlayan: Abdulkadir Karahan, İstanbul 1988, ss.72-77.

ELVAN ÇELEBİ, Menakıbu’l- Kudsiyye fi Menasibi’l- Ünsiyye Hazırlayan: İsmail E. Erünsal - A. Yaşar Ocak, İstanbul 1984.

ERÖZ, Mehmet, “Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları”, *Türk Yer Adları Sempozyumu* 11–13 Eylül 1984, Ankara 1984.

FIRAT, Mehmet Ş., *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Türk Kültürü Ve Araştırmaları Enstitüsü, Ankara 1981.

GEYİKOĞLU, Hasan, “Harzemşahlar ve Doğu Anadolu”, *Türkler*, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss.917–925.

_____, “ Harzemşah Celaleddin Mengüberti’nin Şahsiyeti”, Türk Kültürü, *Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü yayınları*, S. 396, Ankara 1996, ss.229–238.

_____, “Anadolu’da Kalan Harzemliler (Horzumlular)” , *Türk Kültürü*, S. 410, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1997, ss.371–380.

_____, “Harzemliler’in Türkiye Selçuklu Devleti Himaye ve Hizmetine Alınmaları”, *Türk Kültürü*, S. 373, Ankara Üniversitesi Basımevi, Mayıs 1994, ss.275-285.

_____, “Harzemşah Celaleddin Mengüberti ve Ahlat”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S. 6, Erzurum 2000, ss.29-33.

_____, “Harzemşahlar ve Doğu Anadolu”, *Türkler*, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

GİBBONS, Herbert Adams, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Tercüme: Ragıp Hulusi, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1928.

GÖKBEL, Asaf –ŞÖLEN, Hikmet, *Aydın İli Tarihi*, C. 1, Ahmet İhsan Basımevi, Aydın 1936.

GÖYÜNÇ, Nejat, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1969.

GRAUSSET, Rene, *Bozkurt İmparatorluğu Tarihi*, Çeviren: Reşat Uzman, Ötüken Yayınları, İstanbul 1999.

_____, *Cihan Fatih Cengiz Han*, Tercüme: İzzet Tanju, Ötüken Yayınları, İstanbul 2001.

GÜL, Muammer, “ Harzemli Türklerin Anadolu ve Yakınoğu’da ki Roller ve Tesirleri”, *Belleten*, CLXX, S. 257, Nisan 2006, ss.95-118.

_____, “ Mısır Memlûklularında Bir Sürgün Sistemi Olan Battallık Ve Kudüs”, *Belleten*, C. LXVI, S. 246, TTK Yayınları, Ankara 2003, ss.363-370.

_____, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Moğol Hakimiyeti*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.

HİTTİ, Phillip, *Siyasi Ve Kültürel İslam Tarihi*, C. 4, Çeviren: Salih Tuğ, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

HODGSON, M.G.S., *İslam’ın Serüveni*, C. 2, Çeviren: Mutlu Bozkurt, İz Yayınları, İstanbul 1993.

HÜSEYİN HÜSAMEDDİN, , *Amasya Tarihi*, C. II, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul 1928.

İBN BATUTA, , *İbn Batuta’nın Seyahatnamesi I*, Çeviren: A.Said Aykut, YKY İstanbul Yayınları, İstanbul 2004

İBN BİBİ, El Evamirü’l- Alaiye Fil-Umuri’l- Ala’iye, Çeviren: Komisyon, C. I, Uzluk Basımevi, Ankara 1941.

_____, *El Evamirü’l- Alaiye Fil-Umuri’l- Ala’iye*, C. II, Çeviren: Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

İBN’ÜL-ESİR, *İslam Tarihi El-Kâmil Fi’t Tarih*, C. XII, Çeviren: Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1987.

İZGİ, Özkan, “Harzemşah ve Moğolların İlk Karşılaşmaları Ve Otrar Hadisesi”, *Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü*, S. 170, 1970, ss.92-99.

JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I, (1300–1451)*, Çeviren: Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara 1956.

_____, “Anadolu Selçukluları”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 10, MEB Yayınları, Ankara 1998, ss.379–415.

_____, “Türk Tarihinde Moğollar ve Cengiz Han Meselesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, VIII/8 İstanbul.

KAYA, Önder, *Selahaddin Sonrası Dönemde Anadolu’da Eyyubiler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007.

KAYHAN, Hüseyin, “Azerbaycan Atabegliği (İldenizler)”, *Genel Türk Tarihi*, C. 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss.269-281.

KERİMÜDDİN MAHMUD AKSARAYİ, *Müsameretü’l Ahbar*, Çeviren: Mürsel Öztürk, TTK Basımevi, Ankara 2000.

KILIÇ, Mustafa, “ Celaleddin Harzemşah’tan Sonra Anadolu ve Suriye’de Harzemliler”, Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 5, S. 2, Sivas 2001, ss.1-13.

KİRAGOS, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Çeviren: Hasan Oktay, Selenge Yayınları, İstanbul 2007.

KONUĞU, Enver, *Koroğluna Kadar Bingöl*, Ankara 1987.

KOPRAMAN, K.Yaşar, “Baybars I”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul 1992, ss.220-221.

KÖPRÜLÜ, Fuad, “Osmanlı imparatorluğu’nun Etnik Menşei Mes’eleleri”, *Bellekten*, C. VII, S. 28, TTK Yayınları, Ankara 1943, ss.229-237.

_____, “Baybars I”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 2, MEB Yayınları, Ankara 1988, ss.359-363.

KÖPRÜLÜZADE, M.Fuad, “Harzemşahlar Devrinde Bir Türk Lisancısı: Köprülüzade M.F.”, *Türk Yurdu*, S. 26, C. 5, Ankara 1927.

Köylerimiz, İçişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

KÖYMEN, Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1993.

KURAT, Akdes Nimet, “ Kıpçak”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 6, MEB Yayınları, Ankara 1988.

KURAT, Akdes Nimet, *IV-XVIII Yüzyıllarda Karadeniz’in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Yayınları, S.82, TTK Basımevi, Ankara 1972.

LAMP, Harold, *Cengiz Han’ın Liderlik Sırları*, Tercüme: Cem Erçin, İstanbul, 1992.

- Manisa*, Manisa Valiliği Yayınları, Manisa 2000.
- MERÇİL, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1985.
- Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han*, Tercüme: Ahmet Temir, Ankara, 1989.
- MÜNECCİMBAŞI AHMED B. LÜTFULLAH, *Camii'd- Düvel*, Selçuklu Tarihi II, Yayınlayan: Ali Öngöl, Akademi Kitapevi, İzmir 2001.
- D'OHSSON, M. Baron, *Moğol Tarihi*, Çeviren: Ekrem Kalan, Kültür Sanat Yayınları, Copyright 2006.
- NESEVİ, *Celeddin Harzemşah*, Tercüme: Necip Asım, İstanbul 1934.
- NİHAL, H.- NACİ, A., "Anadolu'da Türklere Aid Yer İsimler", *Türkiyat Mecmuası*, C. II., İstanbul 1926.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Babailer İsyanı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000.
- _____, "Babailer İsyanı ile İlgili Bir Açıklama", *Fikir ve Sanatta Hareket*, C.7, S.23, Mart 1981, ss. 66-68.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Harzemşahlar Devleti", *Türkler*, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss.883-896.
- ÖZDEMİR Ahmet, *Moğol İstilas, Cengiz ve Hülagu Dönemleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2005.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye Tarihi*, C. II, İstanbul 1964.
- _____, *Devletler ve Hanedanlar*, C. III, ?? Yayınevi, Ankara 1990.
- PAYDAŞ, Kazım "Moğol İstilasından Sonra Urfa ve Harran'a Yerleşen Harzemliler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 150, Haziran 2004, ss.115-163.
- PİTCEHER, Donald Edgar, *Osmanlı İmparatorluğunun Tarihsel Coğrafyası*, Çeviren: Bahar Tırnakçı, YKY Yayınları, İstanbul 1999.
- ROSENİYİ, L., *Tarihte Türklük*, 2. Baskı, Ankara 1988.
- ROUX, Jean-Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çeviren Aykut Kazancıgil- Ayşe Berket, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.
- RUNCİMAN, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. III, Çeviren: Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987.
- SALMAN, Hüseyin, "Eski Türk Devletlerinde Saygı ve İtaat ile İlgili Davranışlar", *Kafalı Armağanı*, Ankara 2002.
- _____, "Muhammed Harzemşah Döneminde İç İsyanlar 1 Kezlik Han İsyanı", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXXV/ 1-2, Ankara 2001.

- Saruhan Oğulları*, Editör: Mehmet Çelik, Manisa Valiliği Yayınları, Manisa 2000.
- SEFEROĞLU, Şükrü Kaya – MÜDERRİSOĞLU, Adnan, *Türk Devletleri Tarihi*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1986.
- SEVGEN, Nazmi, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Yayına Hazırlayan: Şükrü Kaya- Halil Kemal Türközü, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü, Ankara 1982.
- SEVİM, Ali - MERÇİL, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1995.
- STERCÜMECK, M. “Düneysir”, *İslam Ansiklopedisi*, C. III, MEB Yayınları, Ankara 1988.
- SÜMER, Faruk, “ Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar”, *Belleten*, TTK Yayınları, C. L, S. 197, Ankara 1986, ss.447-493.
- _____, “Anadolu'da Moğollar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, , Ankara 1970, ss.1-147.
- _____, “Azerbaycan'ın Türkleşmesi Tarihine Umumi Bir Bakış”, *Belleten*, C. XXI, S. 83–84, TTK Yayınevi, Ankara 1957, ss.429–447.
- _____, “Gazneliler Devrinde Büyük Bir Türk Beyi, Harizm Valisi Altuntaş”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 50- 51, 1987.
- _____, “Kimek”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 6, Ankara 1988, ss.809-810.
- _____, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999.
- _____, *Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK Yayınları, Ankara 1970.
- ŞAPOLYA, Enver Behnan, *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1972.
- ŞEŞEN, Ramazan, “ Eyyubiler”, *Genel Türk Tarihi*, C.III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- TANERİ, Aydın, *Harzemşahlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.
- _____, “Celaleddin Harzemşah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 7, Ankara 1993, ss.57-63.
- _____, “Harzemşahlar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 16, İstanbul 1997, ss.228-231.
- _____, “Selçuklu- Osmanlı Çizgisinde Harzemşahlar Vezareti”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, S.7–8, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1977, ss. 17-54.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.III, 17 Mart 1337 (1921) – 25 Şubat 1337 (1922), Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1985.

TEKİNDAĞ, Şehabeddin, “ Memluk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul 1971, ss.1-19.

_____, Anadolu’da Türk Tarihi ve Kültürü, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 1967.

TEMİR, Ahmet, *Cengiz Han*, Ankara 1989.

_____, *Moğolların Gizli Tarihi I*, TTK Basımevi, Ankara 1948.

TOGAN, Zeki Velidi, “Harizm”, *İslam Ansiklopedisi*, C. V/I, MEB Yayınları, Ankara 1988.

_____, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, C. I-II, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.

TURAN, Osman, “ Cingiz Han Adı Hakkında”, *Bellekten*, V/19–20, Ankara, 1941.

_____, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2004.

_____, *Doğu Anadolu ve Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2004.

_____, *Selçuklular ve İslamiyet*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2005.

_____, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

_____, Anadolu Selçukluları ve Beylikleri Dönemi Uygarlığı, C.I, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2006.

TÜRKAY, Cevdet, *Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İşaret Yayınları, İstanbul 2005.

Türkiye’de *Meskûn Yeler Kılavuzu*, İçişleri Bakanlığı Yayınları, C. I, Ankara 1946.
Türkiye’nin Mülki İdare Bölümleri, İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, S. 5, Ankara 1977.

ULUÇAY, Çağatay –GÖKÇEN, İbrahim, *Manisa Tarihi*, Manisa Halkevi, İstanbul 1935.

USTA, Aydın, , “Moğol İstilasası Döneminde Kadar Kıpçaklar ve Harzemşahlar Devleti”, *Türkler*, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss.897-903.

UYUMAZ, Emine, *Sultan I. Alaaddin Keykubad Devri, Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1120- 1237)*, TTK Yayınları, Ankara 2003.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, TTK Yayınları, Ankara 1988.

_____, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri*, TTK Yayınları, Ankara 1969.

ÜREMİŞ, Ali *Türkiye Selçuklularda Doğu Anadolu Politikası*, Babil Yayınları, Ankara 2005.

VARLIK, Mustafa, *Germiyanogulları Tarihi*, Sevinç Matbaası, Ankara 1974.

WITTEK, Paul, *Menteşe Beyliği*, Çev: Orhan Şaik Gökyay, TTK Yayınları, Ankara 1944.

YALGIN, Ali Rıza *Cenupta Türk Oymakları*, Haz: S. Emir, C. 2, Ankara 1977.

YAZICI, Nesimi, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002.

YILMAZÇELİK, İbrahim, *Dersim Sancağı*, Çağ Ofset Matbaacılık, Elazığ 1999.

_____, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, TTK Yayınları, Ankara 1995.

YINANÇ, Mükremin Halil, “ Celaleddin Harzemşah”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 3, ss.48-52, İstanbul 1988.

YİĞİT, İsmail, “Kutuz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 26, , Ankara 1988 ss. ? 500.

YOLGA, Mehmet Zülfü (Eski Nazimiye Kaymakamı), *Dersim (Tunceli) Tarihi*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Halaçoğlu, İbrahim Yılmazçelik, Ankara 1994.

YORULMAZ, Osman, “Harzemşah Kanklılar’ı /Kanklıları Etkileri, Roller ve Akıbetleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 162, Haziran 2006, ss. 151-172.

YUVALI, Abdulkadir, *İlhanlılar Tarihi Kuruluş Devri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1994.

YÖRÜKAN, Yusuf Ziya, *Anadolu’da Aleviler ve Tahtacılar*, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.